

Tjednik Demokrat (1919.-1920.) - nova faza koprivničkog novinarstva

Gregur, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University North / Sveučilište Sjever**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:122:108950>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-11**

Repository / Repozitorij:

[University North Digital Repository](#)

**Sveučilište
Sjever**

Diplomski rad br. 16_NOVD_2020

**Tjednik *Demokrat* (1919.-1920.) – nova faza koprivničkog
novinarstva**

Marko Gregur, 1067/336D

Koprivnica, srpanj 2020. godine

Prijava diplomskog rada

Definiranje teme diplomskog rada i povjerenstva

ODJEL	Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo		
STUDIJ	diplomski sveučilišni studij Novinarstvo		
PRISTUPNIK	Marko Gregur	MATIČNI BROJ	1067/336D
DATUM	30.6.2020.	KOLEGIJ	Medijska recepcija
NASLOV RADA	Tjednik Demokrat (1919.-1920.) – nova faza koprivničkog novinarstva		
NASLOV RADA NA ENGL. JEZIKU	Demokrat weekly (1919.-1920.) - a new phase in Koprivnica's journalism		
MENTOR	Gordana Tkalec	ZVANJE	doc. dr. sc.
ČLANOVI POVJERENSTVA	1. doc. dr. sc. Željko Krušelj, predsjednik povjerenstva		
	2. doc. dr. sc. Lidija Dujčić, članica		
	3. doc. dr. sc. Gordana Tkalec, mentorica		
	4. izv. prof. dr. sc. Magdalena Najbar-Agičić, zamjenska članica		
	5. _____		

Zadatak diplomskog rada

BROJ	16_NOVD_2020
OPIS	<p>Tjednik Demokrat počinje izlaziti u veljači 1919. godine i označava novu fazu koprivničkog novinarstva - nije glasilo političke stranke već list obrtničke organizacije, prati sve političke opcije i otvoreno piše o različitim temama. Kao list na tržištu, odnosno bez zaleđa političke stranke ovisi o prodaji i oglasima zbog čega im je neutralnosti važna, ili bi im trebala biti, stoga je pitanje odnosa prema politici druga važna tema za razumijevanje ovog lista. K tome, list izlazi u vrijeme starokatoličkog pokreta, kojemu je jedno vrijeme središte upravo Koprivnica što listu daje dodatnu važnost i u tom kontekstu nadilazi granice lokalnog lista.</p> <p>U radu je potrebno:</p> <ul style="list-style-type: none">- dati dijakronijski pregled hrvatskog, odnosno koprivničkog nakladništva u političkom kontekstu- sinkronijski pozicionirati tjednik Demokrat u vrijeme njegova izlaženja- istražiti načine financiranja lista- dati analizu sadržaja svih brojeva Demokrata dostupnih u Arhivu Muzeja grada Koprivnice obzirom na političku orijentaciju te poziciju lista u kontekstu startokatoličkog pokreta- vrednovati ulogu tjednika Demokrat u razvoju medija u Republici Hrvatskoj.

ZADATAK URUČEN	6/2/2020	POTPIS MENTORA	
----------------	----------	----------------	--

Sveučilište Sjever

Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo

Diplomski rad br. 16_NOVD_2020

Tjednik *Demokrat* (1919.-1920.) – nova faza koprivničkog novinarstva

Student

Marko Gregur, 1067/336D

Mentorica

Gordana Tkalec, doc. dr. sc.

Koprivnica, srpanj 2020. godine

Predgovor

Tijekom 19. i početkom 20. stoljeća dolazi do značajnijeg razvoja hrvatskog novinstva, za što je uz političke pretpostavke zaslužan niz čimbenika kao što su razvoj školstva i smanjivanje broja nepismenih osoba, ali jednako tako i razvoj tiskarskih tehnologija i prometne infrastrukture što je omogućilo bržu distribuciju.

Povijest koprivničkog novinarstva također počinje krajem 19. stoljeća, a razvija se u uvjetima male i još uvijek pretežno ruralne sredine, visoke stope nepismenosti te velikog broja siromašnog, seljačkog stanovništva. Zbog toga je izdavanje novina bilo financijski teško održivo i obilježeno je listovima koji su pokretani i financirani od strane političkih stranaka, kao što su pravaška *Podravska hrvatska straža* i *Podravec*, koji je izdavao Odbor narodnog vijeća za Koprivnicu tijekom 1918. i 1919. godine, a koji je bio glasilo za Podravinu, Međimurje i Prekomurje, odnosno širi prostor.

Stoga pojava *Demokrata*, kao lista koji izdaje obrtnička organizacija, u teškim gospodarskim i političkim vremenima, neposredno po završetku Prvog svjetskog rata, u uvjetima poskupljenja papira i radne snage, nije tek novi pokušaj izdavanja lista u još uvijek maloj sredini od jedva 8 000 stanovnika već i nova faza u ravoju koprivničkog novinstva, potcrtana stavovima uredništva u prvom broju – da će biti demokratski list, otvoren prema svima.

Politika će ipak unatoč svemu igrati veliku ulogu u pozicioniranju lista, kao i u samom sadržaju, prvenstveno gledano kroz prizmu odnosa s HPSS-om i Demokratskom strankom, dvaju izbora i starokatoličkog pokreta koji će uvelike obilježiti list i proširiti područje njegova utjecaja.

Sažetak

Rad će se baviti tjednikom *Demokrat* koji je u Koprivnici izlazio od veljače 1919. do kraja 1920. godine. U radu će se dati kratki pregled razvoja novinarstva u Hrvatskoj i Koprivnici kako bi se list mogao staviti u povijesni, ali napose u kontekst vremena u kojemu je izlazio.

Jedan od ciljeva rada jest analizirati sadržaj te odrediti glavne teme. Posebno će se analizirati politička opredijeljenost novina te odnos lista prema Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (odnosno Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, nakon promjene imena), stranačkom vođi Stjepanu Radiću, ali i prema Ivanu Kraljiću, koprivničkom gradonačelniku iz redova te stranke.

Drugi cilj rada je prikazati pisanje i odnos tjednika prema starokatoličkom pokretu. Riječ je o reformnom pokretu dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj koji je u vrijeme izlaženja *Demokrata* najsnažniji upravo u Koprivnici. Tema reformnog pokreta važna je za list jer ga stavlja izvan konteksta lokalnog izdavaštva, a također nije riječ o (samo) vjerskom već i o političkom pitanju, u razdoblju neposredno nakon Prvog svjetskog rata, koje donosi velike promjene u čitavoj Europi.

Još jedan cilj rada je analizirati financiranje lista. Vidjeti u kolikoj se mjeri financirao prodajom, oglasima odnosno donacijama. Prodaja će se analizirati pomoću korespondencije glavnog urednika Mihovila Tomca i prevoditelja te suradnika novina Pavla Rakoša, dok će se financiranje ostvareno kroz donacije pratiti i analizirati kroz sadržaj lista, odnosno objavljene zahvale.

Ključne riječi: financiranje, Koprivnica, novine, Rakoš, starokatolički pokret

Summary

This thesis is concerned with a weekly newspaper *Demokrat* (The Democrat) which was being issued in Koprivnica from February 1919 until the end of 1920. A short overview of the development of journalism in Croatia and Koprivnica will be given in order to put the weekly in the historical context, as well as in the context of the time in which it was published.

One of the goals of the thesis is to analyse the content and define the main topics of the weekly. The analysis will especially be concerned with the weekly's political orientation and its relation to the Croatian People's Peasant Party (which later changed its name to the Croatian Republican Peasant Party), to its leader Stjepan Radić as well as to Ivan Kraljić, Koprivnica's mayor, who was in the ranks of the party.

The second goal is to show the writing and the relation of the newspaper to the Old Catholic Movement. It was a reform movement of a part of the lower Catholic clergy in Croatia which was especially prominent in Koprivnica at the time when *Demokrat* was being issued. The topic of the movement is particularly significant to the weekly because it puts it outside of the context of local publishing. The reform movement is also not (only) a religious issue, but a political one too, in the period immediately after the World War I, which brought about great changes in Europe.

Another goal of the thesis is to analyse the newspaper's financing – to what extent it was financed by sales, ads or donations. Financing by sales will be analysed with the help of chief editor Mihovil Tomc's correspondence with Pavao Rakoš, the weekly's associate and translator. Financing with donations will be analysed through the weekly's content, more precisely through published thank-you notes.

Keywords: financing, Koprivnica, newspaper, Rakoš, Old Catholic movement

Popis korištenih kratica

AOK *Armeeoberkommando*, hrv. Obavještajni odjel Vrhovnog vojnog zapovjedništva
Austro-Ugarske Monarhije

DRŽAVA SHS Država Slovenaca, Hrvata i Srba

HPS Hrvatska pučka stranka

HPSS Hrvatska pučka seljačka stranka

HRSS Hrvatska republikanska seljačka stranka

HSS Hrvatska seljačka stranka

Sadržaj

1.	Uvod	1
2.	Razvoj novinstva u Hrvatskoj.....	4
2.1.	Počeci koprivničkog novinarstva	12
3.	<i>Demokrat</i>	16
3.1.	Sadržaj i suradnici novina	19
3.2.	Cenzura	24
4.	Modeli financiranja novina.....	30
4.1.	Oglašavanje.....	30
4.2.	Dobrovoljni prilozi.....	32
4.3.	Prodaja	37
5.	Politička opredijeljenost novina	45
5.1.	Stjepan Radić u <i>Demokratu</i>	67
6.	Starokatolički pokret.....	71
6.1.	Starokatolički pokret u <i>Demokratu</i>	76
7.	Zaključak	99
8.	Literatura	101

1. Uvod

Povijest koprivničkog tiskarstva seže u 1885. godinu kad je tiskaru u gradu pokrenuo Tito Kostinčer, koji je jedanaest godina kasnije, 1896., počeo objavljivati i prve gradske novine, tjednik *Koprivnički glasnik*. List je ugašen već 1897. godine i koprivnički je čitatelj morao pričekati trinaest godina na novi gradski list, *Podravsku hrvatsku stražu*, koju je uređivao Stjepan Zagorac, poznati koprivnički svećenik, političar i predvodnik starokatoličkog pokreta, koji će se pokazati značajnom figurom koprivničkog nakladništva u prva dva desetljeća 20. stoljeća. Od 1914. te je novine tiskao novopridošli češki tiskar Vinko Vošicki, koji će pak svojim djelovanjem obilježiti svezkupno podravsko nakladništvo. U drugom desetljeću 20. stoljeća, prema riječim akademika Feletara, zabilježena su još dva pokušaja izdavanja novina koji su neslavno propali nakon svega nekoliko brojeva, o čemu će kasnije još biti riječi.

Potom, u veljači 1919. godine, počinje izlaziti tjednik *Demokrat*, kao „glasilo mjestne organizacije saveza hrvatskih obrtnika [za] pouku, obrt, gospodarstvo i javni život“.¹ Glavni urednik bio mu je Mihovil Tomac, a jedan od važnijih suradnika osječki prevoditelj Pavao Rakoš, koji se s listom povezo preko spomenutog nakladnika Vinka Vošickog za kojeg je prevodio češku književnost još za vrijeme Prvog svjetskog rata.

List je, kao tjednik, uz velike financijske poteškoće izlazio tijekom nepune dvije godine nakon čega je ugašen, ali uz najavu novog lista, *Podravskog glasnika*, čiji prvi broj u *Demokratu* najavljuju za prvi dan nove, 1921. godine.

Kao nestranački list tjednik je pratio sve političke opcije i otvoreno pisao o različitim temama, zauzimajući ipak čvrsta stajališta po određenim političkim i vjerskim temama.

Rad će se baviti tjednikom *Demokrat* tijekom čitavog razdoblja izlaženja. U njemu će se dati dijakronijski pregled hrvatskog, kao i koprivničkog nakladništva, naglasiti razvoj političkog odnosno informativnog novinstva, sinkronijski pozicionirati tjednik *Demokrat* u vrijeme njegova izlaženja te će se kroz analizu sadržaja naglasak staviti na teme koje se pokazuju prevladavajućima u sadržajnom smislu. Takve su teme i određujuće po pitanju definiranja važnih značajki lista kao što je političko opredijeljenje, s naglaskom na odnos prema Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (odnosno Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci nakon promjene imena) i vođi stranke Stjepanu Radiću, ali i pozicioniranje lista na izborima 1920., odnosno odnos prema konkurentskoj Hrvatskoj zajednici.

Također će biti sagledan značaj lista za povijest koprivničkog novinskog nakladništva.

Jedno od obilježja koje se provlači tijekom čitave povijesti hrvatskog nakladništva, a

¹ *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919.1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

napose novinskog, svakako je cenzura te će u jednom potpoglavlju biti kratak pregled cenzure u hrvatskom novinstvu, kako iz same literature, tako i iz *Demokrata*.

Osim analize političkog sadržaja tjednika kao i političke opredijeljenosti samog lista, posebno poglavlje bit će posvećeno temi reformističkog pokreta nižeg svećenstva u Hrvatskoj, poznatijeg pod kolokvijalnim nazivom starokatolički pokret ili žuti pokret. Naime, iako je *Demokrat* pokušavao nadrasti razinu lokalnog lista kao što je vidljivo iz ponude Rakošu da vijesti, a zatim i pretplatnike, traži u Osijeku, upravo je tema ovog pokreta, odnosno činjenica da je pokret u jednom trenutku svoje središte imao u Koprivnici u vrijeme izlaženja *Demokrata*, zanimljiva izvan lokalnih, koprivničkih ili podravnih okvira i zaslužna za širenje utjecaja lista. To je širenje uvjetno, ali u radu će se vidjeti da su zahvaljujući pokretu članke iz lista pratile i druge, relevantne hrvatske novine iz tog razdoblja. Rad će definirati list u odnosu na reformistički pokret, koji je znatno utjecao na njegovu uređivačku, a zatim i svaku drugu politiku. Neke od ključnih osoba pokreta, poput velečasnog Stjepana Zagorca, pravaškog političara i saborskog zastupnika, vezane su uz list, a pokretu je, kao husit po rođenju, pripadao i Vošicki pa i to daje dodatnu razinu u proučavanju ove tematike.

Pritom su politička i reformska, odnosno vjerska pitanja u određenim trenucima čvrsto isprepletena što će se vidjeti i u obradi obje teme, gdje će biti nemoguće odvojiti jedno od drugog pitanja, što samo pokazuje koliko je starokatolički pokret značio, kao i koliki je bio utjecaj politike u svim društvenim pitanjima.

Izdavati novine u gradu veličine Koprivnice, s velikim brojem nepismenih, u razdoblju neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata, kad se njegove posljedice još snažno osjećaju u svim segmentima društva i još se čeka gospodarski zamašnjak koji bi broj zaposlenih u obrtima podigao znatnije iznad razine s početka stoljeća, iznimno je težak zadatak. Papir je skup, plaće zaposlenika rastu i pitanje kako održati novine neminovno visi nad izdavačima. Stoga su izvori financiranja, njihovo razumijevanje i definiranje također jedan od ciljeva rada.

U zasebnom poglavlju dat će se pregled sva tri izvora financiranja – prihoda od prodaje, reklama i donacija te kroz analizu sadržaja i sačuvanu korespondenciju Pavla Rakoša i urednika Mihovila Tomca sagledati probleme na koje se nailazilo kod svakog od ovih izvora, kao i važnost pojedinog izvora za financiranje lista.

Osim samih novina i spomenute korespondencije Rakoša i Tomca koja je dio Rakoševa legata u Državnom arhivu u Osijeku, u radu će se koristiti i pismo koje je Rakošu poslao Vošicki, koji je u ovom listu formalno samo tiskar (i oglašivač), ali njegova je uloga u koprivničkom nakladništvu i tiskarstvu tih godina nemjerljiva pa ga pozicionira kao

najvažnijeg nakladnika u povijesti koprivničkog nakladništva, značajnog u hrvatskim okvirima.

2. Razvoj novinstva u Hrvatskoj

Novine i časopisi od samih su početaka teško uspijevali i održavali se u Hrvatskoj, a glavni razlozi za to bili su slaba pismenost, posljedično tome mali broj čitatelja, loše ekonomske prilike, ali isto tako i politika, odnosno jezik. Prve hrvatske novine su zagrebački tjednik *Ephemerides Zagrabienensis* koje su počele izlaziti 1771. godine, ali nije sačuvan nijedan primjerak tog lista, baš kao ni sljedećeg zagrebačkog i hrvatskog lista, *Agramer Deutsche Zeitung* koji je na njemačkom izlazio 1786. godine. Tri godine kasnije, 1789., u Zagrebu počinje izlaziti *Kroatischer Korrespondent*, a potom od 1790. pa sve do 1806. godine u Hrvatskoj nije izlazila nijedna periodična publikacija. Te 1806. godine u Zadru počinje izlaziti *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin*. Dvojezično ga, na hrvatskom i talijanskom, izdaje francuska uprava (Novak 2005: 30-31). Usporedbe radi, te iste 1789. godine kad je počeo izlaziti *Kroatischer Korrespondent*, nakon čega će nastati *praznina* od 17 godina do pokretanja nove periodične publikacije, samo u Parizu pojavilo se 196 novih novinskih naslova (Topić 2017: 18). Štoviše, Martin Lyons razdoblje od 1880. do 1930. godine naziva *zlatnim dobom* knjige, obilježenim njenom „desakralizacijom" i svakodnevnom upotrebom“ (Topić 2017: 20-21).

To je bilo moguće zbog preklapanja čitavog niza čimbenika, poput poboljšanja tehnologije proizvodnje papira, pojave brzotiska uslijed čega dolazi do pada cijena knjiga, razvoja prometne infrastrukture (Topić 2017: 19-20), ali jednako tako i zahvaljujući općem društvenom razvoju tijekom 19. stoljeća, gdje dolazi do industrijalizacije, napretka proizvodnih procesa koji se tiču nakladništva, poput rotacijske preše, industrijske proizvodnje papira iz celuloze i razvoja slovoslagarskih strojeva. Još jedna važna stvar je slobodno vrijeme do kojeg dolazi kod novostvorene radničke klase uslijed poboljšanja radnih uvjeta, odnosno smanjivanja radnih sati, kao i osnivanje knjižnica i čitateljskih klubova. Uz to, dolazi do razvoja osnovnoškolskog obrazovanja, čime knjiga dopire do većeg broja djece koji postaju čitatelji² (Velagić 2013: 6). S druge strane, ističe Anić, krajem 19. stoljeća, skupe školske knjige bile su česta tema i jedan od bitnih faktora nepohađanja nastave (Anić 2018: 23).

U raspravi o važnosti prometa za razvoj nakladništva John Feather je rekao da je zahvaljujući izgradnji, odnosno dovršetku željezničke mreže 1850-ih godina knjiga postala dostupna u čitavom Ujedinjenom Kraljevstvu po relativno niskoj cijeni, uglavnom zbog toga što težina knjige nema ulogu u njenoj vrijednosti, za razliku od, primjerice, junadi ili ruda, a

² U Francuskoj su već u prvoj polovici 19. stoljeća dječji bestseler bile La Fontaineove basne koje su imale 240 izdanja (Topić 2017: 20)!

željeznički je prijevoz bio pripremljen za prijevoz robe u paketima, čime se to, uz niske prijevozne troškove, anuliralo (Jelušić 2012: 118). Ista je stvar bila i s novinama, gdje težina također nema ulogu u vrijednosti, a zbog niske cijene pojedinog primjerka, značaj jeftinije (i dakako brže) distribucije još je važniji. Prošlo je vrijeme kad se na vijesti čekalo mjesecima ili čak godinama i kada su bile rezervirane za mali krug ljudi. Tehnološki razvoj koji je doveo do razvoja novinskog nakladništva bio je, prema Stipčeviću, „revolucionarni preokret u dugoj povijesti komunikacija, preokret koji je približio narode i kulture više nego išta prije toga“ (Stipčević 2006: 479).

Thompson kaže kako svijet nakladništva nije jedan, već množina svjetova gdje svaki ima svoje karakteristike (Ljevak 2019: 60). To je naravno primjenjivo i na sav razvoj i navedene primjere, jer on, dakako, nije jednak u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca kojoj 1919., u vrijeme pokretanja *Demokrata*, pripada Koprivnica. U državi je u to doba nepismenost još uvijek visoka. Strukovni časopis *Knjižarstvo* 1926. godine donosi članak u kojem navode da je nepismenost osoba starijih od šest godina, s izuzećem vojnika, 1921. godine iznosila 51%. Pritom ona varira, zavisno od pojedinog dijela države pa je najveća u Makedoniji (83,87%), a najniža u Sloveniji (8,86%), dok je u Hrvatskoj i Slavoniji broj nepismenih iznosio 32,20% (Matičević 2010: 19-20).

Nepismenost nije bila jedini problem i razlika između najrazvijenijih zemalja s velikim brojem stanovništva, a samim time i čitatelja, i Kraljevine SHS. U istom strukovnom časopisu 1926. godine objavljen je članak u kojem piše da su teška vremena za novine i knjige, a kod nas pogotovo, „pošto i onako teške prilike otežčava još i sama država sporim i nesigurnim načinom otpreme, uslijed nedostataka saobraćaja [...] kako i sa golemim cijenama porta za jednostavne i preporučene male i veće paketne pošiljke i pouzeća. Kod nekih brošura to doista presize i istu cijenu knjige, te poništava sva nastojanja, da ona dođe u ruke širih slojeva i interesenata, dočim je porto kod novina tako krupna rubrika u troškovima, da često ugrožava i samu egzistenciju lista.“ (Matičević 2010: 26). Autor članka Radoslav Bačić nadalje piše kako je proizvodnja poskupjela, a napose slaganje, usprkos slagaćim strojevima zbog kojih se vjerovalo da će proizvodnja pojeftiniti i da će se, ako cijene nastave rasti, knjige opet rukom prepisivati, jer će to biti jeftinije. Osim toga, Bačić ističe ogroman rast cijene papira, tiska, kao i plaća radnika u tiskarama, knjigovežnicama, pisarnama i trgovinama, ali i slabljenje valute (Matičević 2010: 26).

Ipak, svi ti procesi koji su u razvijenijim zemljama bili istaknutiji donosili su promjene i u Hrvatskoj, a ticali su se, ako govorimo o prijevozu, možda i u većoj mjeri, novina, već i

zbog same njihove prirode u kojima brzina igra važniju ulogu u pitanju distribucije (ili dobivanja vijesti) nego što je slučaj s knjigama.

S druge strane, sloboda tiska koju je Francuska dobila 1789. godine, u Hrvatskoj je proglašena tek 1849. kad je ban Josip Jelačić proglasio privremeni Zakon o štampi i trajala je samo dvije godine. Potom je zabranjena kolportaža i izlaganje novina, a listovi su zabranjivani (Novak 2005: 37-39).

Ovdje treba dodati da je 1789. godine tjednik na hrvatskom jeziku pokušao pokrenuti Mirko Danijel Bogdanić. Nakon tri godine konačno je dobio carsko odobrenje, ali list nikad nije izašao. Još su dva pokušaja zabilježena prije nego će 1826. konačno biti pokrenute sljedeće novine (ne na hrvatskom) – prvi je onaj Antuna Nagyja koji je planirao objavljivati *Slavonski feniks* na „ilirskom“ jeziku za što je 1814. dobio carsko dopuštenje uz uvjet da vijesti može prenositi samo iz dva bečka lista. List je ostao samo pokušaj, kao što je pokušaj ostao i pokretanje lista *Oglasnik Ilirski* iz 1817. godine. Godine 1826. počinje na njemačkom jeziku izlaziti *Luna Agramer Zeitschrift* koji je 1830. godine postao zabavno-politički prilog *Agramer politische Zeitung* koji je izlazio sve do 1918. Godine 1832. godine u Zadru počinje izlaziti *Gazetta di Zara*, što su jedina dva lista koji će se pojaviti do 1835. godine (Novak 2005: 31-32). Tako sveukupni broj listova objavljivanih u Hrvatskoj u razdoblju od 1789. do 1849. iznosi 19, od čega osam na hrvatskom jeziku, šest na njemačkom, tri na talijanskom i dva mješovita (Novak 2005: 38).

U drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća novine i časopisi ipak polako postaju dio hrvatske svakodnevice. Ljudevit Gaj pokrenuo je 1835. *Novine horvatske* koje su se u početku tiskale u 750 primjeraka, da bi se naklada do 1837. spustila na tek 400 primjeraka, a pokrenuo je i *Danicu*. Uzroke slaboj prodaji Aleksandar Stipčević vidi i u činjenici što je Gaj napustio kajkavski i novine tiskao na štokavskom narječju, ali i u tome što je uveo novi pravopis (Stipčević 2008: 113-115). Novinar Milan Grković u časopisu *Ljetopis. Ogled po hrvatskom narodu* dao je pregled novina i časopisa koji su 1894. godine izlazili „u hrvatskim i drugim zemljama“ (Amerika, Mađarska i dr.). Uspio ih je nabrojiti ukupno 110, od kojih su 83 čisto hrvatska, 2 bunjevačko-hrvatska, 2 bosansko-hrvatska-srbska, 1 bosanski, 2 srbska većim dielom latinicom, 4 srbska ćirilicom, 4 njemačka, 7 talijanskih i 1 latinski“ (Stipčević 2008: 177). Također se pozabavio i njihovom rasprostranjenosti prema gradovima te došao do podataka da su od svih listova koji su izlazili na hrvatskom jeziku njih 42 izlazila u Zagrebu, 11 u Zadru, 7 u Sarajevu, 3 u Splitu i Rijeci, po 2 u Osijeku, Zemunu, Dubrovniku, Mitrovici i Subotici te po jedan u Brodu, Vukovaru, Šibeniku, Trstu, Puli i Mostaru. Dva lista, što je za nas zanimljivo, izlazila su u Bjelovaru. Stipčević kaže kako ove brojke nisu posve točne, ali

kako vrijedi Grkovićeva ocjena da će se onaj tko zna kako prije 60 godina nije bilo nikakvih novina na hrvatskom jeziku, zadiviti napretku (Stipčević 2008: 177). Pritom se ne smije smetnuti s uma da su konkurencija hrvatskim tiskovinama bile one na njemačkom i talijanskom, jezicima kojima se inteligencija uvelike služila. Događale su se apsurdne situacije poput te da *Gospodarski list* bio tiskan u 500 primjeraka na hrvatskome, dok je istodobno dio naklade na njemačkome iznosio 750 primjeraka (Brešić 2015: 335).

Pogledajmo još neke naklade: zadarski *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin* početkom 19. stoljeća izlazio je u 500 primjeraka, varaždinski *Podravski jež* (jedan broj) tiskan je 1862. u 2000 primjeraka (Novak 2005: 31, 39), sredinom 1870-ih godina naklada *Vienca* je zahvaljujući organizacijskim sposobnostima Augusta Šenoa s 1200 primjeraka podignuta na 1450 primjeraka u godini 1876., a riječ je o novinama koje su bile „književna institucija koja će određivati standarde druge faze postpreporodne nacionalne književnosti“ (Brešić 2005: 96). Šenoa je imao razloga truditi se kako bi nakladu digao preko 1000 primjeraka jer su honorari proporcionalno rasli ako bi naklada prelazila 1 200 primjeraka, ali jednako tako i padali ako bi se naklada spustila ispod 1000 primjeraka (Brešić 2014: 65).

Brešić također ističe da je prosječna naklada tih godina bila upola manja, odnosno oko 600 primjeraka, što je bila donja granica isplativosti pa je jasno da su jedva preživljavali. *Glasonoša* je 1865. imao samo 258 pretplatnika, *Dragoljub* 800 (1867.), *Nada* je izlazila u 1390 primjeraka (950 primjeraka na latinici, 440 na ćirilici), a *Savremenik*, časopis mladih Društva hrvatskih književnika, nakon šest je godina dogurao do 1300 pretplatnika (Brešić 2005: 99-100) te čak podigao nakladu s 1500 na 2000 primjeraka (Brešić 2014: 71). Godine 1883. pravaška *Hrvatska vila* postigla je značajnu nakladu od 3000 primjeraka. Drugi problem važan za ovaj rad nije samo broj pretplatnika, već i njihovo neplaćanje, pa je tako *Neven* zadnje godine izlaženja imao 1000 pretplatnika, ali je tek mali broj tu pretplatu doista i platio, a slično je bilo i sa *Zorom dalmatinskom* koja je prve godine imala 746 pretplatnika pa prestala izlaziti zbog njihova nemara. Vidjet će se da se ta navika zadržala i u Koprivnici 1919., odnosno 1920. godine *Nada* je pak ukinula ćirilčno izdanje kad je broj pretplatnika pao na 34 (Brešić 2005: 99-100).

Politički *Dnevni list* (Klub Narodne stranke) pojavio se 1905. i imao nakladu od 3500 do 4000 primjeraka, *Hrvatski pokret* (Hrvatska ujedinjena samostalna stranka) 1910. godine imao je nakladu od 4000 primjeraka, a *Riječke novine* 1913. godine imale su 4000 pretplatnika i tiskale se u nakladi od 5000 do 12,000 primjeraka (Novak 2005: 64, 65, 76).

Visoku nakladu imao je polumjesečnik *Književni jug* u čijoj je redakciji jedan od urednika bio i budući nobelovac Ivo Andrić. Izlazio je od 1. siječnja 1918. do kraja 1919.

godine i prvi je broj bio tiskan u 4000, a drugi navodno u čak 5000 primjeraka. List je za cilj imao ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca te suradnike kao što su Ivo Vojnović, Miroslav Krleža, Vladimir Nazor, Aleksa Šantić i Ivan Cankar, ali časopis je ipak brzo izgubio interes čitatelja (Brešić 2014: 110-112).

Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca, izlazile su u Zagrebu u nakladi od 1800 do 5000 primjeraka, s time da su se osim po Zagrebu (koji je prema popisu uz 1921. imao 108.674 stanovnika) distribuirale na području Like, Korduna i Srijema (Šubic Kovačević 2016: 105, 114-115), a *Hrvatsko pravo/Hrvatska misao*, u nakladi od 1400 do 2000 primjeraka (Šubic Kovačević 2016a: 338).

Gostl pak kaže da je većina zagrebačkih listova početkom 20. stoljeća imala nakladu od 1000 do 1500, s time da je u Zagrebu koji tada broji 40 000 stanovnika bilo tek po 250 do 400 pretplatnika (Gostl i dr. 1997: 158).

Ukupno je u razdoblju od 1848. do 1918. godine i raspada Austro-Ugarske izlazilo 66 tiskovina na njemačkom jeziku. U posljednjim desetljećima 19. i prvim godinama 20. stoljeća, sve do raspada Austro-Ugarske, unatoč mnogobrojnim cenzurama te progonima novinara kao i urednika, novinstvo se razvija i jača. Jačaju i hrvatske političke stranke, koje počinju objavljivati vlastite listove. (Stipčević 2008: 178-182). O kvaliteti tih listova, kao i njihovim nedostacima bit će više riječi u nastavku poglavlja (na primjerima koprivničkih novina), ali koliko god je bilo dobro da se novinstvo razvija, toliko je bila šteta što su ti listovi (uglavnom) služili kao poligoni za obračune s političkim neistomišljenicima i zapravo bili svojevrsni bilteni političkih stranaka, a ne novine u punom smislu riječi, kojima je cilj čitatelju pružiti nepristrane, objektivne informacije. To je vrijeme vladavine zloglasnog bana Khuen-Héderváryja koji je pokušavao zaustaviti „proces nacionalnog ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske, modernizacije privrede i političkog života. Svom žestinom oborio se na novinstvo, pa je tijekom njegove dvadesetogodišnje banske službe u Hrvatskoj (1883.-1903.) bilo više od 5000 zapljena listova, odnosno članaka u njima“ (Stipčević 2008: 182). Naravno, cenzura nije nestala sa zloglasnim banom, već je ostala dio svakodnevnog života novinskih redakcija.

Konačno, početkom 20. stoljeća u hrvatskoj se politici javlja nekoliko istaknutih političkih figura koji su imali izražene sklonosti prema knjizi i novinama, odnosno koji su u politiku i ušli iz tog svijeta. Tako Franjo Supilo od 1900. godine u Rijeci uređuje *Novi list*, a Antun Radić uređuje *Dom*. Sve je više čitatelja novina i neke postaju ozbiljan glas javnosti, poput *Novosti*, koje su počele izlaziti 1907., i *Jutarnjeg lista*, čiji je prvi broj izašao 1912. (obje su novine izlazile do 1941.)

Prvi broj *Doma* objavljen je krajem 1899. godine, a datiran s 1. siječnja 1900. Bio je namijenjen puku odnosno seljacima i kao takav objavljavao je vijesti o zemlji i narodu, pisan narodnim, svima razumljivim jezikom. Također, objavljavao je pisma svog seljačkog čitateljstva (Najbar-Agičić 2015: 128) zbog čega su se čitatelji mogli jače identificirati s njime. Nakon osnivanje Pučke seljačke stranke novine su postale stranačko glasilo (Najbar-Agičić 2015: 128).

Niz novina krajem 19. i početkom 20. stoljeća počinje izlaziti u Rijeci: *Primorac* koji je počeo kao tjednik, a potom izlazi tri puta tjedno, *Hrvatska sloga* (počela izlaziti 1898., utemeljena na tradiciji pravaške *Sloge*), te spomenuti *Novi list*, pokrenut 1900. Počeo je izlaziti na Sušaku, ali već „u ožujku 1901. počinje izlaziti u Rijeci. Kako Rijeka tada nije pripadala Banskoj Hrvatskoj (već je bila pod izravnom upravom Ugarske), to je značilo da se nalazila izvan utjecaja cenzure hrvatskih vlasti, što je omogućavalo slobodno pisanje o hrvatskoj unutrašnjoj politici. Novine će se kasnije preimenovati u *Riječki novi list*, što je posljedica bijega od cenzure i financijskih gubitaka nastalih zbog sudske tužbe (Najbar-Agičić 2015: 129-130).

Upravo je 1907., kad počinju izlaziti *Novosti*, važna godina za hrvatsko novinstvo. Naime, početkom 20. stoljeća dolazi do politike „novoga usmjerenja“, koja će se odraziti i na medije. „Nakon velikih poteškoća osniva se Hrvatsko-srpska koalicija – nositelj 'novoga kursa'. Koalicija obuhvaća: Hrvatsku stranku prava, Hrvatsku naprednu stranku, Srpsku narodnu samostalnu stranku, Srpsku narodnu radikalnu stranku te privremeno Socijaldemokratsku stranku. Politika novoga usmjerenja određena je na konferenciji hrvatskih oporbenih zastupnika u Opatiji 2. i 3. listopada 1905. Zaključak ove konferencije nazvan je 'Riječka rezolucija'.³ [...] Jedan od zahtjeva u 'Riječkoj rezoluciji' bio je i sloboda tiska, sastajanja, udruživanja i izražavanja misli. Politika 'novoga kursa' donijela je Koaliciji veliki uspjeh na izborima u svibnju 1906. [...] Na prvom zasjedanju Sabora stavljen je izvan snage Khuenov zakon o tisku od 26. lipnja 1903. Novim zakonom od 26. lipnja 1907. ponovo je uvedena porota u novinskim sporovima. Ukinuta je kaucija za pokretanje listova i ponovo je uspostavljena kolportaža“ (Gostl i dr. 1997: 154). Dopuštanje kolportaže ne zvuči kao nešto radikalno i važno, ali bilo je. Time se, naime, kupcima novina, ljudima koji su živjeli u napetim političkim vremenima i previranjima, omogućila anonimnost. Do tada su se novine mogle nabavljati jedino putem pretplate i policija je (ili druge službe) mogla lako ući u trag

³ Među potpisnicima „Riječke rezolucije“ bio je i Stjepan Zagorac, svećenik, političar, kulturni djelatnik i novinski urednik, koji je djelovao u Koprivnici i surađivao s Vošickim. Bio je važna figura u kontekstu *Demokrata* i općenito javnog te političkog života grada u prvim desetljećima 20. stoljeća.

čitateljima, a ovime im je omogućeno da kupuju i čitaju novine bez da to itko zna, bez straha da će ih netko nadzirati i da će zbog toga nekad eventualno imati problema (Stipčević 2008: 182-185). Ban Rauch je taj zakon doduše stavio izvan snage, ali ga je ban Tomašić ponovno uveo 1910. godine (Gostl i dr. 1997: 159). Pobjedom Koalicije na izborima i porazom Mađarske unionističke stranke u Hrvatskoj i Slavoniji došlo je do nove političke situacije i pokretanja novina koje su služile kao stranački bilteni odnosno platforma za propagiranje vlastitih političkih ideja. „Prve su bile protuakcije mađarona. Oni se više nisu mogli oslanjati na 'Narodne novine' već moraju stvarati svoj dnevnik pa će se 2. lipnja 1905. pojaviti njihov dnevnik 'Dnevni list'. [...] List je tiskan latinicom i ćirilicom u nakladi od 3500 do 4000 primjeraka“ (Gostl i dr. 1997: 155).

S druge strane, javljaju se novine koje podupiru Koaliciju. U prvom redu tu su *Pokret*, koji je od prosinca 1906. i njeno glasilo, *Obzor* (koji uređuje Milivoj Dežman), *Hrvatska* (glasilo Hrvatske stranke prava koje izlazi tri puta tjedno) i *Književni mjesečnik* (list Društva hrvatskih književnika koji počinje izlaziti 1907. godine). S druge strane, pokreću se i neki listovi pravaškog usmjerenja, protivnici politike Koalicije pa je tako dr. Josip Frank, predsjednik Čiste stranke prava, djelovao u sarajevskom *Hrvatskom dnevniku*. Uz to, 1907. Godine pokrenute su *Novosti*, a kao odgovor na to frankovci su pokrenuli *Hrvatske novosti*. U to vrijeme listovi se polako iz političkih biltena profiliraju u informativne, politički obojene novine (Gostl i dr. 1997: 155-156). Također, početkom srpnja 1907. počinje izlaziti *Napred* koji postiže nakladu od 4000 primjeraka, kakvu postiže i *Slobodna riječ* (Novak 2005: 59).

U narednim godinama, već u osvit krvavoga rata, politička situacija postaje sve napetija, a prate je i listovi koji podržavaju pojedinu političku opciju. Koaliciju uz spomenute novine podržavaju „'Sisački glas', tjednik 'Karlovac', a u Osijeku 'Narodna obrana'. U velikom je previranju pravaški tisak. U oporbi Tomašiću su pravaški listovi: Frankovo 'Hrvatsko pravo' i 'Hrvatska sloboda' Mile Starčevića. List 'Hrvatstvo' objavljuje 17. rujna 1910. da su se njegove pristaše i Starčevićeva stranka prava ujedinili u Stranku prava. Tada prestaje izlaziti 'Hrvatska sloboda' a počinje izlaziti zajednički list 'Hrvatska'. Nakon ponovnog raskola Mile Starčević izdaje dnevnik 'Hrvat', kao glasilo Stranke prava za sve hrvatske zemlje. Ovaj je list obustavljen 23. ožujka 1915. Zbog protuaustrijskog pisanja, a 'Hrvatska' je izlazila do kraja 1914. u oporbi Tomašićevu režimu je i socijalistički tisak. Akciju vodi 'Slobodna riječ' koja od 1. svibnja 1909. izlazi dnevno te 'Radnička borba' [...] U oštroj oporbi Tomašiću i Koaliciji je Supilov 'Riječki novi list' [...]. U ovom razdoblju javljaju se novi listovi nacionalističke omladine. Prvog listopada 1911. pojavljuje se polumjesečnik 'Val'. [...] Pod okriljem Smodlakine Pučke narodne stranke omladina u Dalmaciji ima mogućnost izraziti se u

stranačkom glasilu 'Sloboda'. [...] Neuspjeh Tomašića na izborima 1911. rezultirao je njegovim padom. Na njegovo mjesto imenovan je ban Slavko pl. Cuvaj. On raspušta Sabor, ne raspisavši nove izbore. Uvedena je preventivna cenzura i velika kaucija za dnevnike i tjednike. Zbog kaucije sav socijalistički tisak osim 'Slobodne riječi' prestaje izlaziti“ (Gostl i dr. 1997: 159-160).

Također, novine pokreću i objavljuju i stranke koje su vezane uz katolički pokret. U Splitu je 1903. Pokrenut tjednik *Dan*, a u Zagrebu 1904. godine dnevnik *Hrvatstvo*, čiji izdavač je bilo Hrvatsko katoličko tiskarsko društvo. Katolički su listovi služili kao protuteža sve jačem liberalizmu i drugim „protukatoličkim“ pojavama, kako ističe Magdalena Najbar-Agičić. Osim ovih novina, uz Crkvu su vezano i listovi poput *Hrvatske straže*, *Luči*, *Jutra*, *Obitelji* i *Riječkih novina* (Najbar-Agičić 2015: 128).

Prve informativne novine, koje su djelovale neovisno od određene stranke i funkcionirale na principu tržišta, odnosno prodanih primjeraka, bile su *Novosti*, pokrenute, kao što je već rečeno, 1907. godine. U njima se nepristrano izvješćivalo „o pisanju stranačkog tiska i pratilo masovne sportove koji su upravo tada zauzeli značajnije mjesto u hrvatskom javnom životu. Sve više prostora dobivale su vijesti senzacionalističkog tipa, one koje su se odnosile na kriminal, skandale, katastrofe i slično. Pratila su se i ekonomska kretanja, a nastojalo se privući i što više oglašivača“ (Najbar-Agičić 2015: 131).

Bilo je dakako i drugih novina, pogotovo u ovdje nespomenutim gradovima, baš kao i onih objavljivanih u Koprivnici.

Već i samim nabranjem političkih raskola te čestim pokretanjima i gašenjima novina, jasno je da je riječ o nestabilnom političkom vremenu i da je za pokretanje novina potrebno imati zaleđe određene političke stranke ili grupacije.

Dapače, nekoliko godina kasnije, nakon raspada Austro-Ugarske, kod osnivanja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, neke će novine biti nositelji političkog djelovanja, odnosno određene političke grupacije: *Novine*, *Male Novine* i *Glas SHS*, pristupile su Narodnom vijeću (Krizman 1954: 26) i njihovi su predstavnici kandidirani za plenum Narodnog vijeća. Lorković (*Male Novine*) i Šimrak (*Novine*) ušli su u Poslovni odbor koji je trebao voditi poslove predsjedništva do konstituiranja Središnjeg odbora, a u kojem su između ostalog bili zubar Ante Pavelić i Stjepan Radić (Krizman 1954: 28-29). Nakon dvodnevni pregovora delegati su se složili „da koaliciji u Vijeću pripadne 12, Starčevićancima 6, socijaldemokratima 2, Radiću 2, radikalima 2, grupi oko *Glasa SHS* 1, onoj oko *Novina* 1 i *Malih Novina* 1 mjesto. U središnjem odboru: Koaliciji 5, Radiću, socijaldemokratima i radikalima, kao i pomenutim grupama po jedan predstavnik“ (Krizman 1954: 30).

Tranter i Western smatraju da je „odrastanje u uvjetima relativnog ekonomskog obilja i fizičke sigurnosti dobra polazna točka za buduća promišljanja o kvaliteti života, odnosno, kako se preko zadovoljenih osnovnih materijalističkih (ekonomskih) potreba prirodno stiže do promišljanja o postmaterijalističkim potrebama. Valja istaknuti kako je zamijećeno da iskustvo ekonomskih poteškoća, rat, veliki društveni i politički prevrati doprinose razvoju materijalističkog koncepta vrijednosti“ (Tomašević i Horvat 2012: 27). Sve to dogodilo se u razdoblju od 1914., odnosno neposredno pred početak objavljivanja *Demokrata*. Unatoč svemu: postratnom razdoblju, aprovizaciji, skupoći, političkoj situaciji, kao i malom broju stanovnika i nepismenošću koja je u to doba još prilično visoka, 1919. godine koprivnička organizacija *Saveza hrvatskih obrtnika* počinje objavljivati glasilo za pouku, obrt, gospodarstvo i javni život, koji je imao velike ciljeve i ambicije.

2.1. Počeci koprivničkog novinarstva

Prva koprivnička tiskara bila je ona Tita Kostinčera, otvorena 1885. godine, iste godine kad je rođen Vošicki, ali moralo je proći još dosta vremena prije nego što su objavljene prve koprivničke novine. Prije toga izlazile su određene novine u okolnim gradovima kao što su bili Varaždin i Bjelovar, ali i nekim drugim, danas znatno manjim i zaostalijim mjestima. Tako je u Varaždinu već od 1848. na njemačkom jeziku izlazio list *Der Lucifer*, a 1862. godine Dragutin Antolek pokrenuo je humoristični list *Podravski jež*. Prve lokalne novine u Čakovcu, *Međimurje*, pokrenute su 1884. godine. Nadalje, u Virovitici je 1896. godine pokrenut list *Virovitičan*, a 1906. godine u obližnjem mjestu Virje počinje izlaziti list *Podravac* (Feletar 1978: 3).

U Koprivnici su prije Vošickijeva dolaska 1909. ili 1910., važnog jer njime započinje novo, najznačajnije razdoblje koprivničkog nakladništva, izlazile samo jedne novine (kao što je Grković i zabilježio), koje su pokrenute 1896. godine u tiskari Tita Kostinčera. Zvale su se *Koprivnički glasnik*, a izlazile su u tjednom ritmu, od ljeta te godine do početka ljeta iduće, 1897. godine.⁴ Godine 1910. u gradu počinju izlaziti novine *Podravska hrvatska straža* (Feletar 1978: 12). One se tiskaju u tiskari Milana Neugebauera, a od 1914., tiskat će ih upravo Vošicki. Akademik Feletar navodi da su „prije prvoga svjetskog rata uz ime dr. Šuberta vezana [su] dva (neuspjela) pokušaja izdavanja lokalnih novina, koje su izašle u

⁴ Godinu dana kasnije, 1898., u obližnjem Virju izlazile su novine *Podravski glasnik* koje su u mikroobliku* sačuvane u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

svoga nekoliko brojeva (*Koprivnički glasnik* 1912. te *Napred* 1914. – ovaj potonji pod uredništvom zidarskog obrtnika Valka Igrića“ (Feletar 1973: 199).

Prije *Demokrata* počinju još izlaziti novine *Podravac: glasilo za Podravinu, hrvatsko Medjimurje i Prekomurje* koje je izdavao Odbor narodnog vijeća za Koprivnicu 1918. i 1919. godine. Urednik ovih novina bio je Luka Golub, a tiskale su se u tiskari Vinka Vošickog (Anić 2011: 273).

S druge strane, situacija je u obližnjim i veličinom sličnim gradovima s kojima se Koprivnica redovito uspoređuje, ranije spomenutim Varaždinom i Bjelovarom, bila bolja, ili drugim riječima, novine tamo imaju dužu i bogatiju tradiciju.

Uz spomenute listove *Der Lucifer* i *Podravski jež*, u povijesti varaždinskog novinstva nalaze se: *Pučki prijatelj* počinje izlaziti 1867. godine (izlazi jedanaest godina, a izdavač mu je Narodna stranka), *Prijatelj puka* pokrenut je 1880. godine (prestaje izlaziti nakon samo tri broja, zbog oštre kritike mađarona), tjednik *Varaždinski glasnik*, koji počinje izlaziti 1885., a pod nazivom *Hrvatska straža* izlazi do 1900., kao list koji podupire mađaronsku politiku. Iste godine kad se taj list gasi pokrenut je *Varaždinski viestnik*, istoga političkog usmjerenja. Kao nestranačko glasilo, nakon pobjede Koalicije, u srpnju 1906. izlaziti počinje *Varaždinac* (prestaje izlaziti nakon manje od godinu dana, u svibnju 1907.), a potom se pokreće list *Naše pravice* (izlazio je od 1904. do Prvoga svjetskog rata; od 1908. glasilo je Koalicije, a potom Hrvatske ujedinjene samostalne stranke) i *Hrvatske pravice* (tjednik Starčevićeve stranke prava, izlazio je od 1907. do 1911.).

U županijskom sjedištu Bjelovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća novine i časopisi postali su pak „temelj tzv. informacijske kulture i političke pismenosti, demokratizacije, ali i vodeća društvena snaga u gradu“ (Renić i Gatalica 2016: 40). Jasno je da je tih godina, prije dolaska novih medija (u prvom redu radija koji će se pojaviti 20-ih godina 20. stoljeća) onaj koji je imao novine imao imoć oblikovanja javnog mnijenja, zbog čega je imao mnogo prijatelja, ali jednako tako i neprijatelja.

Prve bjelovarske novine počinju izlaziti 1882. godine, tri godine prije nego što je Kostinčer otvorio svoju tiskaru, što akademik Feletar smatra rođendanom koprivničkog izdavaštva (Feletar 1978: 5) i četrnaest godina ranije nego što u Koprivnici počnu izlaziti prve novine. Riječ je o polumjesečniku *Das Jüdische Centralblatt: zugleich Archiv für die Geschichte der Juden in Kgr. Kroatien*, koji je, kao što je već iz samog naziva vidljivo, u prvom redu namijenjen židovskom stanovništvu, a tekstovi su bili na njemačkom, hebrejskom, hebrejsko-španjolskom, ali i na hrvatskom jeziku. U njemu se pojavljuju suradnici iz čitave Europe: Beča, Amsterdama, Berlina, Dresdena, Parme, Sarajeva, Zagreba,

Osijeka... Dvije godine kasnije, 1884. pokrenut je novi polumjesečnik, *Tumač: list za učitelje u srednjih i pučkih školah*, koji je izdavao Gustav Fleischer, a tiskao Fleischmann. Kao i tolike druge novine i časopisi, bio je kratkog vijeka, ugasivši se u prosincu iste godine.⁵

Godine 1890. pokrenut je jedan od dva tjednika koji su najdulje izlazili i imali najveći utjecaj, *Tjednik bjelovarsko-križevački: list za pouku, gospodarstvo, društveni i javni život*, a urednik i tiskar bio mu je Adolf Kolesar. Novine su izlazile na hrvatskom jeziku, od 1890. do 1919. godine, i prve su informativne, pokrajinske novine Bjelovarsko-križevačke županije. Nakon 1919. godine novine nastavljaju izlaziti pod nazivom *Demokratski glas*. *Tjednik* je donosio širok spektar tema. Imao je namjeru djelovati djelovati prosvjetiteljski, pomoći seljacima da usvoje nove metode uzgoja usjeva i stoke, donositi vijesti iz obrta, trgovine, školstva, zdravstva i sl., ali jednako tako i donosi svakodnevne korisne informacije poput popisa sajмова, voznih redova te književnih priloga, što će se kasnije nalaziti i u pučkim kalendarima. Zahvaljujući promicanju književnika s bjelovarskog područja list je začetnih novinarstva, ali na jedan značajan način i književnosti. *Tjednik* je izlazio trideset godina, a nakon Prvog svjetskog rata promijenio je naziv u *Demokratski Glas* i postao politički list, glasilo Demokratske stranke (Renić i Gatalica 2016: 166-172).

U sljedeće četiri godine u Bjelovaru je pokrenuto isto toliko listova: *Cendravec* (1891), *Čitaonica bjelovarska* (1892), *Pedagogijski glasnik* (1892) i *Učiteljski glasnik* (1894). Za list *Cendravec: pokladni list* nema podataka o uredniku ni tiskaru, kako ni o učestalosti izlaženja, ali bio je, kao što mu i samo ime govori, prigodni list pa je vjerojatno izlazio samo o pokladama. Identična je stvar i s listom *Čitaonica bjelovarska: list za plesnu zabavu u kostimu i druge šale*, dok se za *Pedagogijski glasnik: list za učiteljstvo i prijatelje školstva* navodi da je bio mjesečnik kojem je tiskar i nakladnik bio Adolf Kolesar, ali je od travnja do prosinca 1892. objavljeno 12 brojeva, tako da je ipak izlazio malo češće. Nešto kasnije, 1900. pokrenut je novi, *Pokladni streljački šaljivi list: za lijepe gospodje, gospodjice i finu gospodu*, čiji je izdavač (kao i *Cendravca*) bilo Streljačko društvo.

Nadalje, 1901. pokrenute su kao polumjesečnik dnevno-političke novine *Budi svoj*, nazvane prema Šenoinoj pjesmi. List je često bio na udaru cenzure i prestao je izlaziti nakon dvanaestog broja. Njegov vlasnik, odvjetnik i političar Milan Rojc smatra se prvim bjelovarskim novinarom. Tri godine nakon tog lista pokrenut je tjednik *Bjelovarski vijesnik: list za gospodarstvo, pouku, zabavu, obrt i trgovinu*, koji je već uređivao i tiskao Lavoslav Weiss, a 1906. pokrenute su novine *Nezavisnost: bjelovarsko-križevački vjesnik*, koje su

⁵ U NSK se nalazi devet brojeva koji su objavljeni u razdoblju od 1. kolovoza do 1. prosinca 1884.

izlazile od 1. prosinca 1906. do 29. lipnja 1935. Njima je od broja 15. u drugoj godini izlaženja izdavačem postao Weiss (i nakon kratkog prekida opet to bio do broja 6, god. 13. (1919.)). Konačno, 1909., kad Vošicki dolazi u Koprivnicu, a Merhaut živi i radi u Bjelovaru, u gradu je pokrenut *Seljak: nedeljni politički list*, koji je izlazio nekoliko godina (Renić i Gatalica 2016: 172-183).

Zaključno, iako je to nakon Vošickijeva dolaska i početka izlaženja *Podravske hrvatske straže*, spomenimo još i novine *Vesna* koje je 1. siječnja 1912. godine pokrenuo i za uredništvo odgovarao Weiss. Riječ je naime o mjesečnom časopisu za književnost. Prvi dan te 1912. tiskan je prvi broj mjesečnika *Vesna*. Sačuvana su svega dva broja časopisa. Prvi je imao 32, a drugi 48 stranica. Lavoslav Weiss bio je tiskar, urednik i nakladnik (Renić i Gatalica 2016: 184-185), što je u Hrvatskoj još uvijek uobičajeno za razliku od nekih drugih, razvijenijih zemalja, gdje su te funkcije razdvojile već u 16. stoljeću (Stipčević 2006: 422). Bio je to književni časopis koji je uz književne priloge objavljivao i stručne tekstove, a kako ističu Renić i Gatalica, časopis se isticao grafičkim oblikovanjem koji karakteriziraju vinjeta i secesijski crteži. *Vesna* je uglavnom objavljivala prijevodnu književnost, autore poput Tolstoja, Strindberga, Jana Nerude, ali i pjesme domaćih autora. „Prvi je to bjelovarski časopis koji objavljuje i opsežnije književne kritike (npr. kritički osvrt o radu Josipa Kozarca i A. Strindberga). Domaći autori objavljivali su pod pseudonimima: Lulu, Slavjanski, Slavko. [...] L. Weiss često se obraćao čitateljima u rubrici *Bilješke*. Tu saznajemo da je prvi broj rasprodan u rekordnom roku i da se javila potreba za ponovljenim izdanjem. Urednik poziva srednjoškolce da pišu za *Vesnu* te ističe kako su svi dotadašnji srednjoškolski listovi vjerski ili ideološki orijentirani, a on želi objavljivati književne i znanstvene tekstove koji će biti kritični i nezavisni“ (Renić i Gatalica 2016: 184-185).

No, iako kritičnih novina nigdje nije nedostajalo, pa tako ni u Koprivnici, nezavisnih je, kao što smo vidjeli, bilo malo ili nimalo. Dapače, Koprivnica je i koprivničko novinarstvo u razdoblju do početka Prvog svjetskog rata bilo poznato kao živahno. O tome se piše i u uvodniku koprivničkih novina *Domaće ognjište*: „Političkim, društvenim i gospodarskim prilikama našega grada bavilo se je već više tjednika, koji su, pod uredništvom predstavnika najraznijih staleža i temperamentata, izlazili dulje ili kraće vrijeme. U vrijeme tik pred svjetski rat žurnalistika je našega grada svojom neobuzdanom temperamentnošću stekla naročit glas tako, da su to tadašnje velike zagrebačke novine registrirale kao – kuriozitet.“⁶

⁶ *Domaće ognjište*, broj 1, god. I, 20. studenoga 1926. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

3. *Demokrat*

Povijest koprivničkog novinarstva prije početka 20. stoljeća kad su počele izlaziti novine *Podravska hrvatska straža* i *Podravac*, nije bila bogata i može se reći da je razvoj novinarstva išao sporije, odnosno počinjao kasnije, nego u drugim obližnjim gradovima kao što su Varaždin, ili Bjelovar.

Dana 16. veljače 1919. počeo je izlaziti tjednik *Demokrat*⁷. Novine su izlazile nedjeljom, na četiri stranice (osim u slučajevima kad su imale *prilog Demokratu*, tad ih je uglavnom bilo šest pa čak i osam). Urednik je bio Mihovil Tomac, a sjedište uredništva bilo je u kući gospodina Kratisa⁸, kao i Hrvatska zanatska zadruga.⁹ Naklada novina je, prema onome što je u privatnom pismu pisao Tomac bila 1000 primjeraka¹⁰, odnosno 1200 primjeraka, kao što je objavljeno u samom listu u svibnju 1920.¹¹ Ove brojke treba uzimati s oprezom. Prema tome ispadada je broj kupaca rastao, a s druge strane u istom pismu u kojemu spominje nakladu, Tomac kaže da su isključili 165 pretplatnika jer nisu podmirili prvo tromjesečje. Prema nakladama drugih novina, distribuiranih na širem području, čije smo naklade vidjeli, ove se brojke čine visokima.

Demokrat je uz to, za razliku od dva prijespomenuta lista koji su bili stranački, bio „Glasilo mjestne organizacije saveza hrvatskih obrtnika [za] pouku, obrt, gospodarstvo i javni život“,¹² zbog čega su imali veću slobodu i mogućnost kreiranja lista koji će pisati objektivno.

U uvodniku prvog broja, koji je potpisalo uredništvo, piše: „U našem gradu Koprivnici, pokušalo se je već češće od raznih strana izdavati jedno stalno lokalno glasilo. Izlazila je *Podravska Straža* (najdulje) *Napred* i pred kratko vrijeme *Podravac* – sva ova glasila nisu bila dugog vijeka. Već nakon izdanja nekolicine brojeva prestala su ta glasila izlaziti. Komu, da se pripíše ta krivnja? – zar gradjanstvu, ili pučanstvu ovdješnje okolice što nisu bili voljni sa stalnom pretplatom podupirati ta, gore navedena glasila? Javno mnijenje pripisuje krivnju izdavačima u uredništvu tih glasila. Na žalost pisalo se je mnogo svega i svašta – ali ništa poučnoga i stvarnoga (bez časnih iznimaka) – čitavi stupci tih glasila bili su manje više svi osobne naravi, medjusobnog napadanja, sumnjičenja, ne štedeći svog političkog protivnika, te izvrgavajući javno ruglu pače i njegov obiteljski život. Naravno da je

⁷ *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

⁸ *Demokrat*, broj 33, god. I, 28. rujna 1919. 3. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

⁹ *Demokrat*, broj 34, god. I, 5. listopada 1919. 3. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 31. travnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹¹ *Demokrat*, broj 21, god. II, 23. svibnja 1920. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

¹² *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

to neprestano osobno, polemičko, novinsko klanje, konačno i nepristranima pretplatnicima dozlogrdilo, te oni list prestadoše [,] držati i list je morao prestati izlaziti.“¹³

U *Demokratu* su se nadali da će izbjegavanjem *žutila* i neutemeljenih napada uspjeti izdržati duže vrijeme, a zapravo se najvjerojatnije radilo o tome da su bili svjesni da ih održati može samo šire čitateljstvo, svakako šire od pripadnika bilo koje političke stranke, što je bilo iskustvo koje su mogli steći na primjerima prijašnjih novina. U uvodniku su dalje naveli: „List će imati zadaću da se u našem gradu, znatno poboljšaju naše društvene prilike, te ćemo nastojati da se međusobno bolje upoznamo i zbližimo, da ćemo svi bez razlike stranaka sačinjavati jednu veliku narodnu zajednicu. [...] List će biti vjeran svojoj demokratskoj zadaći i pisati će posve u demokratskom duhu, te će što moguće opširnije obavješćivati svoje cijenjene čitatelje o svim aktuelnim obrtnim i gospodarskim pitanjima, koje mogu zanimati naše činovništvo, obrtničtvo, radništvo i ratarstvo.“¹⁴

Da im je težnja bila stvoriti demokratski list, u kojemu će svatko imati pravo argumentirano obrazlagati svoje mišljenje, svjedoče sljedeće rečenice: „Nastojat ćemo okupiti oko našeg glasila stalne suradnike koji najbolje narodne političke vodje, toli i gospodarske [s] stručnjake. Naša namjera da ovo naše glasilo, postane budni branič¹⁵ protiv svakoj nepravdi i tuđinskoj najezi došla ona bilo od koje strane i bilo u kojoj formi. Samo se po sebi razumije da ne želimo izključivati vjerodostojne i pravedne kritike bilo to pojedinca, a i same vlasti, ako je objektivna kritika na mjestu. U njemu će se moći slobodno ali naravno, stvarno zastupati takodjer i oprečni nazori.“¹⁶ To je nešto posve novo u odnosu na prijašnje novine, koje su podržavale jednu stranu. Uredništvo ide korak dalje i poziva članove svih stranaka da šalju svoje članke, ali ističu: „Budno ćemo paziti na sve naše razne političke stranke, da ne će samo obsjenjivati naš hrvatski narod, sa raznim frazama i obećanjima već će to pokazati radom, djelom i činom.“¹⁷

Valja imati na umu da je to postaustrojugoslovensko razdoblje u kojemu se tek definira nova Europa i vladaju snažne političke razmirice, trvenja i razmimoilaženja oko budućnosti hrvatskoga naroda koji je ušao u novu političku zajednicu, Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, koja je brzo pretvorena u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, a 1929. u Kraljevinu Jugoslaviju.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Tekstovi u *Demokratu* nerijetko imaju velik broj pravopisnih pogrešaka i gramatičkih pogrešaka iz čega se također može iščitati profesionalna razina lista. Također, zbog velikog broja pogrešaka u citatima je ispravljeno pisanje slova ć i č radi lakšeg čitanja.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

Demokrat, iako ističe otvorenost svima, u uvodniku tog prvog broja ipak jasno izražava svoju političku pripadnost: „Što se političkoga smjera ti[č]e mi ćemo poduprijeti koli Hrv. pučk. selj. stranku toli sve ostale političke stranke koje će zastupati i zauzimati stanovište ,p o d p u n e r a v n o p r a v n o s t i i s a m o o d r e d j e n j e H r v a t a , S r b a i S l o v e n a c a.“¹⁸

Politička shvaćanja u to su vrijeme veoma zanimljiva i treba ih promatrati kroz prizmu raspada Austro-Ugarske Monarhije, čime se srušio svijet i društveno uređenje koje je s određenim modifikacijama trajalo stoljećima. Nestao je svijet i društvo u kojem je vladao car i mali broj ljudi oko njega i radale su se nove političke ideje i shvaćanja odnosno tumačenja, koja se iz današnje perspektive ponekad čine čudnima. To će do izražaja doći i u *Demokratu*, koji će istodobno objavljivati članke protiv boljševizma i za njega, pritom posve prirodno pišući i o Crkvi i Isusu Kristu. Zbog toga će se *Demokratova* uređivačka politika ponekad činiti zbunjujućom ili kao da je nema, što će se vidjeti već i po suradnicima. Tako su u listu, primjerice, surađivali velečasni Stjepan Zagorac, koji je od 1904. narodni zastupnik s pravaške liste, Pavao Rakoš, koji će objaviti niz članaka o boljševizmu, Dušan Ožegović koji će biti član gradskog zastupstva izabran s liste Komunističke stranke pa desetljećima kasnije pisati hvalospjeve ustaši Martinu Nemecu, ili Ivan Kraljić, zastupnik i koprivnički gradonačelnik, istaknuti član Seljačke stranke. Pritom će neki, poput Ožegovića, promijeniti razne političke boje, a Kraljić surađivati s ustašama. Sve to govori o kakvim je turbulentim političkim vremenima riječ i kako su se ljudi tek trebali naučiti demokraciji i djelovanju unutar nje, naviknuti na pozicioniranje i napredovanja u okviru sasvim drugog političkog sustava i uvjeta.

O političkom je pitanju u pismu Pavlu Rakošu, koji je tijesno surađivao s listom, pisao glavni urednik Mihovil Tomac. U nedatiranom pismu Tomac, očito na početku njihove suradnje, objašnjava Rakošu političke prilike i poziciju lista: „Prilike ovoga kraja i okolice su većinom št[o] se seljačtva ti[č]e najviše pristaše selj. stranke[,] nešto hrv. zajednice[,] a pravoslavni [su za] demokrate. Prema tome mi ne smijemo u našem listu zastupati mnijenje da se [H]rvati imadu od već svojeg imena[,] svojih tradicija itd. za volju bratstva i jedinstva [odricati] te da svi postanu samo 'Jugoslaveni'[,] Vaši članci zagovaraju tu misao, koja je nikla iz poštene[,] plemenite sveslavenske idealne duše[,] ali u hrv. narodnima masama ne nadje odaziva, i to samo zato, jer ne vidi brat [H]rvat da mu to isto i brat Srbin pruža. Naprotiv, zahtijeva se za volju jedinstva da se u [H]rvatskoj sve naziva jugoslavensko, a naprotiv u

¹⁸ Isto.

Srbiji ostane ime srbsko i dalje u [jedna riječ nečitko, valjda upotrebi]. Prema tome moje je mnijenje i uvjerenje da i mi imademo čuvati naše hrv. obilježje dok se istog neće odreći [S]rbin i [S]lovenac.¹⁹ Zatim daje svoje viđenje državnog uređenja ističući uvjerenje da bi za novonastalu, mladu državu najbolje bilo da se uredi u političkom okviru istovjetnom onom SAD-a, s više saveznih država „pa bio tima i prvi predsjednik naš kralj Petar ili regent Aleksandar.“²⁰ Nadalje piše da ako se to ne može postići, jer narod nije spreman za to, „onda je svakako poželjan federalistički uređaj države.“²¹ Nakon iznošenja ovih stavova i zapravo davanja smjernica Rakošu u kojem bi smjeru trebali ići njegovi članci zaključuje taj dio pišući kako mu je to ukratko iznio jer mu je upravo on najbliži [misli se na suradnju u novinama, op.a.] i „jerbo je potrebno da Vi to znadete i prema tome ako se sa mnom slažete u tom pravcu i sa Vašim člancima[,] koji pobudjuju veliku pozornost medju čitatelji[,] da me u buduće podupirate.“²² Zaključno, u tom dijelu pisma Tomac kaže: „Svoje čuvajmo[,] a tudje ne dirajmo, pod tom devizom radimo i ustrajmo, pa ako ne ćemo imati zahvale i priznanja od ljudi imat ćemo našu čistu i mirnu savjest.“²³

U drugom pak pismu od 5. listopada 1919. piše kako su pretplatnici nemarni u izvršavanju svojih obaveza i da moraju nastojati imati takvu uređivačku politiku i sadržaj kojim će privući sve slojeve.²⁴

3.1. Sadržaj i suradnici novina

Prva stranica lista najčešće je bila rezervirana za uvodnik koji se bavio raznim, uglavnom vanjskopolitičkim, ali i domaćim političkim pitanjima i prilikama. Dužina uvodnog teksta je varirala, ali prije bi se reklo da je razlog tome nedostatak priloga koji uobičajeno idu uz njega (na prvu stranicu), nego točno određeni prostor za pojedine rubrike. Naime, uvodnik je najčešće zauzimalo pola stranice ili otprilike 2/3, širine dva od tri tiskana stupca, ali ponekad je nakon tih dužina prelazio i na drugu stranu²⁵, a na prvoj bi ispod njega bio drugi članak. Do 20. broja prve godine izlaženja (1919.) vrlo često radilo se o nekom od Rakoševih književnih prijevoda²⁶, koje je Vošicki ponekad objavljivao kao knjige (npr. pisci Azov i

¹⁹ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu, nedatirano, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 5. listopada 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

²⁵ Npr. *Demokrat*, broj 12, god. I, 4. svibnja 1919. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.

²⁶ Primjerice brojevi 7,14, 16, 19, 20, pod pseudonimom Selim Rakošev.

Kielland), ili Rakoševe autorske pripovijesti²⁷, u oba slučaja potpisane nekim od njegovih pseudonima. U rukom pisanoj autobiografiji koja je također dio ostavštine koja se čuva u Državnom arhivu u Osijeku, Rakoš navodi pseudonime pod kojima je objavljivao književne prijevode (od kojih je najčešći Selim Rakošev) kao i one pod kojima je objavljivao tekstove u novinama. Od oko pola tisuće članaka koje je objavio, na neke se uopće nije potpisao, a na drugima je koristio je najviše pseudonim S, kao i slova R, L, D i druga.²⁸ Prema tome, izgledno je da je i velik broj uvodnika, ali i drugih tekstova autorstvo Pavla Rakoša.

Praksa književnih priloga ili podlistaka u novinama uobičajena je i stara pojava i *Demokrat* ovdje samo prati uhodanu, provjerenu matricu. Primjerice, Šenoini romani u nastavcima su izlazili u *Obzoru*, baš kao i Zagorkin prvijenac *Roblje*, ili prvi hrvatski SF roman koji je napisao Šufflay. Brešić u *Čitanju časopisa* ističe da se čuvala praksa književnih i lirskih kutaka na stranicama dnevnih listova, navodeći poimence zadarske političke novine *Glasnik Dalmatinski* koji je imao ne samo književne tekstove već i više književnih priloga s vlastitim imenima, istarsku *Našu slogu*, zatim *Bunjevačku i šokačku vilu*, a osim spomenutog *Obzora* ističe da su književnosti posebno bili otvoreni odnosno posvećeni uskršnji i božićni prilozima u *Jutarnjem listu*, *Novostima*, ali i drugim novinama (Brešić 2005: 127-128). Naposljetku, mnogi su se poznati književnici okrenuli pisanju za novine, a Gustave Flaubert istaknuo je da su pisci luksuzni radnici pa stoga nitko nije dovoljno bogat da ih plati, uslijed čega, žele li pisanjem zaraditi, autori moraju ili pisati kazališna djela ili pisati za novine (Tomašević i Horvat 2012: 59).

Druga i treća strana donosile su rubrike kao što su „Domaće vijesti“, „Narodno gospodarstvo“ ili „Šport“, odnosno različite političke, komunalne i sportske vijesti kao što su izvještaji s političkih skupova i skupština raznih društava, više vijesti o Hrvatskoj seljačkoj stranci, rezultati utakmica nogometnog kluba Slaven, najave predstava, nekoliko članaka o aprovizaciji u kojima se poziva na nepravilnosti, najava novog broja časopisa *Plamen* (s imenima urednika Cesarcom i Krležom)²⁹, ali i vijesti s područja poljoprivrede i vinogradarstva. Vijesti su uglavnom s koprivničkog područja, a osim njih pojavljuju se „Križevačke vijesti“ te vijesti iz Đurđevca i okolnih mjesta kao što su Virje, Gola i sl. U njima se *Demokrat* (jednako prema sadržaju kao i prema području koje pokriva) jasno ogleda kao lokalna (regionalna) novina čiji utjecaj u najbolju ruku završava na obodima Podravine, s time

²⁷ Primjerice brojevi 8, 11, 12, pod pseudonimom Branimir Pekarić.

²⁸ Rukopis autobiografije Pavla Rakoša, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 1.1. Osobna i obiteljska dokumentacija, kutija br. 1.

²⁹ Što je sigurno već i sad Vošickog stavljalo pod povećalo, pogotovo u kontekstu uskoro donesene Obznane, napose kad se uzme u obzir da nije riječ o reklami već vijesti, za koju zasigurno nisu primili nikakvu naknadu, već je dakle riječ isključivo o potpori listu.

da je riječ o novinama naglašeno okrenutim problemima i temama Koprivnice. Ono što im ide u prilog i što ih s današnje distance čini zanimljivim izvan lokalnog okvira u prvom je redu činjenica da je *Hrvatska pučka seljačka stranka* (od 1920. *Hrvatska republikanska seljačka stranka*) uvelike „izrasla“ na podravskom prostoru i dala niz aktera koji su postali važni(ji) u širim političko-geografskim okvirima, kao i suradnja s nekima od njih – ne ipak nužno HSS - ovcima – kao što su Stjepan Zagorac ili Ivan Kraljić. Uz to, širem okviru doprinio je u najvećoj mjeri aktivni suradnik Pavao Rakoš svojim člancima i prijevodima strane proze, čega ne bi bilo bez Vinka Vošickog.

Ponekad su se spuštali ispod razine (barem gledano iz današnje pozicije) i objavljivali privatne vijesti, uglavnom iz života glavnog urednika Tomca. Tako u 27. broju 1920., u članku „Hvala Bogu konačno ipak“, koji navodi na pomisao da je riješeno neko veliko političko ili barem infrastrukturno pitanje, možemo pročitati kako su ljudi siti grada, parka i asfalta(!), a željni friškog zraka i prirode, zbog čega je glavni urednik „na temelju tih opravdanih jadikovka, odlučio [...] u vinogradu svake nedjelje kod lijepog vremena dati u hladovini i zelenoj travi utočišta mladim i starim nezadovoljnicima“³⁰, što bi se moglo smatrati i začetkom koprivničkog seoskog turizma. Članak piše sam Tomac. U 29. broju novi je člančić (obavijest) pompozno naslova „Velika ofenziva“, koji kaže da će u Tomčevim goricama biti pečenog janjca³¹, iako je ovdje jasno da je riječ o sadržaju (polu)šaljivog karaktera. No, do kolovoza stvar se izgleda „uhvatila“ pa u 32. broju imamo ozbiljnu najavu koncerta šestinskih tamburaša u vinogradu glavnog urednika.³² Ako ove vijesti i imaju širi značaj i doprinose razvoju gradskog života, i može ih se promatrati sa simpatijom i šarmom, objava u 40. broju posve je osobne prirode: u članku od dvadeset redaka Tomac zahvaljuje na čestitkama koje je dobio povodom imendana.³³

Zanimljiva je i pojava kajkavskih kolumnista koji pišu pod naslovom Gospon vurednik, odnosno pod pseudonimima Durilo No. II, Šepavi domobranitel i Štefina z' goric, a prema stilu i činjenici da svi pišu kajkavskim dijalektom, dok je ostatak novina u potpunosti na standardu, nije nemoguće da je riječ o istoj osobi.

Sadržajno gledano, u dvije godine izlaženja dvije su glavne teme kojima se bave u više brojeva: izbori (dvoji za gradsko zastupstvo pa za Ustavotvornu skupštinu) i reformni pokret nižeg katoličkog klera, tzv. starokatolički pokret. Kao glavni protagonist priče oko izbora pojavljuje se HPSS-ovac (pa HRSS-ovac) Ivan Kraljić, a u priči oko starokatoličanstva ističu

³⁰ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³¹ *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³² *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³³ *Demokrat*, broj 40, god. II, 3. listopada 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

se velečasni Stjepan Zagorac i, opet, Ivan Kraljić. Zanimljiv je i odnos prema Stjepanu Radiću, koji se treba promatrati kroz prizmu političkih uvjerenja novina s jedne strane, sukoba i/ili odnosa s Kraljićem s druge, te reformnog pokreta, kao vjerskog, ali i političkog pitanja, s treće strane.

U suradničkom smislu, već na prvi pogled primjetno je da su novine u pravom smislu riječi i naziva koje nose demokratične. Rečeno je već da su otvorene za vijesti koje govore o svim političkim opcijama, kao i za suradnike različitih političkih preferencija. Tako u istom listu imamo Zagorčev esej „Nešto o socijalizmu“³⁴ i Rakošev članak „Strah pred boljševizmom.“³⁵, koji stoje u potpunoj suprotnosti. Zagorac u svom članku piše: „U našoj domovini razmahala se agitacija za socijalizam. Drže se brojne skupštine, na kojima se govori o svemu i svačemu ali najmanje o socijalizmu. Najviše se huška proti svećenstvu i crkvi [K]ristovoj. Govori se pače, da je Krist bio prvi socijalista, dapače čak i komunista. To znači držati svijet za budalu.“³⁶ Zatim nastavlja kako su i kršćani socijalisti i protivnici kapitalizma ako je riječ o zgrtanju bogatstva izrabljivanjem radnika pa čak za današnjeg čitatelja pomalo iznenađujuće, budući da je riječ o svećeniku, dodaje kako je čak i borba protiv klerikalizma koju zagovaraju boljševici bila opravdana kad je Crkva imala i svjetovnu vlast. Nadalje piše kako se protivi borbi protiv kapitalizma ako se radi o ukidanju prava vlasništva: „Takova borba nužno vodi do građanskih ratova i anarhije uvodeći razrednu borbu i razrednu diktaturu stvara od ljudi nove moderne robove komunističkoj državi. Živi primjer za to nam je današnja Rusija. [...] Seljaku je ruski boljševizam obećao zemlju i mir, ali mu je oduzeo i ono, što je prije imao. Razorio mu je njegov miran život, a djecu i roditelje povukao opet na novu klaonicu.“³⁷

Manje od pola godine kasnije Rakoš pak piše: „Kapitalizam i udružena buržoazija upotrebila je sva sredstva, da dokaže štetnost i opasnost nauke socijalističke. Sluge Boga i oltara potpomagali ih u borbi. [...] Mamonu, bogu zlata i srebra, koje ugodno zvuči klanjali se crkveni i svjetski dostojanstvenici. [...] Sluge Boga i oltara blagosivlju oružje i zastave i mole za pobjedu oružja. Propovjednici socijalizma opominju na razboritost i nastoje, da što više ograniče klanje ljudi. Ostaju u manjini. Razmahala se silna i gigantska borba, koja je došla do vrhunca ludosti. Padaju milijuni ljudskih života, ništi se za milijarde i milijarde materijalnih

³⁴ *Demokrat, Prilog 7. broju Demokrata*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁵ *Demokrat*, broj 31, god. I, 14. rujna 1919. I. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁶ *Demokrat, Prilog 7. broju Demokrata*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁷ Isto.

dobara. Sa ruševina ovih i iz prolivene krvi radja se u Rusiji boljševizam, tražeći obustavu neprijateljstva i obustavu klanja.“³⁸

Potpuno različiti stavovi koji mogu ukazati na demokratičnost novina, ali s druge strane i na nedostatak uređivačke politike. Iako je u prvom uvodniku istaknuto da će biti otvoreni svima pa se to na neki način može smatrati određenom uređivačkom politikom, svjetonazorski potpuno različiti tekstovi mogu proizvesti učinak da čitatelj ne zna što može očekivati od novina te se sukladno tome s njima ni identificirati. Dodajmo ovdje i to da nedostaju posljednja 3-4 retka članka, koji je prekinut u pola rečenice, iza zareza, što je očito djelovanje cenzure.

Iza Rakoševa članka slijedi opaska uredništva, što pak može biti preventivno djelovanje na očekivanu cenzuru ili popunjavanje praznog mjesta, ali isto tako i rezultat doista demokratske ideje uređivanja, gdje objavljuju čak i članke s kojima se ne slažu (barem ne u potpunosti), a ovdje to imaju potrebu naglasiti: „Primismo od našega prijatelja i uvrštujemo ovaj članak, premda se sasvim ne slažemo sa izvodima pisca. Naše je stanovište, da s o c i j a l i z a m propovijedanjem k l a s n e b o r b e proti buržoaziji ne vodi društvo k njegovu cilju nego u katastrofu. Boljševizam pak svojim n a s i l n i m i t e r o r i s t i č k i m sredstvima uništuje najveć[e] pravo svakoga čovjeka – slobodu mišljenja i uvjerenja [...] Što se pak tiče k o m u n i z m a, to je svakako jedan prekrasni ideal, ali smo od njegova ostvarenja još vrlo i vrlo daleko. Trebat će mnogo i mnogo raditi, dok širi krugovi shvate barem uzvišenost i ljepotu toga ideala. To bi bilo u prvom redu zadaća k r š ć a n s k e v j e r e i C r k v e, koja mora ljude pripravljeti i odgajati za ostvarenje ideala jednakosti, bratstva i zajednice svih zemaljskih dobara, da se tim utre put onoj i d e a l n o j l j u b a v i m e d j u l j u d i m a, kakvu je Hrist propovijedao. Budući da mnogi službenici Crkve često zaboravljaju na tu svoju dužnost, mi ne zamjeramo piscu ovoga članka, što je i njima očitao koju gorku. Neka se čuje slobodan glas i slobodna kritika svih društvenih klasa, jer sve treba da se preporodi i reformira.“³⁹

Ništa im nije bilo čudno ili u koliziji, u uredničkom smislu. Tako primjerice u istom broju novina donose Rakošev članak koji piše kako će ruski boljševizam, odnosno Marxov komunizam, sjajno dovršiti svoju borbu izvojevavši svim jadnicima sreću i zadovoljstvo, a

³⁸ *Demokrat*, broj 31, god. I, 14. rujna 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁹ Isto.

završava riječima: „Lenjin mora pobijediti!“⁴⁰, ali i vijest kako bi u gradu uskoro trebao početi izlaziti novi list, koji bi suzbijao komunizam i socijalizam.⁴¹

Sličnih primjera, koji pokazuju da su, ponekad čak u uredničkom smislu promašeno, bili otvoreni, ima kroz čitavo vrijeme izlaženja.

Bili su otvoreni svima, ali jednako tako i spremni na kritiku, što je nezahvalna pozicija u svakom vremenu, a posebno u razdoblju snažne cenzure i političkih represija, koje će uskoro dobiti zakonsko ojačanje u vidu već spomenute Obznane i Zakona o zaštiti bezbednosti i poretka u državi.

S druge strane, postoje primjeri u kojima su bili nalik prethodnim novinama, koje su napadale pojedince jer su bili druge političke boje, o čemu će više riječi biti kasnije. Radi se u prvom redu o nasrtajima na Ivana Kraljića, nakon što propadne zajednički izlazak na izbore, pisanju protiv Demokratske stranke i njihovog vođe Miloša Radančevića, a zanimljiv je i odnos prema Stjepanu Radiću, koji je također uvjetovan odnosom s Kraljićem, tj. lokalnim političkim prilikama.

3.2. Cenzura

Uz sve probleme koji se tih godina vežu uz izdavanje jednog (lokalnog) lista, u prvom redu činjenicu da vlada teška gospodarska situacija i da je riječ o poratnom razdoblju u kojemu još mnogo toga nije u potpunoj, uobičajenoj funkciji, dodatni problem je cenzura, o kojoj je već bilo riječi.

Cenzura je takoreći neprekidno stanje s kojim se hrvatski nakladnici novina susreću i bore od samih početaka. Zabrane novina i kažnavanje odgovornih osoba česte su i dugo bi ih se moglo nabrajati. Tako je, primjerice, zabranjen *Pozor*, a njegov glavni urednik Ivan Perkovac osuđen na tri mjeseca zatvora, nakon čega je u Beču pokrenut *Novi Pozor* kojem će se pokušati stati na kraj tako što mu se oduzme poštanska pogodnost za Hrvatsku. Nakon toga će se časopis preseliti u Sisak, jer je Zakon o štampi u Vojnoj krajini bio povoljniji te pod imenom *Zatočnik* izlaziti do ožujka 1871. kad će biti zabranjen. Potom će izlaziti pod imenom *Branik*, dok se konačno 1. srpnja 1871. godine list ne počne objavljivati u Zagrebu kao *Obzor*. Ili, od 60 brojeva lista *Die Drau* koji je izlazio u Osijeku, 1876. godine bilo je zaplijenjeno njih 50 (Novak 2005: 39, 43). Zatim, 1883. godine hrvatskim banom postaje Khuen-Hédervary čime počinje razdoblje snažnije represije. *Sloboda*, list sklon socijalistima, 1898. izaći će 24 puta, od čega će 23 puta biti zaplijenjen te s 200 zapljena 1884. postati list s

⁴⁰ *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁴¹ *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

najviše zapljena na prostoru čitave Austro-Ugarske, a odgovorni urednik zaraditi 19 sudskih rasprava i kaznu od dva mjeseca zatvora. Osim toga, listu će biti zabranjena prodaja na kioscima i knjižarama, čime bi mu zapravo ostala mogućnost prodaje putem pretplate, na što bi se teško bilo tko odlučio. List je na koncu bio zabranjen. Represija za vrijeme bana Khuen-Hédervarya bila je stalna. *Obzor* je od 1881. do 1892. bio zaplijenjen nevjerojatnih 500 puta, a odgovorni urednik osuđen na četiri mjeseca zatvora (Novak 2005: 47-48). Novine su ipak izdržale sve te napade i izlazile sve do 1941., niz godina i zahvaljujući pokroviteljstvu biskupa Strossmayera. U njemu su, inače, surađivala značajna imena, poput Šuleka, Račkog, Šenoe, Gjalskog, Matoša i Zagorke (Brešić 2005: 77).

Sa zapljenama se nastavilo i početkom 20. stoljeća. Na izmaku 19. stoljeća, u prvoj polovici 1900. od 24 broja lista *Dom* kojemu je urednik i jedini novinar bio Antun Radić, zaplijenjeno je njih šest. List *Hrvatski pokret* do 1911. bio je zaplijenjen oko 100 puta, *Riječke novine* bile su često plijenjene i konačno zabranjene na početku Prvog svjetskog rata, a list *Hrvat* obustavljen je 1915. zbog protuaustrijskog pisanja (Novak 2005: 55, 76, 95). Ovo su tek neki primjeri, a cenzura, zabrana listova i kažnjavanja odgovornih osoba u listovima bilo je znatno više. Dovoljno je istaknuti da su 1903. godine, nakon odlaska bana Khuen-Hédervarya, podršku hrvatskom novinstvu dali njemački i neki oporbeni mađarski listovi, „koji su isticali da se u Hrvatskoj vlada nasiljem, tlači sloboda štampe i uvodi cenzura“ (Novak 2005: 62-63).

Stipčević piše da je unatoč svim nedaćama, cenzurama i progonima novinara, novinstvo početkom 20. stoljeća ojačalo i preuzelo odlučujuću ulogu u pripremi stanovništva za događaje koji će uslijediti i kulminirati Prvim svjetskim ratom. Ali, upravo će rat donijeti nove nevolje. Banskim naredbom iz srpnja 1914. bit će zaustavljeno izlaženje više stranačkih listova, a ostalima, poput *Obzora*, *Jutarnjeg lista* ili *Novosti*, nametnuta je preventivna ratna cenzura (Stipčević 2008: 182-183).

Novinstvo je dobilo važnu ulogu već i prije rata. Upravo su novine stalno prizivale vojsku i austrijska se politika provodila uz pomoć tiska, jer su novine bile te koje su formirale ili barem utjecale na ratno raspoloženje (Rauchensteiner 2019: 37). Tijekom Srpanjske krize 1914., kad se u Beču odlučivalo krenuti u rat ili ne, novine su pojačavale ratno raspoloženje pa čak i pozivale na sukob sa Srbijom, a austrougarski ministar vanjskih poslova Berchtold „tražio je da ga se svakodnevno izvještava o tendencijama u tisku“ (Rauchensteiner 2019: 85-86). U pokušaju da Italiju pridobije na stranu Austro-Ugarske, Berchtold je želio podmititi talijanske novine. Činio je to i prije, ali manjim svotama, a sada je to želio učiniti s 10 milijuna kruna (Rauchensteiner 2019: 121).

Koliko se pazilo na to da istina ne izađe na vidjelo, zorno svjedoče dva primjera koje je u svojoj opsežnoj knjizi naveo Rauchensteiner, dugogodišnji ravnatelj bečkoga Muzeja za vojnu povijest. Prvi kaže da su ratni gubici od početka rata bili veliki i službena su tijela pazila da se o tome ne piše. Tako je Ministarstvo obrane izdalo propćenje da bi novine trebale paziti što pišu čak i ako je neka vijest dobila odobrenje ratnoga odjela za tisak i da bi bilo dobro da prije objavljivanja provjere slaže li se s takvim pisanjem i nadzorni ured (Rauchensteiner 2019: 170). Dvostruka dakle provjera, košmarna atmosfera koja je kod novinara stvarala osjećaj nesigurnosti.

Drugi je primjer suprotan. Dok se kod prvog može govoriti da se pazi da se ne piše, kod drugog se u jednu ruku pazi da se piše. Naime, temelj vojnoga izvješća bile su vijesti s različitih dijelova bojišta koje su se sastavljale u operativnom odjelu vrhovnoga zapovjedništva i one su bile uglavnom realni prikazi odnosno procjene situacije. No, prije slanja dalje stvar bi se mijenjala. Već bi izvješće za Cara bilo malo drugačije, odnosno ne bi bilo posve vremenski aktualno i bilo bi izmijenjeno (što je kod Cara izazivalo nezadovoljstvo), a izmijenjena bi bila i izvješća za Ministarstvo obrane te dvojicu predsjednika vlade. Takvo, već izmijenjeno izvješće slalo se zatim ratnome odjelu za tisak gdje se s vijesti radilo do besvijesti – novinari iz Austrije, Njemačke, Ugarske, savezničkih i prijateljski nastrojenih zemalja, prevrtali su vijesti iskušavajući, kako piše Rauchensteiner, vlastiti dar čitanja između redaka. Kreativnost je ovdje dolazila do izražaja.

Autor navodi sjećanja austrijskoga pisca Karla Hansa Strobla koji je u knjizi *Das Igelhaus* zapisao svoja sjećanja iz rada u odjelu za tisak: „Sjedili su ondje lakat do lakta i svaki je nastojao lapidarni stil (šturoga sirovog izvješća) uresiti najosobnijim uvidima. Rezultat su bile zapanjujuće pojedinosti o događanjima na bojištu, [...] opisi tako opipljivo vjerni kao da su nastali na licu mjesta. [...] Bilo je virtuozna toga posla, koji su oboružani ničim drugim do Hartlebenovim turističkim vodičem po Galiciji i zemljopisnom kartom stvarali velike pozornice za... [AOK-ova] dramatična događanja“ (Rauchensteiner 2019: 203). Zaključak da je bilo virtuozna nipošto nije pretjeran. Dovoljno je pogledati popis ljudi koji su radili u ratnome odjelu za tisak, pisci kao što su Robert Musil, Hugo von Hofmannsthal, Ferenc Molnár, a u posebno uspostavljenoj književnoj skupini radili su, među ostalima, još i Rainer Maria Rilke, Felix Salten i Stefan Zweig (Rauchensteiner 2019: 205).

Ivan Bulić ističe da je u Prvom svjetskom ratu, unatoč nekim ranijim, djelomičnim primjenama, cenzura po prvi put institucionalizirana, a njome su se koristile sve zaraćene države. Vlada je, s ciljem zaštite vojske, nadzirala telegrame, propusnice, pošte i carinarnice (Bulić 2012: 324-326). „Upitni sadržaji su precrtavani ili bi, konačno, bio zaustavljen cijeli

članak. Trebalo je spriječiti objavljivanje teksta u kojemu su iznesene vijesti s bojišnice ili sumnjivi navodi. [...] Tako se bez prethodne dozvole moglo publicirati samo vijesti iz službenih izvora. Svi ostali članci su smjeli biti objavljeni tek nakon odobrenja Ratnog ureda za tisak ili nadležnog vojnog zapovjedništva“ (Bulić 2012: 326).

U Mađarskoj je predsjednik ugarske vlade Tisza u kolovozu 1914. izdao naredbu za provedbu cenzure koja je osim zabrane vijesti koje nisu prošle cenzuru u Beču i Budimpešti, ili onih koje se odnose na vođenje rata i njegove posljedice, zabranio i objavljivanje vijesti koje govore o padanju vrijednosti novca ili o poskupljenjima prehrambenih proizvoda. S cenzurom se počelo već nakon atentata na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu kad je proglašena prva uredba o cenzuri svih vijesti koji se odnose na taj događaj. I dok se informativni tisak i onaj građanskih stranaka toga pridržavao, frankovačka *Hrvatska* i Radićev *Dom* osuđivali su utjecaj Srbije. Supilov *Riječki novi list* stao je u obranu Srbije, a Oskar Tartaglia, član organizacije *Ujedinjenje ili smrt*⁴², u splitskim novinama *Zastava* napisao je članak naslovljen „U obranu Srbije, Srba i Principa“.

Ban Skerlec 27. je srpnja 1914. objavio *Izvanredne mjere za slučaj rata* s 18 banski naredbi, a jedna od njih ticala se zabrane objavljivanja vojničkih odredbi. Za nepridržavanje je bila predviđena kazna zatvora od 14 dana do 3 godine i novčana kazna u iznosu 5 000 kruna. Prva zabrana tiskanja i distribuiranja predložena je 13. kolovoza 1914., a odnosila se na *Hrvatski narod*. Rizik je bio velik, a zatvor i globa nisu bile jedine, a ni najgore mjere koje su prijetile. Naime, kršenje vojne cenzure za novinare, urednike i suradnike novina značila je mogućnost poziva u vojsku i slanja na bojišnicu, neovisno o tome jesu li bili spremni za vojnu službu. Do toga nije nužno dolazilo samo zbog kršenja cenzure već i zbog denuncijacija ili političke opredijeljenosti listova. Na bojišnici su tako završili urednik *Pokreta* Parmačević i urednik *Malih novina* Nikolatić, koji je preminuo u Karpatima (Bulić 2012: 331, 333, 335-336, 338).

⁴² „Crna ruka, ime srpske tajne organizacije koja je organizirala ubojstvo kralja Aleksandra Obrenovića i njegove žene Drage Mašin (1903). Nezadovoljni odlukom srpske vlade iz 1909. o priznanju austrougarske aneksije BiH i raspuštanju svih dragovoljačkih i drugih neregularnih postrojbi, deset glavnih urotnika, uglavnom vojnih časnika, osnovalo je 1911. novu tajnu organizaciju 'Ujedinjenje ili smrt', na čelu s pukovnikom D. Dimitrijevićem Apisom. Članovi su joj češće nazivani crnorukci. Cilj organizacije bio je ostvariti velikosrpski vanjskopolitički program, pod izgovorom sjedinjivanja svih Srba koji su još pod austrijskom ili osmanskim vlašću. Organizacija je djelovala tajno i javno pa su postojala i dva programa, tajni je iznesen u Ustavu i Poslovniku a javni u Pijemontu. Povezuju se s pokušajem atentata na crnogorskoga kralja Nikolu ('bombaška afera', 1908), a zajedno s 'Mladom Bosnom' pripremila je atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda (28. VI. 1914). U Solunskom procesu 1917. vođe D. Dimitrijević Apis, R. Malobabić i Lj. Vulović osuđeni su za pokušaj atentata na prijestolonasljednika Aleksandra i strijeljani (1917)“ (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12769>, pristupljeno 30. lipnja 2020. 18:30).

I dok su praznine koje je precrtavanjem članaka u početku rata bile neupadljive, kasnije su one postajale sve veće i vidljivije (Rauchensteiner 2019: 203).

Naposljetku, ni vrijeme nakon rata kad 1919. godine *Demokrat* počinje izlaziti nije mnogo bolje. Počet će se stvarati nova atmosfera političkih sukoba koja će se pretvoriti u šestosiječanjsku diktaturu uspostavljenu 1929. godine. Početak objavljivanja vrijeme je neposredno prije Obznane, donesene u prosincu 1920., kojom će biti zabranjena svaka komunistička i druga propaganda te sve njihove novine. Odnosilo se to, primjerice, i na Radićev *Dom*, jer je diktatura imala geslo „batinanjem se moraju republikanci prisiliti da kleknu pred šajkačom“ (Gostl i dr. 1997: 164). Indikativno je bilo da je tzv. Vidovdanski ustav iz 1921. naizgled ukidao preventivne mjere koje bi branile izlaženje novima, osim ako iste „sadrže uvredu vladaoca ili članova kraljevskog doma, stranih državnih poglavara, narodne skupštine, neposredno pozivanje građana da silom menjaju ustav ili zemaljske zakone ili sadrže tešku povredu javnog morala“ (Stipčević 2008: 184). Osim toga, u kolovožu 1921. izglasan je Zakon o zaštiti države koji je režimu dao „slobodne ruke da se pomoću policije i sudskih organa obračunava s novinarima i urednicima novina, i to ovlastima nepoznatima još od Khuenova režima“ (Stipčević 2008: 184).

U takvoj atmosferi izlaziti počinje *Demokrat*.

Demokrat su antirežimske i prilično hrabre novine, koje (gotovo) bez zadržke progovaraju o političkim i drugim problemima. Iako je to vrijeme izražene cenzure i politički motiviranih uhićenja, oni ne šute već o tome pišu. Primjerice, u 28. broju Dušan Ožegović, prvi profesionalni koprivnički novinar, u uvodniku naslovljenom „Za konstituantu!“ piše: „I kad je u narodu po[č]elo tim povodom (nepoštivanjem ugovora između Narodnog vijeća i srpske vlade, i zbog loših gospodarskih i socijalnih prilika, op.a.) izbijati nezadovoljstvo umjesto da se o d s t r a n e u z r o c i toga nezadovoljstva, započelo se je vrijedjanjem ustava: gušenjem slobode štampe, zabranom političkih sastanaka i progonom političkih protivnika.“⁴³ U 29. broju pak objavljuju uvodnik naslovljen „Vlada o političkim uapšenjima“⁴⁴, u kojem donose vladino priopćenje o političkim uhićenjima. Riječ je o 12 osoba uhićenih zbog nedjela protiv države i dinastije Karađorđevića, među kojima je i pet pripadnika Seljačke stranke, optuženih zbog veleizdajničkog djelovanja, nakon kojeg prenose članak iz *Hrvata* koji pobija priopćenje, na pomalo čak rugalački način.⁴⁵

⁴³ *Demokrat*, broj 28, god. I, 24. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁴⁴ *Demokrat*, broj 29, god. I, 31. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁴⁵ Isto.

No, ipak su na oprezu i opterećeni cenzorskim škarama. Zato uz Rakoševe članke u sljedećim brojevima (31 i 32) u kojima se bavi boljševizmom, objavljuju opaske uredništva u kojima iskazuju određeni odmak (ipak hrabro objavljujući članke koji su antirežimski). Rakoš ne popušta (ili tek malo popušta), i u 34. broju nastavlja s optužbama. Na prvoj stranici u članku „Obziri“ pod pseudonimom S. piše: „U našoj domovini ne postoji ni relativna a kamo li apsolutna sloboda. Ova druga je uopće nemoguća, dok bi prva mogla postojati, kad se ne bi javljali različiti obziri. Ovi obziri su rak rana u našem socijalnom životu jer svi kulminiraju u tom, da se zaštiti nepravica, da se ne izvrši ono, što bi se moralo izvršiti. Obziran učitelj i činovnik, svećenik i trgovac, ministar i seljak, obrtnik pa i sam tramvajski kočijaš. Svi su oni obzirni ali uvijek prema zlu a ne prema dobru.“⁴⁶

Oplevši po svim društvenim kategorijama, uključivši naravno ministre i svećenike protiv kojih redovito piše, Rakoš nastavlja da ta obzirnost osobito vlada u službenom svijetu i da se popušta onima koji imaju kapitala, ali ne i običnim smrtnicima. „Obziri vladaju i u samom novinstvu, koje hoće, da bude slobodno da bude jedna velevlast. Baš ovi novinski obziri su posve nemoralni. Novinstvo ih ne bi smjelo imati ni uz koju cijenu. Ono bi bilo zvano, da izriče kritiku bez obzira na desno i lijevo, prema onoj narodnoj ni po bab[i] ni po stričevima već po pravdi Boga istin[it]oga. Ali baš novinstvo, ono u tom najviše griješi. Ono obično stoji u službi pojedinaca, političkih spekulanta i u službi čitavih korporacija. Svi ovi uzdržavaju novine samo zato, da mogu u njima što lakše i uspješnije veličati svoje mane i nedostatke.“⁴⁷ Ovakva otvorenost i kritičnost prema svima neće im olakšati poslovanje, a neće ih zaobići ni cenzura, o čemu će se govoriti u nastavku rada.

⁴⁶ *Demokrat*, broj 34, god. I, 5. listopada 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁴⁷ Isto.

4. Modeli financiranja novina

Održati novine bilo je teško u tako malom gradu i s velikim brojem nepismenih, još k tome u nezahvalnoj gospodarskoj situaciji. Kao što će se vidjeti u nastavku, zbog problema koje će imati s financiranjem olakšavajuća okolnost je da novine nisu imale stalno zaposlenih, što je kasnije postao standard. Tkalec i Krušelj donose podatak kako se u novinarskim krugovima govorilo da je u *zlatnom razdoblju* preddigitalne ere na tisuću primjeraka lista dolazilo jedan ili jedan i pol zaposlenih (Tkalec i Krušelj 2019: 71). U *Demokratu* su i glavni urednik i suradnici, poput Rakoša, bili honorarni suradnici, što je u to doba uobičajeno.

4.1. Oglašavanje

Također, veličina grada uvjetovala je potencijalni broj oglašivača, i to ne samo gledajući broj poduzeća i obrtnika već i podjele koje su prijašnje novine dodatno pojačavale, a broj pismenih stanovnika uvjetovao je nakladu. Tomac je vjerovao da je najvažnije da izdrže jednu godinu i da je onda budućnost osigurana⁴⁸, misleći očito da će se ljudi s vremenom naviknuti na kupnju novina i da će doprijeti do većeg broja čitatelja, kao i oglašivača. Teško je reći koliko je čitatelja imalo prvi broj, ali oglašivača praktički nije bilo, ako izuzmemo Vošickog. Na više od pola zadnje stranice navode se knjige objavljene u *Zbirci glasovitih djela* (Andrija Černišev Juliusa Zeyera i *Umiranje* Artura Schnitzlera) i *Svjetskoj biblioteci* (do sveska 17-18. *Žrtva žene* Honora de Balzaca), a tu je i njegov mali oglas da prodaje baterije i džepne svjetiljke. Osim toga tu su još dva osobna oglasa, reklama (člančić) za prodaju krme, oglas urara, zlatara i optičara Stjepana Papa, mesara i kobasičara Slavka Tarandeka, tokarske radnje Gjure Gašparića na Lenišću te Banke za trgovinu, obrt i industriju d.d.⁴⁹ U drugom broju stvar je već bolja: nema Vošickijevih oglasa, a ponavljaju se oglasi za krmu, Papa, Tarandeka, Gašparića i banke. Uz njih javljaju se i novi oglašivači: netko prodaje fotografski aparat o čemu se informacije mogu dobiti u Vošickijevoj knjižari, jedan umirovljenik traži partnericu. I dalje se prodaju boa i muf iz prvog broja (osobni oglas), a tu su i oglasi trgovca Jakoba Rosenberga koji oglašava laštilo za cipele, objava Franje Kubića da je preuzeo mesnicu od Valka Kovačića, stolarske radnje Martina Kovačića (u Kaniškoj ulici), poziv na plesnu zabavu gostioničara Šafara i poziv za pretplatu na *Demokrat*, što i nije oglas u

⁴⁸ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 5. listopada 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

⁴⁹ *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

smislu da su njime ostvarili prihod.⁵⁰ Ipak, u trećem broju sve se vraća na staro: tu su Vošickijevi oglasi (zapravo samo tekstovi) dvaju biblioteka, a ostali su oglasi Papa, Tarandeka i Kovačića. Više, međutim, nema banke.⁵¹ Jesu li se neki oglašivači povukli zbog pritisaka ili malog broja čitatelja, ne može se tvrditi, ali činjenica je da su novine nekima zasmetale i da se pojavila priča u kojoj su ih optuživali da im crkva pomaže u reklami. O tome saznajemo u *Demokratu*, u članku pod naslovom *Ne poželjne reklame*: „Prigovara nam se, da se dapače i crkva upotrebljava kao reklama za naše glasilo. Istini za volju izjavljujemo da nismo velečasnoga g. patra Ivana zamolili da se on na prodekalnici bavi s[a] našim *Demokratom* jer čitanje novina spada na drugo mjesto a ne u crkvu koja je službenica samo Božja. Za to ovakve reklame, bile one i u najboljoj nakani za buduće najuljudnije otklanjamo.“⁵²

Zbog crkve ili ne, ali u četvrtom broju dolazi do povećanja broja oglasa. Najveći dio posljednje, četvrte stranice, na kojoj se nalaze oglasi i dalje zauzima Vošickijevo poduzeće – oglašava Steinbrennerove kalendare za 1919. godinu, knjige i časopise (između ostalih i *Plamen*) te samu knjigotiskaru. Osim njega oglašavaju se Pap, Tarandek, braća Scheyer (trgovina mješovitom robom), Zvonimir Kollmann (urar i draguljar), Viker (graditelj štednjaka), Rosenberger (oglašava štof i ostalu manufakturnu robu) te dva zagrebačka obrtnika – Švarc, koji oglašava otrov za štakore i miševе te Zavod za oglašavanje J. Blokner, koji preuzima oglase za sve jugoslavenske i strane novine i kalendare.⁵³ Isti se oglašivači javljaju u idućem, petom broju, s dodatkom krojača Zmazeka, a najveći dio stranice opet zauzima Vošicki, koji i dalje oglašava kalendare (iako je već polovica ožujka), tuljce za cigarete i Balzacovu *Žrtvu žene*.⁵⁴

U tih prvih nekoliko mjeseci *Demokrat* dobiva stalne oglašivače s kojima može računati, i koji će se oglašavati duže ili čitavo vrijeme. Osim Papa koji se u kasnijim brojevima više ne oglašava, Tarandek, Kollmann, Viker, Rosenber i braća Scheyer redovito imaju svoje oglase, a javljaju se i neki novi koji poput Suttnera iz Ljubljane koji se prvi put javlja u 10. broju⁵⁵, i nastavlja tijekom čitave 1919. kao i 1920. godine, kao i ljekarnik Feller iz Stubice koji reklamira liker i pilule protiv želučanih tegoba ili Gradske štedione u Koprivnici koja reklamira skladište drva za građu čime se bavi „u zajednici sa svjetskom

⁵⁰ *Demokrat*, broj 2, god. I, 23. veljače 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵¹ *Demokrat*, broj 3, god. I, 2. ožujka 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵² *Demokrat*, broj 4, god. I, 9. ožujka 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵³ *Demokrat*, broj 4, god. I, 9. ožujka 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁴ *Demokrat*, broj 5, god. I, 16. ožujka 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁵ *Demokrat*, broj 10, god. I, 20. travnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

svuda dobro poznatom tvrtkom Ujlaky Hirschler i sin D. Dubrava. (Medjimurje)“, a posluju na Lenišću, odmah uz gradsku bolnicu, tik pokraj župnog marofa.⁵⁶

Osim njih postoji dakako i određeni broj oglašivača koji se javu u pojedinom broju ili dva pa nestanu, kao što su primjerice obrtnici, klobučar Jurjević⁵⁷, krojač Šavor⁵⁸ ili Urania kino koje reklamira filmove⁵⁹, ili zanimljiv oglas za „Zubo-Tehnički Atelier Viktor Nowy“, koncesionirani zubotehničar koji „[o]rdinira opet svakog ponedjeljka u hotelu 'k' Križu“.⁶⁰ Može se još istaknuti primjer Josipa Suchýja, koji se javlja povremeno, pa tako skladište tvornice gospodarskih strojeva oglašava u šestom broju⁶¹ i zatim se opet javlja nakon stanke i oglašava u brojevima 22⁶² i 36.⁶³

Tijekom 1920., a pogotovo kako godina ide kraju, sve je manje oglasa većih formata kao i sve manje poduzeća i obrta koji se oglašavaju, a zamjenju ih *mali oglasi* privatnih osoba. Vjerni oglašivači do kraja ostaju urar Zvonimir Kollman, trgovac Mirko Haberštok i mesar Slavko Tarandek. Prema tome, izvjesno je da im je prihod od reklama padao prema kraju izlaženja.

4.2. Dobrovoljni prilozi

Osim kroz oglašavanje, *Demokrat* se financirao dobrovoljnim priložima, koje dobivaju već od samih početaka i objavljuju ih u listu. Većina zbog spomenutih političkih razloga ne želi da njihovo ime bude objavljeno, pa su potpisani inicijalima. Tako je u 5. broju objavljeno da su novine pomogli I. Š. koji je dao 30, a J. J. 52 krune, a jedan donator Juraj Tomac koji je dao 50 krun potpisan je imenom. Ukupno 132 krune, a kako je cijena primjerka 30 filira, potpora je jednaka kupnji 440 primjeraka. U 8. broju svi su donatori navedeni inicijalima osim jednog, koji je potpisan kao „Stj. Š.“, a ukupno je šestoro donatora za list dalo 86 i pol kruna⁶⁴, što bi bilo jednako kupnji gotovo 290 primjeraka. U istom broju spominje se da plaća učitelja u Koprivnici iznosi 100 kruna plus još 100 kruna dodatka, dakle sveukupno 200 kruna, prema čemu bi učitelj za mjesečnu plaću mogao kupiti 666 primjeraka lista, tako da je

⁵⁶ *Demokrat*, broj 8, god. II, 22. veljače 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁷ *Demokrat*, broj 13, god. I, 11. svibnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁸ *Demokrat*, broj 14, god. I, 18. svibnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁵⁹ *Demokrat*, broj 18, god. I, 15. lipnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁰ *Demokrat*, broj 20, god. I, 29. lipnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶¹ *Demokrat*, broj 6, god. I, 23. ožujka 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶² *Demokrat*, broj 22, god. I, 13. srpnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶³ *Demokrat*, broj 36, god. I, 19. listopada 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁴ *Demokrat*, broj 8, god. I, 6. travnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

u ovom slučaju skupljeno manje od pola mjesečne učiteljske plaće.⁶⁵ Osim toga, taj je učitelj s plaćom jedva ili nikako pokriva osnovne životne potrebe, što je za nakladnika novina bio problem, jer ako si je novine teško mogla priuštiti inteligencija, a seljaci, kojima su novine dobrim dijelom tematski namijenjene, još i teže, jasno je da je situacija bila nezahvalna. Ako se zadržimo na učitelju, možemo vidjeti koje je troškove imao, prema istom članku, koji kaže kako on s 200 kruna ne može živjeti, „jer samo za stan i mlijeko plaća u obitelji od 3 član[a] 122 K. za svjetlo 18 K. a za pranje rublja svake subote 13 kruna što sve zajedno iznaša 196 K. mjesečno. Preostaje dakle za ogrijev, hranu, odjelo i obuću 4 K. mjesečno.“⁶⁶ Ovdje možemo dodati: i za novine, za koje bi mu trebalo 1,20 kruna mjesečno, tako da su učitelji, kao intelektualci na koje su novine računale, teško mogli biti dobri i stalni kupci. Bolje plaće nisu imali ni drugi pa je tako za raspisano mjesto tehničkog dnevničara kod kraljevskog građevnog ureda u Koprivnici predviđena dnevnicica od 3,5 do 5,5 kruna, ratna pripomoć od 80 kruna i ratni doplatk od 10 kruna, izvanredni dodatak od 101 krune i još određeni doplatci za članove obitelji. Samac bi tako, uz prosječnih 25 radnih dana mjesečno (sa subotama) i minimalnu dnevnicu, zaradio plaću u iznosu oko 280 kruna.⁶⁷

Novu potporu *Demokrat* dobiva u 11. broju, a riječ je o iznosu od 100 kruna koje je donirao g. Blažek. Cijena primjerka je i dalje 30 filira, pa bi to odgovaralo kupnji 333 primjerka lista.⁶⁸ U 15. broju 20 kruna daje Ivan Ivanščak, ali cijena je porasla na 40 filira pa bi to bilo jednako kupnji 50 primjeraka lista.⁶⁹

Zanimljiv je ipak sljedeći način prikupljanja potpore, i govori nešto o duhu vremena i potrebi ljudi da se pomogne projekt makar je privatnog ili poluprivatnog karaktera, ako postoji osjećaj da služi općem dobru: u svatovima. Tako u 19. broju čitamo da je u svatovima za potporu novinama skupljeno 52,60 kruna, što uz cijenu od 40 filira odgovara kupnji 132 primjerka novina.⁷⁰ Zanimljiv je i način prikupljanja potpore o kojem se izvješćuje u sljedećem, 20. broju. Naime, na izletu pjevačkog društva *Domoljub*, u vinogradu kod predsjednika društva I. Čupana, a na prijedlog Ščetinca, skupljeno je 116 kruna čime bi se moglo kupiti 290 primjeraka lista. Zanimljiv je i komentar u novinama koji kaže: „Svakako je ovo jedan lep pojav, jer se tu ne radi toliko o novcu, već je ovo jedna radosna činjenica ako

⁶⁵ Isto, str. 2.

⁶⁶ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁷ *Demokrat*, broj 18, god. I, 15. lipnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁸ *Demokrat*, broj 11, god. I, 27. travnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁶⁹ *Demokrat*, broj 15, god. I, 25. svibnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁰ *Demokrat*, broj 19, god. I, 22. lipnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

se eventualno u privatnom saobraćaju u svem posve ne slažemo, da smo ipak, što se obrtničtva tiče podpunno solidarni.“⁷¹

Nova potpora zabilježena je gotovo tri mjeseca kasnije, ali zato je ovaj put riječ o najizdašnijem iznosu. V. Vutuc, P. Vutuc, M. Šiprak, Valko Igrić, Andro Pavlović i Stefan Nemeć dali su po 100 kruna, a po 50 su dodali Josip Petré, Stjepan Zlatar, Zlatko Barabaš i Richard (vjerojatno jedini pod pseudonimom). Prema tome, skupljeno je 800 kruna, što je jednako kupnji 2 000 primjeraka lista!⁷²

Novine su potporu od 100 kruna, koja bi odgovarala kupnji 167 primjeraka novina, jer cijena je porasla na 60 filira, dobile i od članova športskog kluba Viktorija⁷³ te, zaključno za prvu godinu izlaženja, u 46. broju, koji iznimno nije izašao u nedjelju već u četvrtak, na Božić, a u kojem stoji obavijest da se u svatovima kod člana obrtničke organizacije Martinušića za potporu *Demokratu* skupilo 68 kruna i zahvala je svim darovateljima.⁷⁴ Vjerojatno ih je bilo više i skupljalo se „u šešir“, budući da nema imena, inicijala ni iznosa. Potpora je jednaka kupnji 113 primjeraka novina.

No, ni ovakva potpora nije bila dovoljna da list bude financijski stabilan i da se uredništvo može mirne duše posvetiti samo izdavanju novina, bez briga oko toga kako održati novine, o čemu govori i veliko povećanje cijene primjerka već u prvoj godini izlaženja.

Takvu su potporu dobivali i u 1920., odnosno sve do zadnjeg broja objavljenog na Božić. U trećem broju objavljuju da sav dobitak od „Sjajnog krabuljnog plesa“ ide za potporu novinama⁷⁵, dok u petom broju izvješćuju o primitku 50 kruna⁷⁶ (što bi bilo jednako kupnji 71 primjerka), koje šalje ljekarnik Nikola Vranić. Primjetno je da je donator potpisan pravim imenom, što se događalo već i 1919., a što će nadalje biti uobičajeno. Potom o dobivenoj potpori pišu u 11. broju, a dobili su po po 50 kruna od g. Poslića i g. Vranića. (Cijena lista sad je 1 krunu pa je to jednako kupnji 100 primjeraka.)⁷⁷ O potporama izvješćuju i u 14. odnosno 15. broju lista⁷⁸ jer su u 14. pogrešno naveli (dobili su 60 kruna, a cijena broja je 1 krunu, dakle potpora je jednaka kupnji 60 primjeraka lista), kao i u 16. kad su dobili 150 kruna. Stotinu je prikupljeno na kućnoj zabavi obrtnika Luke Novosela, a dodatnih pedeset darovao je S. Koći, što je potpora jednaka kupnji 150 primjeraka. Sljedeća potpora u iznosu od 100

⁷¹ *Demokrat*, broj 20, god. I, 29. lipnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷² *Demokrat*, broj 33, god. I, 28. rujna 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷³ *Demokrat*, broj 42, god. I, 30. studenoga 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁴ *Demokrat*, broj 46, god. I, 25. prosinca 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁵ *Demokrat*, broj 3, god. II, 18. siječnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁶ *Demokrat*, broj 5, god. II, 18. siječnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁷ *Demokrat*, broj 11, god. II, 14. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁷⁸ *Demokrat*, broj 15, god. II, 11. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

kruna (ili 100 primjeraka novina) zabilježena je u 27. broju⁷⁹, a darovatelj je Josip Tarandek. Za manje od mjesec dana, u kolovozu, dobivaju nešto veću potporu, u iznosu od 400 kruna (ili 400 primjeraka novina), koje je dao neki gospodin S. V., a koji bi u mirovini volio ovdje kupiti kuću, a to što se „njegova odluka dosele oživotvorila nije, jesu krive društvene prilike našega grada. – Vrlo dobro shvaća ovaj naš teški položaj i upravo se čudi uz takove prilike, da nam je uopće moguće *Demokrata* izdavati.“⁸⁰ To kao da je potaknulo druge pa o potpori novinama izvješćuju u brojevima 33 (primili su 50 kruna od Ljudevita Brozovića)⁸¹, 34 (primili su 80 kruna, koje su skupljene na imendanu Stjepka Kudelića)⁸² i 36 (primili su 100 kruna od pitomačkog trgovca Ante Kočurka i 100 kruna od Josipa Šćetinca).⁸³ Ova potpora iz Pitomače ukazuje da se list čitao i izvan Koprivnice. Slijedi nekoliko brojeva stanke pa u 40. broju objavljuju da je u svatovima Mirka Haberštoka za starokatolički pokret skupljeno 500 kruna, za potporno društvo gimnazije 500 kruna i za *Demokrat* 300 kruna.⁸⁴ U 44. broju potporu listu skupio je njihov kolumnist Štefina z goric koji je 120 kruna skupio na jednom imendanu, a još 60 kruna u krugu svojih prijatelja.⁸⁵

Tjedan dana prije izbora za Ustavotvornu skupštinu, 21. studenoga 1920. objavljuju čak dvije zahvale za potporu: u „Zahvali“ ističu kako je u kući Pavla Vutuca prilikom udaje njegove kćeri, Slavica Reich za list skupila 150 kruna, dok su „Prigodom proslave Martinja“ u kleti V. Igrića skupljene 54 krune.⁸⁶ Dva članka objavljuju i u zadnjem mjesecu izlaženja, prosincu te iste godine. U članku „Iz uredništva“ objavljuju pismo članova društva *Viktorija* koji kažu kako su progodom proslave Nikolinja, na prijedlog samog sv. Nikole, skupili 200 kruna „za proslavu krstitka malog dvogodišnjeg dječaka *Demokrata* sa poklikom 'Živio Podravski Glasnik.“⁸⁷ Ovime su zapravo sami reklamirali novine (*Podravski glasnik*) koje su od 1. siječnja 1921. trebale izlaziti umjesto *Demokrata*. Isto čine i u drugom članku, naslovljenom „Dar“, u kojemu pišu da je prilikom jednih zaruka za njihovo buduće novorođenče *Podravski glasnik* skupljeno 160 kruna.⁸⁸ Ovime su, kao i u prethodnim člancima na temu potpore, zaručnici dobili zahvalu u novinama i srdačne čestitke. To je i zadnja potpora *Demokratu*, čiji je zadnji broj izašao tjedan dana kasnije, na Božić.

⁷⁹ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁰ *Demokrat*, broj 31, god. II, 1. kolovoza 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸¹ *Demokrat*, broj 33, god. II, 15. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸² *Demokrat*, broj 34, god. II, 22. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸³ *Demokrat*, broj 36, god. II, 5. rujna 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁴ *Demokrat*, broj 40, god. II, 3. listopada 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁵ *Demokrat*, broj 44, god. II, 31. listopada 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁶ *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁷ *Demokrat*, broj 50, god. II, 12. prosinca 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁸⁸ *Demokrat*, broj 50, god. II, 12. prosinca 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

Demokrat je očito imao određenu potporu među stanovništvom, iako treba istaknuti da su se u dvije prilike, od kojih je jedna posljedično rezultirala potporom, ponijeli neprofesionalo, ili što bi se reklo, malograđanski, a upravo je to bilo ono čega su se užasavali. Riječ je o objavi iz 40. broja u 1919., odnosno članku koji se bavi zabavom Športskog kluba Viktorija, prilikom koje su skupljena određena sredstva od kojih je dio poslan za pomoć siromašnoj djeci Istre, na kraju koje slijedi neslavna opaska uredništva: „Mi smo dosele vrlo rado došli u susret ovdješnjima 'Športskim klubovima' pa držimo, da će se u buduće kod ovakvih i sličnih zgoda i na potporu *Demokratu* misli[t]i.“⁸⁹ U današnje vrijeme ovakvo nešto smatralo bi se medijskim *reketom*, pogotovo kad se uzme u obzir da su za manje od dva tjedna zaista dobili potporu od Viktorije. Drugom prilikom, nakon opširnog izvješća o pobjedi nogometnog kluba Slaven na maksimirskom igralištu protiv karlovačke Olimpije, dodaju opasku uredništva u kojoj kažu da su uvijek „najpripravnije otvarali stupce u našem listu 'Slavenu'. Pa se zato i opravdano nadamo, da će i 'Slaven' znajući našu tešku financijalnu borbu oko izdavanja lista, nas sa kojom svoticom poduprijeti.“⁹⁰

Tijekom dvije godine izlaženja novine su, barem koliko je zabilježeno, ostvarile potporu u ukupnom iznosu od 3.529,10 kruna, što bi bilo jednako prodaji 6049 primjeraka lista. S time da je tijekom 1919. prikupljeno 1475,10 kruna što bi bilo jednako kupnji 3815 primjeraka lista, dok je iduće 1920. godine prikupljena nešto veća suma od 2234 krune, što bi bilo jednako kupnji isto tolikog broja primjeraka.

Kad bi ove potpore preračunali u pojedinačne kupce lista, ispalo bi da su oni koji najviše podržavaju *Demokrat* kupili 6049 primjeraka lista, a ukupna naklada u dvije godine, ako bi se držali Tomčeva broja i naklade od 1000 primjeraka, iznosila bi za 1919. ukupno 46.000 primjeraka (46 brojeva), a za 1920. ukupno 52.000 primjeraka (52 objavljena broja), odnosno sveukupno 98.000 primjeraka. Prema tome su podupiratelji, ako ih se gleda kao kupce lista, kupili otprilike 6,20 posto ukupno otisnute naklade. Sve da je Tomac pretjerivao i da je naklada bila upola manja, taj postotak bi jedva premašio 10 posto otisnute naklade, iz čega je vidljivo da potpore nisu bile dovoljne da se novine održe. Stoga je jedini način da se održe bila prodaja.

⁸⁹ *Demokrat*, broj 40, god. I, 16. studenoga 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁰ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

4.3. Prodaja

Treći izvor financiranja bila je prodaja, a ako imamo u vidu primanja jednog učitelja ili činovnika jasno da je situacija bila loša. U početku su list čak besplatno slali na ogled pa u 5. broju mole čitatelje da se ili pretplate na list ili da ga vrate, uz izliku da im je to potrebno kako bi utvrdili točnu nakladu.⁹¹ Ovo je inače na tragu Vošickijevog pisma Rakošu iz 1917. u kojemu piše da je mjesec dana novine raspačavao besplatno, da se narod priuči čitati.⁹² Osim ograničenog broja potencijalnih kupaca javlja se i problem neplaćanja pa uredništvo često objavljuje članke u kojima pretplatnike moli da izvrše svoju obavezu, iz čega se jasno vidi da su tu obavezu nerado izvršavali. S istim su se problemom susretale i druge novine – tako je *Podravska hrvatska straža* 1912. godine molila pretplatnike da plate pretplatu za 1910., uz najozbiljniju poruku da plate svoj dug inače će im obustaviti slanje lista i dug utjerati uz pomoć pravnog zastupnika.⁹³ Navike su sedam godina kasnije očito bile iste.

Već u svibnju 1919., nepuna tri mjeseca nakon početka izlaženja, na naslovnoj stranici, umjesto uobičajenog (analitičkog) teksta koji se bavi nekom vanjskopolitičkom ili unutarnjopolitičkom temom, objavljen je tekst „Našim pretplatnicima i čitaocima.“, u kojemu ne bez ponosa ističu kako su neki prognozirali da će list doživjeti svega 3-4 broja, a neki su broj povisili na 7, no list evo ulazi u II. četvrt izlaženja te dodaju: „Nerado činimo, ali smo zbog vrlo skupog papira te ostalih pripadaka oko tiskanja i dosta osjetljive povišice plaća slagarima primorani napokon povisiti u II. četvrtu cijenu *Demokratu*“⁹⁴. Cijena primjerka nakon povećanja iznosila je 40 filira, o čemu su izvjestili i u sljedećem, 14. broju, uz molbu pretplatnicima da plate pretplatu,⁹⁵ kao i u 15., u kojem na istoj stranici objavljuju čak dva teksta, u kojima kažu da bi mogli imati neugodne posljedice ako na vrijeme ne odjave pretplatu, odnosno plate dug.⁹⁶ Pretplatnicima se opet obraćaju u kolovozu, na isteku drugog tromjesečja, ovaj put na prvoj stranici, a uz uobičajene molbe pribjegavaju i novom načinu, igrajući na savjest, pa na kraju 3. stranice objavljuju samo pitanje otisnuto većim fontom: „Jesam li poslao pretplatu?“⁹⁷ To izgleda nije imalo većeg učinka jer već početkom rujna opet počinju „umoljavati“ pretplatnike na obnovu pretplate⁹⁸, a isto čine i krajem tog mjeseca,

⁹¹ *Demokrat*, broj 5, god. I, 16. ožujka 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹² Pismo Vinka Vošickog Pavlu Rakošu od 8. veljače 1917., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

⁹³ *Podravska hrvatska straža*, broj 6, god. III, 10. veljače 1912. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁴ *Demokrat*, broj 13, god. I, 11. svibnja 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁵ *Demokrat*, broj 14, god. I, 18. svibnja 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁶ *Demokrat*, broj 15, god. I, 25. svibnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁷ *Demokrat*, broj 26, god. I, 10. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁸ *Demokrat*, broj 30, god. I, 7. rujna 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

žaleći se na skupoću i nedostatak papira⁹⁹, a opet objavljuju i pitanje: „Jesam li poslao pretplatu na *DEMOKRAT*?“¹⁰⁰

Nekoliko mjeseci kasnije, u studenom 1919., cijena je s brojem 40 povišena na 60 filira. U istom tom 40. broju pojavljuje se članak gotovo identičnog naslova kao onaj kod prethodnog povećanja cijene: „Našim cijenjenim pretplatnicima i čitateljima.“ Međutim, ton je sad ponešto drugačiji – nema onog optimizma pa čak i prkosa koji se osjeća u uvodnim riječima kao prilikom svibanjskog obraćanja čitateljima: „Držimo, da će svakom pojedinom poznato biti sa kakovima je poteškoćama skopčano izdavanje jednog pokrajinskog lista, osobito u sadanje doba, gdje vlada nestašica papira i skupoća radnih sila. Uzmemo li još u obzir i naše nesredjene prilike da svaki članak prodje strogu cenzuru prije nego li uvršten smije biti, onda je zaista vrlo teško pisati, da se udovolji čitateljima. Mnogi neće da shvati naš sadanji položaj i zato list nema još uvijek dovoljno očekivanog od općinstva odaziva, naime predplatnika. [...] Naš list nema nikakove potpore ili subvencije – poput mnogih ostalih jer ne piše u onom duhu, kako bi to odgovaralo onima koji danas vedre i obla[č]e već je lih ovisan o predplatnicima. To bi se imalo bezuvjetno uvažiti, a ako ništa više a ono redovito predplatu slati. Čemu čekati na opomene i eventualno tuženje dužne predplate, ako svaki dobro znade, da ako list prima da ga i platiti mora. Papir, tisak i suradnici moraju se ta[č]no i unapred redovito plaćati, a to je nemarnosti mnogih predplatnika nemoguće.“¹⁰¹

Izdavanje lista bilo je dakle povezano ne samo s nedostatnim brojem pretplatnika već i danas toliko poznatim problemima naplate prodane robe. Tako su gubili vrijeme na pokušaje naplate: „Mi smo uprošlom broju razaslali na sve one koji predplatu podmirili nisu opomene, pa u slučaju, da ipak predplata namirena neće biti, biti ćemo prisiljeni ne samo list obustaviti, već i sudbenim putem dužnu svotu utjerati dati. Mi se samo u najgorem[,] slučaju ako već nikako izlaza nema odlu[č]ismo cijenu listu povisiti, prem su to već svi ostali učinili. Zato će od sada svaki pojedini broj 'Demokrata' stajati 60 fil. a za predplatnike ostaje cijena do konca ove godine nepromjenjena.“¹⁰² Poziv izgleda nije dao nikakve posebne rezultate, osim već spomenutog prikupljanja priloga u svatovima, pa u božićnom broju (u kojem se spominje prikupljanje sredstava) uredništvo ponovno objavljuje pismo pretplatnicima. U članku opet objavljenom na prvoj stranici i mjestu uvodnika, pod nazivom „Predplatnicima na uvaženje!“, ponavljaju koliko je teško izdavati regionalni list i kako zadnju četvrt zaključuju sa znatnim deficitom, ponavljajući kako je to povezano sa skupoćom papira i povećanjem plaća. Dalje

⁹⁹ *Demokrat*, broj 33, god. I, 28. rujna 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ *Demokrat*, broj 40, god. I, 16. studenoga 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰² Isto.

pišu kako oni ipak nisu pretplatnicima „povisili predplatu jer smo držali, da će i predplatnici tu okolnost uvažiti i svoj dug na predplati do konca ove godine bez u v j e t n o namiriti. Na žalost veći broj predplatnika nije do danas usljed svih opomena od strane uprave svoju predplatu namirio.“¹⁰³ Kako kažu, posljednji put mole da se pretplata podmiri do 1. siječnja 1920., u suprotnom će ugaziti list te čak i sudskim putem naplatiti dugovanja. Za kraj, i tu se vidi idealizam nakladnika, ali isto tako i uvjeti u kojima posluju, pišu: „Mi ne zahtjevamo da se na našem listu što zasluži, već lih idemo zatim da se bar troškovi izdavanja podmire.“¹⁰⁴

No, osim idealizma nakladnika, ali i onog Vinka Vošickog, vidi se i njegova nesposobnost u operativnom vođenju poslovanja i naplati potraživanja. Ako ne prije, to je krajem prve godine izdavanja postalo jasno i nakladniku pa u prvom broju objavljenom 1920. ponovno čitamo pismo pretplatnicima u kojemu ističu kako je cijena papira opet skočila za 100 posto, te kako su zbog toga, kao i povećanja plaća, prisiljeni dići cijenu primjerka na 70 filira. Osim toga, odlučuju se na nov pristup: pretplata se plaća unaprijed, a više se (kao ni oglas) ne uplaćuje kod Vošickog, već isključivo kod uredništva.¹⁰⁵ Može se pretpostaviti kako su ionako nemarni pretplatnici, dužni za prethodno razdoblje, reagirali na ovu novinu i činjenicu da bi zapravo trebali odjednom platiti za dva razdoblja, posebno kad se uzme u obzir u kakvim je financijskim okolnostima list izlazio i da je svaki broj mogao biti posljednji. Kad se tome pridoda poskupljenje lista od preko 130 posto u manje od godinu dana izlaženja (makar je možda opravdano i u skladu s rastom cijena), jasno je da situacija nije bila bajna.

Iako su krajem 1919. optimistično najavljivali da od iduće godine planiraju izlaziti čak dva puta tjedno¹⁰⁶, to se nije ostvarilo, a jedan od glavnih razloga za to zasigurno je bio i premalen broj pretplatnika te još manji broj onih koji su pretplatu doista i plaćali. Kao i u prvoj godini izlaženja i u drugoj se opetovano obraćaju pretplatnicima u stalnoj borbi s naplatom potraživanja, što je moralo biti frustrirajuće. Objavljivali su novine iz tjedna u tjedan, u redovitom ritmu, uz nedostatak i skupoću papira, boreći se s cenzurom, a na sve to još i s naplatom prodanim primjeraka. U veljači objavljuju članak „Predplatnicima na blagohotno uvaženje“ u kojem pišu da im svakodnevno stižu pritužbe zbog neprimanja lista, te kažu da na njima ne leži krivnja jer novine šalju redovito (istodobno kažu da će brisati one koji do utorka ne podignu novine kod Vošickog). Članak zaključuju riječima kako umjesto da ih se podupire u svakom pogledu, doživljavaju razočaranja.¹⁰⁷ Sljedeći put pretplatnicima se

¹⁰³ *Demokrat*, broj 46, god. I, 25. prosinca 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ *Demokrat*, broj 1, god. II, 4. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁶ *Demokrat*, broj 40, god. I, 16. studenoga 1919. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁷ *Demokrat*, broj 7, god. II, 15. veljače 1920.3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

obraćaju krajem istog mjeseca, samo dva broja kasnije, jer očito nema pomaka, uz prijetnju kako će im obustaviti list ako do 7. ožujka ne podmire dugovanja.¹⁰⁸ To se opet dotaklo malog broja pretplatnika pa u novoj objavi krajem ožujka pišu kako će s 1. travnja obustaviti pretplatu svima koji nisu podmirili prvo tromjesečje.¹⁰⁹

Pretplata se slabo plaćala i financijska je situacija bila teška, jer pouruke pretplatnicima opet redovito objavljuju od sredine lipnja. Tako u 24. broju uljudno mole da se pretplata plati, jer će inače početkom III. tromjesečja list zaustaviti¹¹⁰; u 25. broju kažu kako neki nisu platili pretplatu ni za prvo tromjesečje pitajući zašto im se takve prepreke prave u tako teškim okolnostima izdavanja novina, a pretplata je mala¹¹¹; u 26. broju, na naslovnoj stranici naglašenim fontom mole da se plati pretplata za prva tri tromjesečja, pišući da ona iznosi tek pola litre vina po tromjesečju „pa je upravo nevjerojatno, da se toliko kuburacije glede predplate ima?“¹¹² U 27. broju se vidi koji su razmjeri neplaćanja – osim što još postoje zaostaci čak i za prvo tromjesečje, dugovi na pretplati popeli su se na 4000 kruna!¹¹³ Ako uzmemo u obzir da pretplata u to vrijeme iznosi 13 kruna za tromjesečje, ispada da nije plaćeno 307 kvartalnih pretplata.

Ipak, nakon ovog broja pozivi pretplatnicima izostaju u sljedećih nekoliko brojeva. Moguće je da su neki pretplatnici izvršili svoju obavezu, ali izvjesnije da su im na neko vrijeme *disati* dale potpore koju su dobili od Tarandeka (100 kruna)¹¹⁴ i oglasi Bjelovarsko-križevačke županije¹¹⁵¹¹⁶, odnosno Grada Koprivnice¹¹⁷. Ali nakon dva broja, opet se obraćaju pretplatnicima s molbom da plate zaostala dugovanja, u brojevima 30¹¹⁸ i 31¹¹⁹, da bi u 32. broju, sasvim sigurno očajni i u teškoj financijskoj situaciji, *de facto* moljicali novac od nogometnog kluba Slaven, što je već spomenuto. Zanimljiv pokušaj vidimo u 40. broju. Pišu kako *Preporod*, glasilo starokatolika, nije uspio izaći pa Središnji odbor pokreta za reformu sve važnije vijesti objavljuje u *Demokratu*, zbog čega je nužno da se pristaše pokreta pretplate na taj list.¹²⁰ U sljedećem pak broju, objavljuju nešto duži članak u kojem se vidi da neki još

¹⁰⁸ *Demokrat*, broj 9, god. II, 15. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁰⁹ *Demokrat*, broj 13, god. II, 28. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁰ *Demokrat*, broj 24, god. II, 13. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹¹ *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹² *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. lipnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹³ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁴ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁵ *Demokrat*, broj 28, god. II, 11. srpnja 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁶ *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁷ Isto. 3.

¹¹⁸ *Demokrat*, broj 30, god. II, 25. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹¹⁹ *Demokrat*, broj 31, god. II, 1. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁰ *Demokrat*, broj 40, god. II, 3. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

uvijek nisu platili ni za prvo tromjesečje.¹²¹ Pišu kako su sve opomene ostale „glas vapijućeg u pustinji“ i kako je sud jedino što im preostaje. Ovdje i sami ističu kako bi odavno propali da ovisi o pretplati, odnosno da nema potpore pojedinaca: „Da još nema plemenitih ljudi, koji priznaju našu borbu, pa nas uslijed toga podpomažu i za list kod raznih zgoda sakupe dobrovoljne prinose, već bi davna našeg lista nestalo.“¹²² Članak ostavlja dojam da je uredništvo dovedeno do ruba. Čak je i samo priznanje da postoje samo zbog pojedinaca, a ne čitatelja koji kupuju i plaćaju novine, u najmanju ruku neuobičajeno, jer se time s jedne strane iskazuje vlastita slabost i/li neuspješnost, a s druge se dužnicima daje do znanja da ih ima mnogo i da se dugovi vuku mjesecima. To je u suprotnosti s učinkom utjecanja na savjest što pokušavaju objavljivanjem upita tipa „jesam li platio pretplatu za Demokrat“?

Neplaćanje je uobičajena navika, a za nju je moguće dijelom kriv i Vošicki koji je u početku, kako piše, neke ranije novine dijelio besplatno. Kad se sve to uzme u obzir, nije toliko začuđujuć njihov sljedeći članak, koji se bavi istom temom, iako je neprimjeren. Mjesec je studeni i novine su na izdisaju. Vjerojatno već planiraju novi list, *Podravski glasnik*, svjesni da je ovaj projekt došao kraju i jasno im je da nikad neće naplatiti zaostale pretplate. Tada, nekoliko tjedana nakon posljednjeg članka namijenjenog pretplatnicima, u članku „Iz uredništva“, pišu kako su tih dana slali nekog dječaka da ubere pretplatu. Svuda gdje je došao bio je uljudno primljen i otpavljen, pišu bez ironije. „Iznimku su učinili jedino g. braća Scheyer, koji su doti[č]nom de[č]ku kazali hodi Ti vrit sa svojim *Demokratom*.“¹²³ Nastavljaju kako to nije napad samo na novine već na 220 obrtnika budući da list izdaje obrtnička organizacija te osvetnički, posve neprimjerenom završavaju: „Mi na tu prostotu g. Scheyera ne ćemo odmah uzvraćati, već ga uvjeravamo, da neka bude duboko uvjeren, da ćemo si to dobro upamtiti i za ovu nam nanešenu uvredu kod prve zgrade dostojno mu uzvratiti.“¹²⁴

Umjesto toga, u sljedećem broju objavljuju odgovor braće Josipa i Milana Scheyera, koji su se inače ranije oglašavali u listu, a koji kažu kako nije istina što su napisali i traže ispravak prema zakonu o tisku iz 1875., u kojemu ističu da je Josip Scheyer dječaku rekao: „'idi s Bogom, gospodinu Tomcu smo platili“¹²⁵, za što postoje i svjedoci, a u idućem pak broju pišu kako oni nisu tvrdili da je g. Scheyer dječaku rekao one riječi, već da su doslovno priopćili što im je sam dječak rekao. Nadalje pišu kako oni objavljenim ispravkom smatraju

¹²¹ *Demokrat*, broj 41, god. II, 10. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²² Isto.

¹²³ *Demokrat*, broj 45, god. II, 28. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁴ Isto.

¹²⁵ *Demokrat*, broj 46, god. II, 14. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

„afere izravnanom“ te kako im preostaje sud, ako ih to ne zadovoljava. Stvar prebacuju na dječaka, jer će na sudu morati dokazati „da dečko istinu govorio nije.“¹²⁶ No, za braću Scheyer to je izgleda bilo dovoljno, jer *Demokrat* više ne piše o tome.

To posipanje pepelom ipak ih nije odvratilo od pisanja pretplatnicima do samog kraja izlaženja. Nakon nekoliko tjedana u kojima se nisu doticali te teme, u 50. broju na prvoj stranici pišu kako još ima dosta uglednih prijatelja koji list nisu platili i kako će obustaviti slanje lista onima koji to ne učine do kraja mjeseca te dug utjerati sudskim putem. Pomalo su i komični s ovim obraćanjem, budući da u istom broju, iza kojega će biti objavljena još samo dva, pišu kako su primili potporu za *Demokrat*, uz poklik „živio *Podravski Glasnik*“¹²⁷, a sigurno se o pokretanju novih novina moglo čuti i u kuloarima.

Konačno, u 51., pretposljednem broju, pod naslovom „Predplatnici *Demokrata*“ pišu, zvučeći umorno od silnog ponavljanja, jednu jedinu rečenicu neurednim platišama: „Posljedni puta se mole, da namire dugujuću predplatu.“¹²⁸

Osim poziva pretplatnicima i čitateljima objavljivanim u samome listu, vrijedan izvor za proučavanje uvjeta u kojima je izlazio je i korespondencija između Pavla Rakoša¹²⁹ i urednika Mihovila Tomca, odnosno pisma potonjeg poslana Rakošu, piscu i prevoditelju, koji je bio jedan od najvažnijih Vošickijevih suradnika, ali isto tako i jedan od najaktivnijih suradnika *Demokrata*, kao prevoditelj objavljivanih priča, ali i kao autor članaka. Već u prvom pismu, poslanom 9. ožujka 1919., Tomac mu uvodno piše da je Vošicki bio nekoliko dana odsutan ali da se vratio i predao mu članke koji su stigli (opet na Vošickijevu adresu), a zatim piše: „Mi se borimo sa silnim poteškoćama, jer želimo led probiti i naše glasilo kao

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ *Demokrat*, broj 50, god. II, 12. prosinca 1920.1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁸ *Demokrat*, broj 51, god. II, 19. prosinca 1920.3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹²⁹ Pavao Rakoš, prevoditelj, književnik (najpoznatiji pseudonim mu je Selim Rakošev), činovnik gradskog redarstva u Osijeku, rodio se u Srijemskim Karlovcima 9. siječnja 1877. godine u seljačkoj obitelji Matije i Julke Rakoš. Pučku školu i gimnaziju završava u rodnom mjestu. Nakon gimnazije završio je učiteljski tečaj u Đakovu i višu gospodarsku školu u Križevcima. Nakon školovanja neko vrijeme bio je učitelj u selu Neština (kotar Ilok), odakle je prešao u službu činovnika gradskog redarstva pri gradskom poglavarstvu u Osijeku, 1923. godine bio je čak predsjednik gradske policije. Od mladosti se bavi književnošću. Ljubav prema "piskaranju" – kako je njegov rad nazivao otac Matija – zahvaljuje prije svega intelektualnoj sredini svog djetinjstva i školovanja u Karlovcima, a ljubav prema slobodi (kako tvrdi: Radićevac i opozicionist) naslijedio je, po vlastitom priznanju, od oca. Prvi njegov prijevod Čehovljevog Nedela objavljen je 1897. godine u Brankovom kolu u Srijemskim Karlovcima, ali je aktivno surađivao gotovo u svim značajnim hrvatskim novinama i časopisima (*Hrvatski dnevnik*, Sarajevo; *Pobratim*, Zagreb; *Dom i svijet*, Zagreb; *Prosvjeta*, Zagreb; *Danica*, Zagreb; *Jadranska vila*, Omiš; *Književni prilog*, Osijek, itd.). Pisao je pjesme, pripovjetke, "crtice", ali i novinske članke o aktualnim društvenim i književnim pitanjima. Najpoznatiji su mu ipak prijevodi (prema njegovom podatku objavio ih je oko 1700), kojima je stekao velike zasluge u promoviranju i upoznavanju domaćeg čitateljstva s ruskom, poljskom, češkom i slovačkom književnošću. Za svoj prevodilački rad primio je i nagradu čeških vlasti. (http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14665, 30. 4. 2018.). Dušan Karpatský pak na pitanje tko su najzaslužniji hrvatski bohemi u odgovoru prvo navodi Rakoševo ime, zajedno s Ljudevitom Jonkeom i Nikolom Kršićem. (<http://www.books.hr/vijesti/sve/ima-neka-tajna-veza-kor%C3%A1b-kor%C3%A1lov%C3%91>, 30. travnja 2018. 20:15.)

stalno uzdržati. Treba rada, treba volje, treba ljudi, treba novaca! – Sve se to u današnjoj eri teško nađe, – nu ja neću da zdvajam već sigurno stupam napred dok neće sudba reći – stoj! – tu je cilj tvoj.¹³⁰ Posebno je vrijedno datumski drugo po redu sačuvano pismo. U njemu glavni urednik piše o nakladi novina, nešto više od dva mjeseca nakon početka izlaženja. Kaže da točan broj pretplatnika ne može utvrditi dok ne počne drugo tromjesečje, ali isto tako i da su isključili 165 pretplatnika jer nisu podmirili prvo tromjesečje!¹³¹ Ukoliko je istina što piše Tomac, onda zapravo imponira odlučnost vlasnika koji su nakon tek dva mjeseca otkazali 16,5 posto od ukupnog broja mogućih kupaca, napose što je riječ o pretplatnicima. Ipak, možda ovo treba uzeti s rezervom, ako se u obzir uzmu sve molbe objavljene u novinama, ali i Tomčeve riječi u istom pismu u kojemu kaže da će mu nakon isteka tromjesečja, pošto saznaju točan broj pretplatnika, pisati i glede honorara, prema čemu su mu honorar očito vezivali uz uspjeh novina kod čitatelja (kao i *Vienac* sa Šenoom, op.a.), pogotovo što kasnije dodaje da mu šalje članke, a da će se već sporazumjeti glede honorara.¹³²

U svibnju je održana odborska sjednica *Demokrata* na temu financijskog poslovanja i ustanovljen je (kako dan nakon sjednice, devetog, Tomac piše Rakošu) deficit od 700 kruna.¹³³ Preračunato u primjerke, da bi bili na nuli, morali su prodati dodatnih 2333 primjerka, a s obzirom da im je naklada 1000 primjeraka, za *pozitivnu nulu* naklada (i prodaja) morali bi im rasti 133 posto (uz uvjet da su prodali svih 1000 primjeraka, ako nisu, broj se nešto smanjuje). Ili, naravno, povisiti cijenu, na što se i odlučuju te je podižu na već spomenutih 40 filira.¹³⁴ Tomac nadalje piše da mu šalje dodatnih 50 kruna jer je odlučeno da za tromjesečje dobije honorar od 150 kruna, te ga moli da radi uštede na trošku pošte, šalje više članaka odjednom.¹³⁵

Pronaći pretplatnike bilo je teško na tako malom području kao što je Podravina onog vremena, što Tomac svjedoči pišući kako skupljaju nove pretplatnike, ali kako u svako mjesto

¹³⁰ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 9. ožujka 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹³¹ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 31. travnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹³² Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 31. travnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹³³ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 9. svibnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

mora ići osobno, inače od svega nema ništa¹³⁶ pa čak predlaže Rakošu da potraži pretplatnike u Osijeku i da bi u tu svrhu mogao pisati o tamošnjim prilikama.^{137/138}

Unatoč početnoj Rakoševoj inicijativi da vijestima pokrije područje Osijeka to nije zaživjelo i list nije izašao iz koprivničkog, odnosno podravskog okvira. Tjednik je funkcionirao na tržišnim principima, financirajući se kroz prodaju, oglase i prikupljanje priloga, što je posebno zanimljiv izvor financiranja, i u današnje vrijeme nezamisliv. To govori koliko je veza medija i ljudi nekad bila drugačija, i kako je društvo funkcioniralo na drugačijim principima, prepoznajući i financirajući javno dobro, što se danas očekuje od države i lokalne samouprave.

Kao što se vidi, veći problem od pronalaženja pretplatnika bilo je njihovo izvršavanje preuzetih obaveza, što je vlasnicima stvaralo velike probleme u financiranju lista.

Drugi problem bio je mali broj čitatelja uslijed čega su pokušavali pokrivati šire područje (kao, primjerice, Slavoniju preko Pavla Rakoša), ali u tome nisu imali naročitog uspjeha.

Uzimajući u obzir činjenicu da je Koprivnica u to doba malen grad, još uvijek izraženo ruralnog karaktera, da su primanja niska, a troškovi u poslijeratnom razdoblju rastu u nebesa, uslijed čega je uvedena i aprovizacija, dvije godine koliko je list izlazio relativno je dugo razdoblje, a novine *Demokrat* ostaju važna činjenica u razvoju koprivničkog i podravskog novinarstva i po pitanju financiranja.

¹³⁶ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 31. travnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹³⁷ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 9. svibnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹³⁸ Rakoš se u početku aktivira po tom pitanju pa tako u 18. broju, objavljenom 15. lipnja 1919. donosi članak „Vijesti iz Osijeka“, zapravo kolumnu u kojoj piše o nekim aktualnim tamošnjim temama, poput boljševizma, nedostatku gradskog fizika, protekcionističkom popunjavanju činovničkih radnih mjesta, visokoj cijeni tramvajske karte, nerazumijevanju novonastalih političkih okolnosti od strane Nijemaca i Mađara i o tome kao ni nakon četvrt stoljeća postojanja Hrvatska čitaonica nije dobila svoj prostor. (*Demokrat*, broj 18, god. I, 15. lipnja 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.)

5. Politička opredijeljenost novina

Novine su bile demokratične, no jesu li bile neovisne i politički neopredijeljene, kao što kažu? Nesporno je da *Demokrat* nije stranački list, ni formalno ni neformalno, u suprotnom ne bi dopuštali toliko svjetonazorskih i po pitanju političkih opcija različitih ideja i ideologija, kao što je slučaj sa spomenutim tekstovima Zagorca i Rakoša, i u tom smislu može ga se čak označiti kao prekretnicu koprivničkog novinarstva, ali ipak su bili u ovisnosti i otvoreno navijali za određenu političku opciju, pa čak i za jednu, odnosno dvije stranke. U prvom redu, njihov izdavač bila je lokalna obrtnička organizacija, a ona je djelovala u skladu s državnom organizacijom u Zagrebu. To potvrđuje pismo koje urednik Tomac piše Rakošu: „Nezaboravite da moj list nije posve samostalan već se imade pisati suglasno sa Savezom hrv. obrt. u Zagrebu“.¹³⁹

Uz Zagorca i Rakoša, tu su i drugi autori različitih političkih profila. Zanimljivo je, osim činjenice da se nalaze na različitim stranama, a surađuju u istom listu, da su kroz desetak godina neki od njih mijenjali politička uvjerenja. Takav je slučaj i s glavnim urednikom Mihovilom Tomcem, pravaškim prvakom i vođom frankovaca, o kojem je u policijskom izvješću sastavljenom 1931. zapisano da je bio uprijateljskim odnosima s Pavelićem, a kasnije se provladinim člancima u novinama koje će uređivati u to vrijeme svrstao na stranu režima i deklarirao Jugoslavenom (Šadek 2009: 120). Slično je i sa suradnikom lista Dušanom Ožegovićem koji je više puta mijenjao politička uvjerenja: nakon rata bio je vođa i predsjednik komunističke organizacije u Koprivnici te s njihove liste 1920. izabran u gradsko zastupstvo (Krušelj 2001: 69), da bi kasnije postao pristaša pravaških krugova i također bio u vezi s Pavelićem: Kasnije je pak pisao afirmativne članke o karađorđevićevskom režimu (Šadek 2009: 122). Iz toga se može zaključiti da su ljudi bili prevrtljivi, ali jednako tako i da je to bilo vrijeme u kojoj je politička situacija bila složena, društveno uređenje novo i puno oprečnosti, zbog čega se bilo teško snalaziti u političkom životu.

Ipak, već u uvodniku prvog broja, u kojem pišu da će biti otvoreni prema praćenju svih političkih stranaka, izričito navode da će podupirati Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS): „Što se opet političkoga smjera ti[č]e mi ćemo podupirati koli Hrv. pučk. selj. stranku toli sve ostale političke stranke koje će zastupati i zauzimati stanovište p o d p u n e r a v n o p r a v n o s t i i s a m o o d r e d j e n j e Hrvata, Srba i Slovenaca.“¹⁴⁰ U 7. broju pojavljuje se novi članak kojim se politički svrstavaju. Na naslovnoj stranici donose tekst

¹³⁹ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 24. lipnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹⁴⁰ *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

„Seljačka skup. u Hlebinama“¹⁴¹, u kojem pišu kako je nakon sastanka, koji je uspješno vodio narodni zastupnik Jalžabetić a na kojemu je bilo preko 500 ljudi, u kući „starog borca za seljačka prava g. Petra Gažija u prisutnosti poznatog sada narodnog vodje u Hlebinama g. Varge“ održan sastanak na kojem je među ostalim bilo „govora glede seljačkih novina, koje upravo sada ne izlaze kada bi ih najviše trebalo. G. Varga predložio je da pošto *Dom*¹⁴² ne izlazi, neka bi seljačka stranka naše obrt. glasilo *Demokrat* podupirala, jer i onako zastupa interese iste za obrtničtvo toli i [s]eljaštvo. G. Jalžabetić izjavio se je pripravnim naše glasilo *Demokrat* podupirati i dapače među seljačtvom širiti jer koliko on sam prati pisanje *Demokrata* dolazi do osvjedočenja da glasilo zaslužuje preporuke, jer stoji u glavnom na stanovištu suglasno sa S[eljačkom]. p[učkom]. str[ankom].“¹⁴³

Nakon ovog izjašnjavanja, u kojem stranka iskazuje potporu novinama, a ne obrnuto, ne treba dugo čekati na odgovor u *Novostima* te reakciju uredništva *Demokrata* koji pišu kako spomenute novine ali i *Riječ SHS*¹⁴⁴ donose noticu u kojoj iznose objede na njihov račun, pišući da je list uređivan u frankovačko-radićevskom duhu i da pišu u smislu radićevskog huškanja.¹⁴⁵ Ovome treba dodati da je i *Demokrat* u članku o primanjima učitelja kojemu ću se posvetiti kasnije, napao *Novosti*, pišući da su bile „hiper austrougarsko habsburške“.¹⁴⁶ No, ova su prepucavanja zanimljiva i stoga što ukazuju da se *Demokrat* pratio i u Zagrebu te da je bio barem u određenoj mjeri relevantan list, uglavnom zahvaljujući političkim okolnostima u gradu i okolici, jer inače na njega ne bi obraćali pažnju.

Nadalje, u broju 16 pojavljuje se tekst „Priatelji seljačke demokracije“¹⁴⁷, a u čak tri sljedeća broja, 17.¹⁴⁸, 18.¹⁴⁹ i 19.¹⁵⁰, poduljim se tekstem, ali za koji se ipak stječe dojam da je

¹⁴¹ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴² „*Dom* je bio politički tjednik, glavno glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske /republikanske/ seljačke stranke (H/R/SS). Izlazio je u Zagrebu od 1900. do 1941. Prvi vlasnik, nakladnik i urednik polumjesečnika *Dom* bio je dr. Antun Radić. Od 1906. godine izlazi kao tjednik, a vlasnik i glavni urednik bio je Stjepan Radić, uz kojega list uređuje i Rudolf Herceg. Zbog čestih zapljena i zabrana novina *Dom* 1920. mijenja naziv u *Slobodni dom*, a od 6. svibnja 1925. ponovno izlazi kao *Dom*. Novine mijenjaju naziv u *Seljački dom* 1931. godine. Tijekom godine 1933. ponovno se zovu *Dom*. Od 1929. glavni urednik bio je potpredsjednik HSS-a Vladko Maček, a ostali urednici bili su Janko Tortić i Rudolf Herceg. Naklada mu se kretala od 12.000 do 80.000 primjeraka i distribuiran je po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.“ (Šubic Kovačević 2016: 118-119)

¹⁴³ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴⁴ „*Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca* bila je politički dnevnik koji je izlazio od 1. siječnja 1919. do 1931., a nastao je spajanjem *Hrvatskog pokreta* i *Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba*. Tijekom 1919. odgovorni urednik bio je Milan Matković, a glavni urednik Ivo Sporčić. Glavni su urednici 1929. bili Stojan Stojanović i Ante Kovač. [...] Od početka izlaženja bila je glasilo Demokratske stranke, a od 1925. bila je glavno glasilo Samostalne demokratske stranke. *Riječ* je bila politički dnevnik koji se nije strogo fokusirao samo na svoje stranačke pristaše, već se pokušavao različitim rubrikama svidjeti i većem krugu čitatelja.“ (Šubic Kovačević 2016: 114-115)

¹⁴⁵ *Demokrat*, broj 8, god. I, 6. travnja 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴⁶ *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴⁷ *Demokrat*, broj 16, god. I, 1. lipnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

mogao stati u jedan broj, pod naslovom „Iz Hrvatske Pučke Seljačke Stranke“ javlja Ivan Kraljić, potpisan kao seljak, ali riječ je o jednom od prvih pripadnika Hrvatske pučke seljačke stranke u Podravini, koji će na izborima u Koprivnici 17. ožujka 1920. godine premoćnom pobjedom postati gradonačelnik (Šadek 2009: 51). S druge strane, kad u 21. broju donose članak o održanoj skupštini Demokratske stranke u Novigradu Podravskom, odmah ispod naslova otisnuta je rečenica: „Umoljeni smo na uvrštenje“, čime se distanciraju od sadržaja i određene politike.¹⁵¹ Potom u 22. broju izlazi tekst pod naslovom „Je li potrebna seljačka stranka?“ u kojem nepoznat autor zaključuje da su seljački sinovi dali najviše krvi za slobodu i da nitko ne zastupa njihova prava, da nemaju ni svoje novine i da je seljačka stranka upravo u to vrijeme najpotrebnija.¹⁵² Broj 26. na prvoj stranici donosi tekst „Glas seljaka“, čiji je autor povjerenik HPSS-a koji piše kako se javlja povodom obustave njihova lista *Dom*, nastavlja kako zbog skupoće novina seljak slabo prati politiku te piše: „Nakon 5 mjesječnog trajanja obustave *Doma* imao je svaki pristaša priliku i želju barem jednom zaviriti u svake novine. I ovo je bilo dostatno da ih odbaci sa uzdahom: šteta za ovaj skupi papir i radne sile, jer ne služe onomu čije su ime uzele, već onomu tko ih izdaje, dakle pojedinim strankama i ličnim interesima pojedinaca.“¹⁵³ Tekst se nastavlja i završava u 27. broju novina.

Zanimljiva situacija događa se u 32. broju u kojemu se, identično kao i u prethodnom broju (u kojem zagovara boljševizam), tekstom javlja Pavao Rakoš (i ovaj put potpisan pseudonimom S.) iza kojeg opet slijedi opaska uredništva. U tekstu „Seljački interesi“¹⁵⁴ ovaj put piše protiv *Riječi Hrvata, Srba i Slovenaca*¹⁵⁵ i Demokratske stranke gdje tvrdi kako je samo seljačka stranka kadra braniti interese seljaka. „Svi oni, koji viču proti seljačkoj stranci, vi[č]u samo zato jer se boje narodnog suda, koji je za njih naprosto neizbježiv.“¹⁵⁶ Uredništvo u svojem odgovoru piše: „Kako je naš list izvan svih političkih stranaka, te ide za tim, da štiti p r a v e d n e interese s v i h slojeva naroda, mi rado ustupamo prostora svakomu članku, koji ide za zaštitom opravdanih interesa pripadnika seljačkoga stališa. Ali smo ujedno žestoki protivnici svakoga k l a s n o g a e k s k l u z i v i z m a t.j. diktature jednoga stališa nad drugim.“¹⁵⁷ Kažu kako se ne mogu oduševljavati za posebne seljačke, obrtničke, trgovačke i

¹⁴⁸ *Demokrat*, broj 17, god. I, 8. lipnja 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁴⁹ *Demokrat*, broj 18, god. I, 15. lipnja 1919. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁵⁰ *Demokrat*, broj 19, god. I, 22. lipnja 1919. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁵¹ *Demokrat*, broj 20, god. I, 29. lipnja 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁵² *Demokrat*, broj 22, god. I, 13. srpnja 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁵³ *Demokrat*, broj 26, god. I, 10. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁵⁴ *Demokrat*, broj 32, god. I, 21. rujna 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁵⁵ Novine se zapravo zovu *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, (ne)namjerno je promijenio naslov. Isto.

¹⁵⁶ Isto.

¹⁵⁷ Isto.

druge stranke, već samo za njihove organizacije. „Ipak jer hoćemo da naš list bude slobodna arena za razpravljanje svih vitalnih pitanja našega naroda, ustupamo prostora i ljudima gornjega mišljenja.“¹⁵⁸ Ovdje je vidljiv njihov otklon od seljačke stranke, ali prije je riječ o tome da paze što će misliti obrtnici, nego što im smetaju seljaci.

Ipak se u novinama pojavljuje niz članaka koji se bavi pitanjima seljaštva i seljačke stranke, a ne promonarhijskih stranaka, poput Demokratske stranke Svetozara Pribičevića, istaknutog zagovornika unitarističke države. Dapače, u 35. broju objavljuju članak „Seljačka stranka“ u kojem staju u obranu Stjepana Radića, kojeg također nisu podržavali, čak ni kad su pisali o seljačkoj stranci. Izravno, otvoreno pišu: „Mnogi naši političari krivo misle, da će dotući seljačku stranku time, što su zatvorili vodju njezinoga Stjepana Radića, što su obustavili sve organe seljačke stranke [...]. Ovime oni ne samo, da slabe seljačku stranku već je naprotiv jačaju. [...] Tu ne će pomoći ni Demetrović¹⁵⁹ sa svojim pisanjem, a ne će ni Dojčić.“¹⁶⁰ Primjer potpore seljačkoj stranci vidljiv je i u 44. broju izašlom u prosincu 1919. u kojemu Raić piše o seljačkom staležu i pita, misleći na vlast: „Zar misle da su time što su se na temelju Austro-Madžarske naredbe od 27 srpnja 1914 riješili buntovnog *Doma* ušutkali i zadnji ogorčeni glas seljačtva?“¹⁶¹ Iza tog pitanja na djelu je cenzura, zbog koje nedostaje gotovo četvrtina stupca, nakon čega se članak nastavlja.¹⁶² Na istoj je strani i nepotpisani „Odgovor g. Gjuri Ljubiću na članak Jugoslavija i seljačtvo“ u kojem autor piše odgovor njegovoj „novoj agrarnoj stranci“, a gdje stoji da „Stjepan Radić [...] jest svoj život žrtvovao

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ „Demetrović, Eugen, hrvatski novinar, izdavač i političar (Jastrebarsko, 6. II. 1880 – Zagreb, 4. IV. 1934). Školovao se u Zagrebu, Pragu i Beču. Prve članke objavio je 1898. u listu *Pobratim*. God. 1901. pokrenuo je socijalistički list za seljaštvo *Narodna volja* a 1902. nastanio se u Zagrebu. Sudjelovao je u narodnom pokretu 1903. S bratom Jurjem i sa skupinom mladih hrvatskih intelektualaca 1904. pokrenuo je izdavanje književno-političkog časopisa *Naša snaga*. God. 1905. Demetrović i brat pristupili su Socijaldemokratskoj stranci i počeli uređivati njezino glasilo *Slobodna riječ*. Tijekom I. svjetskog rata Demetrović je napustio socijalistički pokret i prihvatio uredništvo *Jutarnjega lista*, koji je uskoro, zahvaljujući njegovim intervencijama, postao najtiražniji zagrebački dnevnik. U razdoblju Kraljevine SHS Demetrović se u političkom smislu uglavnom priklanjao grupacijama na vlasti. U to doba, do 1926., rukovodio je poduzećem Tipografija d. d., najvećim grafičkim zavodom u zemlji. God. 1927., uz pomoć poduzetnika Tonija Schlegela, postao je redaktor i suvlasnik *Morgenblatta* i *Jugoslavenskoga Lloyda*, a god. 1930. pokrenuo je komercijalni ilustrirani tjednik *Zora* i stručni list *Kurir*. Demetrović je u novinarstvo unio mnogo novosti: u listovima koje je uređivao utemeljio je, uz ostalo, i stalnu športsku i gospodarsku rubriku, inzistirajući pritom na komercijalnim temama. Njegov urednički stil postao je svojevrsnim modelom, koji se dugo primjenjivao u hrvatskom novinarstvu.“ (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14489>, pristupljeno 16. siječnja 2019. 16:25.)

¹⁶⁰ Pretpostavljam da misli na Stjepana Dojčića, koji je 1919. u vlastitoj nakladi tiskao tekst *Tko je lopov? Stjepan Dojčić ili Stjepan Radić?* Već s 11 godina dao je prvi iskaz nakon što je zbacio državni grb u jurišu na gospodski dvor u rodnom Ludbregu. Kao mladić odselio je u SAD. S 20 godina odlučuje se na povratak u Hrvatsku s idejom da ustrijeli bana Cuvaja. Urednik njujorškog lista *Hrvatsko svjetlo* Krešić savjetuje mu da se javi Supilu, Vukiću i Radiću. Potonjem se javio u listopadu 1912. i rekao što planira, no nije dobio podršku. Na Cuvajevo mjesto 1913. dolazi Tisza, a Vladu preuzima Ivan Skerlec na kojeg Dojčić puca i ranjava ga u ruku nakon blagoslova zagrebačke katedrale, za što je osuđen na 16 godina robije (Burica i Ninčević 2008: 77). Nakon I. svjetskog rata je amnestiran.

¹⁶¹ *Demokrat*, broj 44, god. I, 14. prosinca 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁶² Isto.

za prosvjetu seljačtva, on za nas i danas trpi, on se za nas žrtvuje.“¹⁶³ Dalje uspoređuje koprivničkog bravara Brozovića, koji je izumio „Utilior“, od čega je lijepo zaradio pa su svi bravari bili ljubomorni i tvrdili da bi i oni znali takvu peć napraviti, s osnivanjima novih seljačkih stranaka: „Tako se s Radićevom H. P. S. S. radi. B r a t e s e l j a č e i m a l i o b r t n i č e! Za tebe nema bolje stranke od seljačke. A što koprivnički seljaci ne mogu složiti se s obrtnicima, čudim se.“¹⁶⁴

I nisu se složili. Podjele su vidljive i u pismu glavnog urednika Tomcakoji 5. listopada 1919. u pismu Rakošu kaže kako se pripovijeda po gradu da će u Koprivnici uskoro izaći novi list Seljačke stranke koji će biti „ustuk našem. To su Vam lokalne stare koprivničke svadje. Vidit ćemo što i kako će pisati pa ćemo prema tome zauzeti naše stanovište.“¹⁶⁵

U prvom broju novog, drugoga godišta novina, u siječnju 1920. Tomac piše članak „Nek pravedna javnost sudi“¹⁶⁶ te piše kako nije istina da krivnja zbog nepostignutog sporazuma oko zajedničkog izlaska na izbore obrtničke organizacije i HPSS-a leži na obrtnicima. Nastavlja kako su na skupštinu svoje organizacije pozvali Kraljića i predložili suradnju na što je on rekao da će to moći reći nakon sastanka. Ispalo je da su u „drugom izborništvu“ rekli da nema mjesta obrtnicima, zbog čega se Kraljić ispričavao, uz obrazloženje da se mora prikloniti većini, piše Tomac pa nastavlja kako je Kraljić trebao stati pred svoje pristaše i između ostalog reći: „Od onoga dana kada je obustavljen *Dom* mi nemamo naše seljačke novine, a ipak svi znadete i priznati morate da je *Demokrat* vlasništvo obrtne organizacije pa taj *Demokrat* u svojem prvom broju piše, da će bezuvjetno u prvom pogledu podupirati seljačku stranku. Moramo priznati, da je *Demokrat* do danas svoje obećanje i održao. Uzmite od prvog do zadnjeg broja pa će te se uvjeriti, da skoro u svakom broju više ima članaka u prilog seljačtvu, nego obrtničtva.“¹⁶⁷

Na navedenim primjerima vidi se da je tome tako. Ne samo da su podupirali stranku, već je o njoj pisao i sam Kraljić, kandidat na izborima i budući gradonačelnik. Sigurno je da su se obrtnici, posebice uredništvo *Demokrata*, osjećali izdano, ili barem nelagodno ovakvim razvojem situacije. Stoga ne čudi poduži Tomčev tekst, kao ni njegov ton, u kojemu u usta stavlja riječi samom Kraljiću, kao ni to što se u istom broju pojavljuje zahtjev (potpisan s „Obrtnici“) da se iz obrtničke organizacije isključe oni za koje su čuli da su na posljednjim gradskim izborima glasali protiv organizacije i da se njihova imena objave u *Demokratu*.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 5. listopada 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

¹⁶⁶ *Demokrat*, broj 1, god. II, 4. siječnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁶⁷ Isto.

Uredništvo ga u opasci otisnutoj odmah ispod, iako prihvaćajući da je posve opravdan, ipak odbija, smatrajući da bi to uoči novih izbora bilo „nepodesno“.¹⁶⁸

Nakon toga novine se odmiču od HPSS-a i seljaka, a više se fokusiraju na obrtništvo. Tako se uvodnik drugog broja, „Obrtnici na okup“, bavi isključivo obrtnicima, nijednom riječju ne spominjući seljake ili ratare, čega prije nije bilo.¹⁶⁹ Opet se pojavljuje tekst pod naslovom „Tražimo imena“, kao odgovor na „dizanje prašine“ zbog objave prvotnog članka i reakcija koje su uslijedile, čime se zapravo sukob između seljaka i obrtnika održava u žiži javnosti uoči očekivanih izbora.¹⁷⁰

Podijeljene strane u trećem broju pokušava pomiriti rođeni Koprivničanac dr. Rudolf Horvat, inače HPSS-ovac. U uvodniku lista (što također potvrđuje da su obrtnici za suradnju odnosno koaliciju te da je za raskid zaslužniji HPSS) dr. Horvat piše da je duboko žalostan zbog „opreke“ između obrtnika i seljaka, kojoj je, kako je čuo, uzrok jal koji obrtnici osjećaju prema seljacima, kojisu tijekom rata i nakon njega skupo prodavali svoje proizvode, dok se poljoprivrednici pak ljute na cijene koje obrtnici traže za svoje usluge.¹⁷¹ Ništa neoubičajeno i nepoznato, moglo bi se reći. U nastavku piše o problemima i zaslugama jednih i drugih, djelujući kao medijator, poručujući im da odbace jal i natječu se u ljubavi prema Hrvatskoj i Koprivnici te dodaje: „Kod posljednjih gradskih izbora vidjelo se da je 'hrvatska pučka seljačka stranka' u Koprivnici vrlo jaka, jer je dobila većinu zastupnika. Ja bih rado u toj stranci vidjeti i obrtnike [...]. Koprivnički obrtnici bijahu vazda žarki rodoljubi hrvatski, a to su hvala Bogu i sada, kada ih domovina najviše treba. Glavni odbor 'seljačke stranke' u Zagrebu stvorio je zaključak, da se u gradske izbore može poći složno sa drugim rodoljubnim strankama. Svrha nam je, da svuda rušimo kandidate Pribičevićeve 'Demokratske stranke'. Dosljedno tomu zaklju[č]ku molim prvake i povjerenike 'hrvatske pučke seljačke stranke' u Koprivnici, da se prigodom narednih gradskih izbora sporazume s rodoljubnim obrtnicima. [...] Zato milim svojim zemljacima dovikujem: 'Složno u gradske izbore!'“¹⁷² Na kraju dr. Horvat piše da se sastavi jedna lista, i ne gubi snaga u besmislenoj borbi.

Već u sljedećem, 4. broju, odnosno u njegovu prilogu, Albert Comisso, koji u prethodnom broju piše o potrebi osnivanja seljačke banke, sad pojašnjava zašto bi takva banka bila potreba, a na više od jedne stranice, najdužim tekstom u jednom broju od početka

¹⁶⁸ Isto, str. 3.

¹⁶⁹ *Demokrat*, broj 2, god. II, 11. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷⁰ Isto, str. 3.

¹⁷¹ *Demokrat*, broj 3, god. II, 18. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷² Isto.

izlaženja novina, objavljuje esej „Naš seljak (iz prošlosti u sadašnjost)¹⁷³, kojim pojašnjava zašto je seljak neodgojen i tup. Tekst započinje tvrdnjom da te seljak poznaje samo do onda dokle te treba pa piše da seljak nije takav kakav jest po rođenju, jer smo svi rođeni jednaki, već zbog lošeg odgoja. Nadalje piše: „Roditelj koji i sam nije bolje odgojen, nemože bolje naučiti svoje dijete od onog što i sam znade. [...] Čovjek se oplemenjuje postepeno, inteligentniji roditelj imat će inteligentniju djecu, a jer je naš žalostni seljak zaostao duševno za svojim zapadnim drugovima, zaostala su mu i djeca.“¹⁷⁴ Zatim elaborira kako su za seljački status i ponašanje krivi političari, uslijed čega se seljak okrenuo lukavstvu: naučio se govoriti što vladajući očekuju i davanju mita (puran, odojak, pijetao). Kuće su seljačke prljave, a higijena nikakva, za što krivi općinare i „popa“, koji u kuću dođe samo jednom godišnje. Nastavlja kako iz raznih svađa nastaju nove stranke i kako se tako dijeli narod te kako zbog jala propadaju pojedinačni pokušaji da se nešto učini. „Konačno dolazi politika. Oh, ta nezahvalna tetka. Čast poštovanoj iznimki ali još uvijek ima razmjerno malo seljaka koji čitaj[u] novine, dnevnike itd. Jedan ili više njih načitanih, kojih vrlo malo ima drži 2-3 novine, sam za sebe ili zajedno, taj i ti donekle shvaćaju položaj. – i ti su pristaše stanovite stranke rekli bi iz osvedočenja. Drugi dio čita samo jedan list i to onog svoje stranke kojoj je pristaša agitacijom popa, učitelja, itd. i ti postaju zagrižljivi strančari. Treći dio prati koje kakovi strančarski tjednik, ti priklanjaju istoj stranci ali nestalno. Većina ih je koji ne čitaju to je 'masa' koja se daje štoono kažu voditi, jedan strančar inteligenat, ako prem osvjedočen o neispravnosti one politike koju podupire ili slijedi za volju 'briljiranja' da imade masu za sobom u stanju je sve zavesti makar država pošla u propast.“¹⁷⁵

Esej završava riječima kako je seljaku potrebno jedinstvo i stoga samo jedna, jedinstvena seljačka organizacija. Naravno da nakon ovog izravnog napada nije moglo biti govora o zajedničkom izlasku na izbore. Osim toga, *Demokrat* nastavlja s pokušajem destabilizacije seljaka – u 5. broju pišu kako među seljake zalaze različiti agenti¹⁷⁶, a u 6. donose Rakošev članak „Što je najpotrebnije seljaštvu?“¹⁷⁷ u kojem piše da nema ništa protiv toga da seljaci pišu za novine, ali ne na način na koji to čine novinari-seljaci u Demetrovićevim *Pučkim novinama* koji „tjeraju vodu na mlin Demetrovićev i njegove stranke“ čime „negativno djeluju na odgoj svoje seljačke braće“. U istom broju donose i obavijest o skupštini HPSS-a na kojoj će jedina točka dnevnog reda biti gradski izbori, ispod

¹⁷³ *Demokrat*, broj 4, god. II, *Prilog Demokratu*, 25. siječnja 1920. 5. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ *Demokrat*, broj 4, god. II, *Prilog Demokratu*, 25. siječnja 1920. 5-6. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷⁶ Članak „Seljaci na okupu.“, *Demokrat*, broj 5, god. II, 1. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷⁷ *Demokrat*, broj 6, god. II, 8. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

kojeg je opet opaska uredništva koje radosno i od srca pozdravlja „ovaj prvi korak, koji vodi k slogi i zbliženju svih slojeva stanovništva.“¹⁷⁸ Sljedeći, 7. broj novina izvješćuje da je održana skupština HPSS-a na kojoj je Kraljić predložio da se sastavi jedna lista na kojoj će biti zastupljene sve skupine pučanstva, među kojima dakako i obrtnici, a koji je bio jednoglasno prihvaćen.¹⁷⁹ U *Demokratu* se ipak pitaju „koliko je istine u verzijama koje gradom kolaju, najme da se hoće od jedne strane ova nakana složnog i bratskog sporazuma omesti i opet nastojati, da se u gradske izbore uvuće ona nevidljiva crvena nit, koja je već toliko zla, napose što se našeg grada tiče prouzročila, a to je nesretna politika, kojoj nebi smjelo biti mjesta u gradskoj općini?“¹⁸⁰

Kako god, u idućem broju ne rogo bore protiv HPSS-a i ne bave se pitanjima seljaka. Objavljuju poziv na skupštinu svoje, obrtničke organizacije¹⁸¹ i jasno je da su pregovori u tijeku te da prije zauzimanja jasnih pozicija vlada određeno primirje naspram Seljačke stranke i seljačkog staleža. Umjesto toga, tekstom „U oči gradskih izbora“ obraćaju se buržoaziji, pišući da se gradom više godina loše upravlja za što očito krive njih te pišu: „Zato plemenita buržoazijo počivaj u miru[,] snivaj slatki sanak, jer sve je propalo, slijepi su progledali.“¹⁸² U tom broju donose i tekst ukojem se pozitivno izražavaju o komunizmu odnosno boljševizmu koji će ujediniti sve ljude, a kojem će se morati pokoriti i kapitalizam, „koji će zauvijek nestati u zadovoljnom čovječanstvu.“¹⁸³

Tjedan dana kasnije, *Demokrat* se vraća na stari smjer i objavljuje članak pod naslovom „Najjača stranka“ kojim podupire HPSS i Radića. Ponavljaju u više navrata izneseno mišljenje kako gospoda ne mogu raditi za seljake i kako ih stalno izigravaju (opet se dotičući Demetrovićevih *Pučkih novina*) te zaključuju: „Seljaci će se uza sve to naći na okupu. To ne će biti ni u jednoj od dosadanjih starijih političkih stranaka. Proces seljačkog okupljanja izvršit će se samo u 'seljačkoj stranci' osnovanoj po braći Radićima. Ovo je jedina stranka, u kojoj će se moći okupiti bar hrvatski seljaci koji imaju smisla za javan politički život. Ova će stranka biti matica budućoj jugoslavenskoj stranci [...]. Uzalud je nastojanje svih naših političkih stranaka, da što više seljaka osvoje za svoje političke programe, jer im to nikad ne će poći za rukom. Naprotiv morao bi se dogoditi obratan proces, to jest, da što više inteligencije ulazi u seljačku stranku, kojoj je budućnost sjajna.“¹⁸⁴ Nastavljaju kako će ta

¹⁷⁸ *Demokrat*, broj 6, god. II, 8. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁷⁹ *Demokrat*, broj 7, god. II, 15. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ *Demokrat*, broj 8, god. II, 22. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁸² Isto, str. 3.

¹⁸³ Isto, str. 1-2.

¹⁸⁴ *Demokrat*, broj 9, god. II, 29. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

stranka oko sebe okupiti barem 60 posto seljaka (koji čine 80 posto ukupnog stanovništva) budući da je to jedina stranka koja je „istinski odlučila da brani seljačke interese.“¹⁸⁵

Očito je i skupština obrtničke organizacije zaključila da se na izbore ide s HPSS-om i izgledno je da je zajednička lista dogovorena. Doista, na trećoj stranici donose vijest da je skupština održana i da će se opunomoćenici javiti Kraljiću radi dogovora oko kandidata te pozivaju Hrvatsku zajednicu, Činovničku organizaciju, Trgovački savez i intelektualce da dostave imena svojih opunomoćenika, inače će se smatrati da ne žele biti ove koalicije.¹⁸⁶ U 10. broju nastavljaju u jednakom tonu, izvješćujući kratko da će izbori biti 17. i da se može očekivati da će se na izbore ići s jednom listom sastavljenom od svih staleških grupa, o čemu će izvjestiti u sljedećem broju, a donose i članak da je Stjepan Radić nakon 11 mjeseci zatvora (u kojima niti je bio preslušan niti mu je bila uručena optužnica) pušten na slobodu pa je jasno da je bio politička žrtva bivše Vlade te dodaju da se to mora osuditi i od strane pristaša Vlade kao i Demokratske stranke.¹⁸⁷ Do toga ipak nije došlo.

U 11. broju *Demokrat* donosi kandidacijsku listu obrtne organizacije, ali i pismo kojim, očito nakon neuspjelih poregovora, udara po Kraljiću, i to preko pisma Miloša Radančevića¹⁸⁸, jednog od istaknutijih pripadnika Demokratske stranke. Naslovljeno je to „Povodom gradskih izbora“, u kojem piše da pred sobom ima letak Hrvatske narodne zajednice te nastavlja: „Medju redovima proglašuje ovaj letak demokrate za nešto vrlo opasnoga i istiće svoj rad oko prikupljanja narodne snage za razbijanje dem. stranke i njene politike. [...] Njegovi praporci u Koprivnici pružaju papak i vele, da će naša država biti uredjena na federalističkom temelju. Bog zna, da li nastoje tako i njihovi saveznici srpski radikali, koji ovu državu proglašuju za Veliku Srbiju? [...] Vi ste Ivana Kraljića uspodigli i naučili ga politizirati, a sada teško podnosite njegovu nadmoć. Vi ste ga pravili ponovo poštenim i onda, kada je sudbeno utvrđen kradljivcem i davali mu svjedodžbu poštenja. [...] Kraljićev učitelj vodja Stipa Radić je nekonzekventan[.] Pa takav je i Kraljić i nije čudo, da vas je nasamario ili, – kako sami priznajete, – prevario. Nije to ni prvi ni posljednji put. On radje stupa u savez sa komunistama nego li s vama. Čuška vas i hoće komuniste prikazati

¹⁸⁵ Isto, str. 2.

¹⁸⁶ Isto, str. 3.

¹⁸⁷ *Demokrat*, broj 10, god. II, 7. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁸⁸ Miloš Radančević je, „pokušavajući organizirati stranačke ogranke, [on je] održavao skupove po podravskim selima, koji uglavnom nisu uspijevali. Tako je 1919. sazvaio skup u Novigradu, računavši na podršku Srba u okolnim selima, na kojem je pokušavao obrazložiti stranački program, no bio je stalno prekidan i narod nije odobravao njegov stav.“ (Šadek 2009: 53). Radančević je slično prolazio i u drugim mjestima, gdje je branio poteze beogradske vlade i govorio o nadolazećim lokalnim izborima, a koprivničkim je strankama zamjerao popustljivost prema politici HPSS-a, jer da radićevci surađuju s komunistima (Šadek 2009: 54).

boljima od vas.“¹⁸⁹ Ispod teksta opet slijedi opaska uredništva kojom kažu kako su objavili pismo zbog nepristranosti, ali ubuduće mole da svi to rade preko letaka, jer pretplatnici ponekad teško uvažavaju i shvaćaju takvu nepristranost.¹⁹⁰

Kraljić i HPSS kao najjača organizacija tražili su za sebe 14 mandata, dok je preostalih deset trebalo podijeliti među ostalim organizacijama. Hrvatska zajednica nije se složila i zajednička lista nije sastavljena te su na kraju na izborima bile čak četiri liste: HPSS-a, Radničke organizacije, Obrtne organizacije i Hrvatske zajednice koja je listu sastavila s Činovničkom organizacijom i Savezom trgovaca. Ivan Kraljić i HPSS ozbiljno su ušli u kampanju i u svakoj su ulici odredili povjerenike koji su djelovali za uspjeh liste. Izbori su održani 17. ožujka 1920.¹⁹¹, a HPSS je odnio premoćnu pobjedu osvojivši 17 od 24 mandata i Ivan Kraljić postao je gradonačelnik. Po dva mandata osvojile su Obrtna organizacija i Hrvatska zajednica dok su Činovnička organizacija, Savez trgovaca i Radnička organizacija (komunisti) osvojili po jedan mandat.

Obrtnici su za po njih loš izborni rezultat krivnju svalili na Hrvatsku zajednicu koja je pregovarala samo s HPSS-om, ignorirajući ostale potencijalne koalicijske partnere, a kad su pregovori s HPSS-om propali, okrenuli su se stvaranju liste protiv seljačke stranke. Kako im to nije uspjelo, na izbore su odlučili izaći samostalno i to je bio kraj ideje o zajedničkoj listi (Šadek 2009: 51).

Na koncu je ispalo da je i Radančević bio djelomično u pravu. Naime, gradski je HPSS svoju politiku i viđenje državnog uređenja temeljio na republikanizmu. „U tom smjeru je, prilikom prisege na konstitutivnoj sjednici novoizabranoga gradskog vodstva, Ivan Kraljić izjavio da će Seljačka stranka pod pritiskom okolnosti položiti prisegu kralju Petru, no drže je protuzakonitom sve dok zakonodavna skupština ne odredi oblik države. Međutim, vlada je proglasila nevaljanim sve mandate gradskih zastupnika koji su prisegu polagali uz određenu ogradu. Mnoga gradska i općinska vijeća nakon toga su raspuštena pa se slično očekivalo i u Koprivnici. No, Kraljić tada čini potez koji će kompromitirati njegovu dosljednost te ga izložiti raznim kritikama u lokalnom tisku. Koprivničko gradsko vodstvo odlučilo je ponoviti prisegu vjernosti kralju bez ikakvih ograda, opravdavajući to potrebom da Koprivnica treba imati vodstvo jer novim bezvlašćem gradu prijeti katastrofa“ (Šadek 2009: 51-52).

¹⁸⁹ *Demokrat*, broj 11, god. II, 14. ožujka 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ „Biračko pravo imali su porezni obveznici s navršenom 21 godinom života, a glasovalo se javno. Pravo glasa na ovim izborima imale su i žene. Izborima su mogle pristupiti stranke koje su ondje imale ogranke i izvanstranačke ili cehovske liste. Glasovalo se tako da se gumena kuglica ispusti u kutiju stranačke liste koju je birač izabrao“ (Šadek 2009: 49).

Može se pretpostaviti kako su se osjećali u *Demokrati* kad je čovjek kojem su donedavno davali značajan prostor u novinama, preko noći odustao od ideje republikanizma i demokracije (ili barem izdao ono za što se zalagao) te se okrenuo kralju i monarhizmu. Nakon 12. broja u kojem Tomac piše o krivnji Hrvatske zajednice, stvari se, barem što se tiče izbora završavaju, ali se politički sukobi na stranicama novina ne smiruju. U istom tom broju novoizabrani gradonačelnik Kraljić, pozivajući se na 16. članak Zakona o tisku, odgovara Radančeviću, čime se *Demokrat* na trenutke pretvara u novine koje bi se moglo nazvati senzacionalističkim, jer riječ je o raspravi na osobnoj razini. Kraljić piše: „Za vrijeme prevrata bilo je preostalo od Austro-Ugarske vojne uprave u barakama par desetak[a] konja i kola i drugih stvari i to se je sve u para dana na dražbi prodalo i odmah na koncu dražbe porodila se vatra i to baš u pisarni, gdje su bile knjige i računi i tobože imali su i tamo novci biti, koje je vodio g. Miloš Radančević kao nadporučnik i zgorilo je sve i stime je svršila uprava taborišta u Koprivnici. Nakon godinu dana, kupio je Miloš Radančević kuću [...] za 300.000 slovom tristo hiljada? Zna Miloš najbolje sam kakav je!“¹⁹² Umjesto Radančevićeva odgovora, u sljedećem broju imamo obavijest odvjetnika dr. Vidušića koji piše da je protiv Kraljića dignuo tužbu državnom odvjetništvu u Bjelovaru i javno iskazuje da će mu za svaku dokazanu tvrdnju dati 1000 kruna.¹⁹³ No, Radančević ipak odgovara, ali tek u 17. broju, jer ga, kako kaže, ljudi ispituju o tome.¹⁹⁴

Uredništvu *Demokrata* treba priznati da je i nakon razilaženja pokušao ostati otvoren, napose prema HPSS-u, kojeg u 14. broju brani (napadajući pritom Demokratsku stranku, odnosno demokratske listove) pišući da se Radić žigoše kao veleizdajnik.¹⁹⁵ U 15. broju opet se više posvećuju problemima seljaka, a ne obrtnika, donoseći na prvoj stranici tekst pod naslovom „Organizacija seljaka“¹⁹⁶, kao i u 16. broju u kojemu na prvoj strani objavljuju članak „Za podizanje poljoprivredne proizvodnje“.¹⁹⁷

S druge strane, u narednim brojevima otvoreno pišu protiv gradonačelnika Kraljića. Napadaju ga zbog, ni više ni manje, nezakonite kupnje pastuha. „Doznajemo da je pastuh 3-4 god. star, špičast na noge burlav, kao da mu mrtve kosti rastu, na prve noge slabi rog, kopita neodgovaraju, a osim toga mu obadvije prve noge stoje polulievo“, piše Tomac, dodajući da je konj preskup i da se osim toga morala ishoditi dozvola gradskog zastupstva, a kupnja

¹⁹² *Demokrat*, broj 12, god. II, 21. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹³ *Demokrat*, broj 13, god. II, 28. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹⁴ *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹⁵ *Demokrat*, broj 14, god. II, 4. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹⁶ *Demokrat*, broj 15, god. II, 11. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹⁷ *Demokrat*, broj 16, god. II, 18. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

obaviti uz prisutnost vještaka, gradskog veterinara Vodehnala.¹⁹⁸ U sljedećem broju izvješćuju o sjednici gradskog zastupstva, ističući nepristojno ponašanje gradonačelnika koji je zastupniku i obrtniku dovikivao da sve proda i odseli, ako ne želi plaćati nove namete o kojima su govorili, pozivaju veterinara da se izjasni je li istina da je bio upoznat s kupnjom pastuha, ali službeno spriječen sudjelovati kod kupoprodaje. Konačno, glasalo se za naknadno odobrenje kupljenog pastuha, gdje su doživjeli razočaranje. Naime, za kupnju je glasao i njihov suradnik Dušan Ožegović, koji je tako podržao Kraljića. „Budimo posve iskreni našeg Dušana predstavljali smo si u posve drugom svijetlu. Shvaćamo ga donekle on bi želio nekako ugoditi levo i desno, ali to će mu se bezuvjetno osvetiti“¹⁹⁹, zaključuju. Gradonačelnika u istom broju pritišću još jednim člankom, odnosno pismom poljoprivrednika Stjepana Nemca (ili je barem tako potpisano). On piše o suđenju, odnosno tužbi koju je Kraljić podnio protiv nekoliko osoba, a tiče se optužbi da nije naplatio gradska drva koja je prodao, oštetivši time grad. „Gosp. Kraljić priznao je da nije ubrao svotu od 140 K od Pavla Vutuca za kupljeno gradsko drvo“²⁰⁰, o čemu je *Demokrat* pisao u prosincu 1919. Kraljić se branio na slab način, što je čudno budući je on taj koji je podnio tužbu i neovisno o tome što su ga uzeli za zub, ne prelaze granicu dobrog ukusa i izvršavaju funkciju koju bi javni medij i trebao imati, a to je da nadzire rad političara i o tome obavješćuje javnost. Kako stoji u pismu, Kraljić na upit suca kako mu je račun bio dobar, ako nije naplatio prodanu parcelu odgovara da su ljudi u podne otišli na ručak u vinograd i pijani se vratili natrag na dražbu zbog čega su mnogi više uplatili. No čak se i u ovom slabom odgovoru gradonačelnik zapetljao: „Ovo takodjer ne odgovara istini. Jer je jedan čovjek tvrdio da je više platio nego što ga pripada, pa zahtjevao više uplaćeni novac natrag, ali mug. K. – nije htio povratiti tvrdeći da nije više primio?“²⁰¹

Nakon toga (dva broja kasnije), zbog slučaja s pastuhom, objavljuju članak „Ostavka gradonačelnika“.²⁰² Kažu kako se ispostavilo da nije istina ono što je na sjednici tvrdio Kraljić – da je veterinar bio upoznat s kupnjom pastuha i da mu stoga ne preostaje ništa drugo, već odstupiti, a kažu da čak ni time stvar s kupnjom pastuha neće biti završena, već bi moglo biti i drugih neugodnih posljedica, aludirajući na sud.²⁰³ Zanimljivo postaje u 24. broju, gdje na više od pola prve stranice donose članak koji se opet bavi (i) Kraljićem, a koji bi se trebao nastaviti i u sljedećem broju, kako stoji na kraju članka.²⁰⁴ Naime, Kraljić i HPSS svoju su

¹⁹⁸ *Demokrat*, broj 18, god. II, 2. svibnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

¹⁹⁹ *Demokrat*, broj 19, god. II, 9. svibnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁰⁰ *Demokrat*, broj 19, god. II, 9. svibnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁰¹ Isto.

²⁰² *Demokrat*, broj 21, god. II, 23. svibnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁰³ Isto.

²⁰⁴ *Demokrat*, broj 24, god. II, 13. lipnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

kampanju temeljili na republikanizmu i na konstitutivnoj sjednici novoga gradskog poglavarstva, o kojemu je već bilo riječi, Kraljić je izjavio „da će Seljačka stranka pod pritiskom okolnosti položiti prisegu kralju Petru, no drže je protuzakonitom sve dok zakonodavna skupština ne odredi oblik države.

Međutim, vlada je proglasila nevaljanim sve mandate gradskih zastupnika koji su prisegu polagali uz određenu ogradu. Mnoga gradska i općinska vijeća nakon toga su raspuštena, pa se slično očekivalo i u Koprivnici“ (Šadek 2009: 51-52) no, Kraljić, za razliku od svih tih drugih, donosi odluku da prisegne kralju bezuvjetno, što je izazvalo reakciju *Demokrata*. Pišu kako se sjećaju što je govorio s balkona gradske vijećnice u društvu dr. Rudolfa Horvata, „gromovito“ im govoreći kako će seljačka stranka tražiti samo republikansko uređenje države. Ističu kako se sjećaju da je ustao i pročitao navedenu izjavu kako prisegu drže protuzakonitom i kako nepokolebljivo stoje na republikanskom stanovištu. „Priznajem“, piše autor članka, „čudio sam se toj smjelosti g. Kr. – i drugova, prkositi postojećem zakonu i uskratiti prisegu kralju. Držao sam, da će to imati bezuvjetno i posljedicu, – zaista, vlada je uništila i proglasila nevaljanima sve one mandate gradskih zastupnika, koji su uz neku ogradu polagali zakletvu.“²⁰⁵

U članku dalje pišu kako je Kraljić s deputacijom otišao u Zagreb, kako bi sačuvao poziciju gradonačelnika: „Videći vlada iz ovih neustrašivih republikanskih lavova, pred sobom skrušeno kajuće se i moleće grešnike, pristala je da si vlast u rukama zadrže, ali samo pod tim uvjetom, da na istom onom mjestu t. j. u gradskoj vijećnici pred čitavim gradjanstvom svoju molbu pročitaju i prisegu vjernostu kralju bez ikakove klauzule koja miriši po – Republikanstvu – polože.“²⁰⁶ Kraljić je „na istom onom mjestu, na kojem je [...] čitao i dao izjavu svoju i drugova u smislu republikanstva, tako je opet na istom mjestu čitao izjavu [...] svoje lojalnosti i vjernosti kralju.“²⁰⁷ Pišu Kraljiću da si je time prepisao smrtnu presudu jer prevrtljiv čovjek ne može dugo imati povjerenje naroda te zaključuju prvi dio članka: „Zato mi posve otvoreno dovikujemo: Dolje farizejstvo! Napred istina i pravo.“²⁰⁸

Ovaj članak hrabar je potez novina koje se suprotstavljaju iznevjerenim biračima, protiveći se i napadajući ne samo gradonačelnika već i državnu vlast kojoj se rugaju nazivajući njihov čin oprosta hvalevrijednim, jer da svatko mora iskazivati dužno poštovanje prema kralju. Time su se novine zbilja hrabro pa čak i ludo izložile, pokazujući da imaju vlastito mišljenje i stav. Nažalost, i sami su pokleknuli. Nastavak članka nikad, naime, nije

²⁰⁵ Isto.

²⁰⁶ Isto.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Isto.

objavljen. Umjesto toga, u idućem broju, na drugoj stranici na kojoj objavljuju članak „Licemjeri“, koji se bavi starokatoličkim pokretom, objavljuju i članak „Iz uredništva“ u kojem se posipaju pepelom, pozivajući se na neimenovane prijatelje i napredak: „Da nam se neće predbacivati da nas vodi osobna mržnja proti g. načelniku i većini gr. zastupstva te na temelju preporuke jednog prijatelja koji se je založio da se društvene i političke prilike u našem gradu i okolici konsolidiraju obustavljamo nastavak našeg uvodnog članka iz prošlog broja i to tako dugo, dok ne ćemo biti prisiljeni izaći iz naše rezerve.“²⁰⁹

Zaboravljen je tako republikanizam, što su tjedan dana ranije predbacivali Kraljiću, kao i kupnja pastuha ili prodaja drva, zbog čega su tražili njegovu smjenu. Odustali su zbog svega, u ime *višeg cilja*. Možemo samo nagađati koliko je to utjecalo na gubitak povjerenja kod čitatelja i pad prodaje, ali imali su povećani prihod od reklama, koje je u narednim brojevima objavljivao Kraljić. U prvom sljedećem broju Gradsko poglavarstvo (dakako s Kraljićem u potpisu) objavljuje oglas o povišenju dimnjačarske pristojbe²¹⁰, koja je inače stupila na snagu 1. travnja, dakle gotovo tri mjeseca ranije. Zauzvrat, novine na prvoj stranici objavljuju članak „N. K. V. Regent Aleksander u Zagrebu“, što je, unatoč činjenici da objavljuju vijesti iz širokog političkog spektra, potpuni zaokret i da nema ove poveznice bio bi iznenađenje.

Tu je i druga, možda važnija poveznica, uz potporu Pribičevića Zagorcu i starokatoličkom pokretu. Članak je pun hvalospjeva kralju, a između ostalog žale što je kralj u Zagrebu mogao boraviti samo četiri dana.²¹¹ U 27. broju izvješćuju da je gospodin načelnik bio u Beogradu i kako doznaju, njegov put donijet će gradu raznih koncesija²¹², a tu je i oglas Upravnog odbora županije bjelovarsko-križevačke o izvlašćivanju čestica, prema direkciji državnih željeznica.²¹³ Pravi uspon u reklamama doživljavaju pak u 28. broju. Prvo Kraljić u potpisu kao gradonačelnik objavljuje vijest da je 12. srpnja kraljev rođendan, ujedno i državni

²⁰⁹ *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹⁰ *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹¹ „Njegovo Visočanstvo Prestolonasljednik Aleksander boravio je samo četiri dana u predstavnici naše ljepe domovine Hrvatske u Zagrebu. Pa držimo, da se je i ovo kratko vrijeme njegovo Visočanstvo moglo osvedočiti, da se grad Zagreb ponosi ovim previšnjim posjetom, i upravo natječe, da svome visokom gostu ugodi, da Mu boravak bude među nama što ljepši i ugodniji, te ujedno goji nadu, da će Ga moći kad normalne prilike nastupe i na duže vremena gledati u svojoj sredini. Mnogi od našeg djela naroda ne pozna jošte regenta, pa je od velike važnosti da nas je pohodio i tako nam dao prilike da ga narod upozna da Ga iskreno pozdravi, du Mu iskaže svaku počast i pokaže svoje lojalne osjećaje. Dao Svevišnji, da će ovim visokim posjetom nestati u našoj mladoj državi raznih smutnja i trzavica, da će ipak konačno prevladati razbor i spoznaja, da nam je jedini spas u ovima sudbonosnim danima podpuno iskreni i bratski sporazum troimene braće Srha Hrvata i Slovenaca. Hegemonije jedoga plemena nad drugim imade podpuno nestati, već se ima isto tako slobodan smatrati Srbin i Slovenac u Zagrebu, kao obratno Hrvat u Beogradu i Ljubljani. Držimo se one naše narodne/ Kad se bratska srca slože/ Tu'j olovo plivat može!“ *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. srpnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹² *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹³ Isto. 4.

blagdan te da sve trgovine moraju biti zatvorene, a kuće okićene državnim i narodnim zastavama.²¹⁴ Potom na istoj stranici, sad potpisan kao Uprava gradske plinare, objavljuje članak o rastu cijena plina i koksa, a novinar pod pseudonimom C. piše o sjednici gradskog zastupstva, naglašavajući njihovu dobru odluku da se prodaju vojničke barake, a i o povišici doplatka činovnicima te činjenici da je otpuštena dvorkinja u gradskoj školi uklonjena radi manipulacije sa stolcima, predlažući Kraljiću novu, koja će raditi za manje novaca.²¹⁵ Konačno, na trećoj stranici, uz još jednu crticu o misi povodom kraljeva rođendana, nalazi se ponovljeni oglas Upravnog odbora županije bjelovarsko-križevačke o izvlaštenju.²¹⁶ Slično je i u sljedećem broju – Gradsko zastupstvo oglašava jeftimbu u svrhu limarskih radnji kod djelomičnog pokrivanja krova crkve sv. Nikole²¹⁷, a županija oglas o izvlaštenju.²¹⁸

Ali ovdje, pomalo neočekivano, objavljuju i pismo čitatelja, pod pseudonimom, koji u uvodu piše kako su u listu isticali da će biti nepristrani i u tom duhu raditi pa ih sad drži za riječ i postavlja pitanje što je bilo s nastavkom članka te kaže kako se očekuje njegov nastavak.²¹⁹ Dalje navodi novu sumnjivu situaciju u kojoj je Grad prodavao bika, za što je pristigla samo jedna ponuda, ali je bik ipak prodan drugoj osobi, čija se ponuda, viša za 50 kruna, pojavila naknadno. Upitan zašto ponude nisu otvorene javno, gradonačelnik odgovara da nikog nije bilo pa ih je otvorio sam, piše u članku.²²⁰ Je li doista riječ o činjenici da list preko ovoga nije mogao prijeći, kao što je prešao preko drugih afera, ili je riječ o pritisku na gradonačelnika, može se samo pretpostavljati, ali nije izgledno da su pismo objavili zbog svoje otvorenosti.

Na pismo u idućem, 30. broju, odgovara Tomac, koji piše kako ostaje dosljedan svom obećanju i kako neće nastaviti članak tako dugo, dok neće biti prisiljen, jer želi doprinijeti konsolidaciji društvenih prilika. Potom dolazi do onoga što bi mogao biti odgovor na to zašto su gradonačelnika prvo napadali, a potom s napadima stali: izbor novog svećenika, odnosno starokatolički pokret, koji se trudio da župnik ostane Zagorac, kako bi pokret nastavili razvijati. Tomac piše: „Odsudjujem svaku nepravdu ali čestitam gradskom zastupstvu na solidarnom istupu, šta se u našem gradu svećeničkog pokreta tiče. Ovdje je zastupstvo sa g. načelnikom shvatilo dostojno svoju zadaću pa zaista zaslužuje svako priznanje. Zato sam

²¹⁴ *Demokrat*, broj 28, god. II, 11. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ Isto, str. 3.

²¹⁷ *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²¹⁸ Isto, str. 4.

²¹⁹ Isto, str. 3.

²²⁰ Isto, str. 3.

duboko uvjeren, da će naše gradsko zastupstvo ostati dosljedno i vjerno tadanjem zaključku na obdržavanoj sjednici o Duhovima, tičući se svećeničkog pitanja?²²¹

Pismo je vjerojatno bilo priprema, jer su naslućivali što će se dogoditi, a što je i objavljeno u idućem, 31. broju, u članku naslovljenom „Demoralizacija u našem gradu.“²²² Autor pod pseudonimom Verus piše kako je list od početka zauzeo ispravno stajalište u prilog reformnog pokreta katoličkog svećenstva, uz koji je stajao čitav grad, kao i Gradsko zastupstvo koje nije željelo prihvatiti Zagorčevu ostavku. Međutim, kasnije Kraljić odlazi u Zagreb biskupu Premušu i nadbiskupu Baueru, o čemu, kako pišu, ima pisanih dokaza koji upućuju da se gradonačelnik obećao pokoriti nadbiskupovu sudu. „Sve u svem pomalo se počinje opažati da gosp. Kraljić premda odbornik i tobožnji propagator reforme reterira. Sazivlju se tajni sastanci glavnog odbora seljačke stranke a indiskrecijom pojedinih pristaša saznajemo da se Kraljić injegovi 'vjernici' pomalo doista orijentiraju prema nadbiskupu Baueru.“²²³

Iako se Kraljićevi (gradski) oglasi mogu naći u sljedeća dva broja^{224/225}, očito je da je došlo do razlaza (možda su uostalom bili unaprijed plaćeni) i nakon toga više ih nema, kao ni onih Županije. Možda oglasi staju i zbog novog pisma čitatelja, nakon kojeg dolazi do novih napada na Kraljića. U 34. broju, u poduljem uvodnom članku „Proslava Domoljuba – pobjeda zdrave misli“ koji je potpisan pseudonimom Diogenes²²⁶, posvećenom dugo priželjkivanoj dvorani koju su za potrebe kulturnih aktivnosti vlastitim prinosima izgradili obrtnici, ističu kako je otvorenje bilo od velikog značaja, jer su prilike u gradu „dosta razrovane“ i da se činilo kako uvjeti za akciju (izgradnju) nisu bili povoljni, već se činilo da je to jedna močvara u kojoj se ističu grlati žapci, koji sve zaglušuju svojim nesnosnom kreketanjem. Spominju članak „Demoralizacija u našem gradu“ koji su objavili u 31. broju. Njime su, kažu, „nemilosrdno počeli šibati nekarakternost, koja je stala zaražavati građanski život počevši od najviših mjesta – počevši od samoga gradskoga zastupstva.“²²⁷ Dalje u članku hvale Zagorca i njegove zasluge.

Proslava je, inače, počela podoknicom velečasnom Zagorcu kao predsjedniku društva, što je dovelo do određenih tenzija, zbog čega je jedno „lokalno društvo“ otkazalo sudjelovanje na proslavi, natjeravši uz to svoje članove (njih desetak) da istupe iz pjevačkog

²²¹ *Demokrat*, broj 30, god. II, 25. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²²² *Demokrat*, broj 31, god. II, 1. kolovoza 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²²³ Isto, str. 1.

²²⁴ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²²⁵ *Demokrat*, broj 33, god. II, 15. kolovoza 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²²⁶ *Demokrat*, broj 34, god. II, 22. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²²⁷ Isto.

društva „Domoljub“. Tajnik društva Novačić održao je govor naglasivši Zagorčeve zasluge, dobivši za svoj govor burno „odobranje i pljesak“, odnosno ovaciju koja je bila „tako jednodušna i impozantna, da se nitko od protivnika nije usudio omesti je kakvim uzvikom, zviždukom ili upadicom“. Idući dan održan je kulturni program, na kojem je pozdravljao i gradonačelnik „koji je u svome govoru posve mimošavši (kao da je navlaš učinio!) društvenoga predsjednika isticao zasluge – zborovođe 'Domoljuba', što je vrlo upalo u oči i bilo napadno. G. načelnik mogao je postupati pred gostima ili s više takta ili – ako to nije mogao – onda delegirati podnačelnika da on govori. Bio bi i nama i gostima prištedio jednu neugodnost, koja nije bila nužna.“ Nadalje još pišu o trijumfu reformnoga pokreta kod proslave „za koji su klerikalci trubili, da je već skrahirao u Koprivnici“, i misi koja je prvi put održana na hrvatskom jeziku.²²⁸

S pritiscima, odnosno člancima uperenima protiv gradonačelnika nastavljaju i u sljedećem broju.²²⁹ Dapače, kao da pojačavaju – polovica broja posvećene je temi starokatolika i Kraljiću. Uvodni članak naslovljen je „Krinka je pala“. Uvodno pišu kako ponavljaju ono što je urednik Tomac na Domoljubovu banketu tijekom zdravice rekao gradonačelniku, da ih ne vodi osobna mržnja, nego opravdana kritika pa kažu kako je posljedna sjednica gradskog zastupstva „jedamput za uvijek otkrila [je] krinku sa lukavoga g. Kraljića, koji je u svoj svojoj perfidiji izrabljivao iskrenost nekih poštenih inteligenata, koji su ga unatoč naših opomena pomagali. [...] Iz svega se vidi, da g. Kraljić misli da ima budale u zastupstvu i otkriva svoju apsolutističku crtu.“²³⁰ Potom članak skreće prema starokatoličkom pokretu i raspravi na sjednici. Nekolicina zastupnika traži da se krene glasati o Zagorcu, tj. o novom župniku, ali Kraljić se protivi. Zastupnik Gjuran kaže da će on i ostali zastupnici iz Koprivničkih Bregi glasati za pokret, na što gradonačelnik prekida sjednicu „i odlazi kako kakav general u 'svete' načelničke prostorije ostavivši sjednicu i zastupnike. Dvoranom zaore poklici puni ogorčenja: 'Živio Khuen', živjela Kraljićeva 'sloboda' vijećanja. [...] Spominjemo pri koncu, da je g. Kraljić molio telefonom bana, da zabrani g. Zagorcu misu što javlja sama 'Narodna politika'“. ²³¹ Za kraj pišu kako misle da je potrebna nova grupacija u zastupstvu, bez obzira na političke boje, samo da se makne Kraljić. Navode pojedine zastupnike, čudeći se da su kao razboriti ljudi pod takvim Kraljićevim utjecajem.²³² Članak je opsežan, a na kraju piše da će se nastaviti, što se ovaj put i dogodi.

²²⁸ Isto.

²²⁹ *Demokrat*, broj 35, god. II, 29. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto.

²³² Isto.

U nastavku članka u 36. broju vraćaju se na kupnju pastuha. Pišu kako su u 19. broju (1920.) novina pozvali veterinara da kaže jesu li gradonačelnikovi navodi istiniti, ali im do danas nije odgovorio. Konstruiraju tezu kako svojom tvrdnjom veterinar i nehotice tjera Kraljića u laž, iako sami pišu da im ništa nije odgovorio, te predlažu gradonačelniku da ga pozove na sjednicu sa zahtjevom da svoje tvrdnje opozove, a potvrdi njegove.²³³ Podsjećaju potom na prodaju bika i ostale grijehe, o kojima ne žele pisati jer bi ih predaleko odvelo pa pišu: „...već posve otvoreno kažemo g. načelnice Vaš dosadašnji rad nas nipošto nezadovoljava. Ako se želite g. načelnice na površini držati u budućem javnom životu, onda Vam prijateljski posljednji puta posve iskreno savjetujemo, da smjesta nastojte promjeniti pravac Vašeg rada ne samo kao načelnik već i kao predsjednik H.P.S.S. jer ćete inače bezuvjetno sami pospješiti brodolom Vašeg već tonućeg broda.“²³⁴

Kraljić je tema i u 37. broju. U članku „Zaklela se zemlja raju da se njene tajne znaju“, pišu kako je na njegov poziv u Koprivnicu došao dr. Kežman, istaknuti član seljačke stranke, te je u Kraljićevoj kući održan sastanak istaknutijih pristaša stranke na kojem je gradonačelnik izvjestio da je s nadbiskupom utanačio da će Zagorca maknuti i ugušiti starokatolički pokret, ali da kao protuuslugu traži da novi župnik postane upravo dr. Kežman, na što je nadbiskup pristao.²³⁵ „Pošto se je gospodinu načelniku uspjelo prikazati u Beogradu na najvišem mjestu kao vjeran i lojalan dinastičar, pristaša demokratske stranke, to on želi tu rolu i na dalje igrati dok svoj plan nepostigne da se župničko pitanje do 1. listopada tg. zavuće kojim danom imade vlast jedini nadbiskup da župnika za Koprivnicu imenuje“, pišu, iako znaju da Kraljić, ako ništa drugo, nije pristaša Demokratske stranke.

Zanimljiva je i situacija s dr. Kežmanom, koja bi mogla objasniti i odnos prema Stjepanu Radiću tih mjeseci, o čemu će još biti govora. Naime, o tome piše Zlatko Matijević u članku „Ljudevit Kežman – Radićev diplomat“: „Mnogobrojne stranačke obveze, ipak, nisu sprečavale Kežmanov publicistički i novinarski angažman. Zahvaljujući njemu pred hrvatskom se čitateljskom javnošću pojavio prijevod knjige američkog predsjednika Wilsona *Nova sloboda*. Osim toga, kao svećenik se polemički osvrnuo na djelovanje pripadnika nižega katoličkoga klera koji su težili određenim reformama unutar Katoličke crkve. Nije bez važnosti napomenuti da je navodno Stjepan Radić osobno nagovorio Kežmana da napiše članak protiv zahtjeva nezadovoljnog svećenstva.“²³⁶ Dr. Kežman bio je Radićev pouzdanik. Primjerice, upravo je njemu Radić povjerio da na parišku mirovnu konferenciju,

²³³ *Demokrat*, broj 36, god. II, 5. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²³⁴ Isto.

²³⁵ *Demokrat*, broj 37, god. II, 12. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²³⁶ <http://www.matica.hr/hr/345/ljudevit-kezman-radicev-diplomat-21032/>

točnije na ruke predsjednika SAD-a Wilsona, dostavi „Memorandum“, njegov tekst kojim želi svjetsku javnostu upoznati s problemima u Hrvatskoj. Osim toga, Kežman je imao problema s visokim crkvenim krugovima zbog svojih političkih aktivnosti. Štoviše, upravo s nadbiskupom Bauerom pa je pomalo čudno da je Kraljić baš njega našao, osim ako nije nametnut iz stranke. Kežman će nešto kasnije iste godine biti kandidat na izborima, o čemu Matijević piše: „Da Kežmanova kandidatura na listi H(P-R)SS-a nije bila prihvaćena s odobravanjem od crkvenih vlasti svjedoči i njegova kasnija izjava u kojoj je ustvrdio da je zagrebački 'nadbiskup Bauer njemu zabranio kandidaturu još prije sedam godina', tj. prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu“.²³⁷ To kao da naslućuju u *Demokratu*: „Gosp. Dr. Kežman usvaja ovu taktiku g. načelnika u cjelosti i čudi se ovoj lukavosti, koja nije poštena nu ako se hoće cilj postići svakako dopuštena. Jedino on ne zna, bili ga htio g. nadbiskup imenovati, jer nema još župničkog ispita, a drugo on nemisli u obće primiti mjesto župnika već se posvetiti jedino politici.“²³⁸ Pokazat će se da su bili u pravu po pitanju prihvaćanja župničkog mjesta.

U tom broju objavljuju i Kraljićev oglas o zabrani točenja alkoholnih pića iza 14 sati te nedjeljom i na dane održavanja sajmova. Je li im ga Kraljić poslao ili su ga sami uvrstili, ostaje za razmišljanje, ali ispod njega slijedi opaska uredništva u kojoj pišu da je suviše uopće komentirati takvu naredbu i da je najpametnije gostionice uopće ne otvoriti.²³⁹

Izbor župnika ostaje u fokusu i u sljedećim brojevima. Župnik Zagorac govori za *Jutarnji list* gdje kaže da je nadbiskupu pisao da odustaje od ostavke, ali je nadbiskup to odbio, a članak spominje i Kežmanov članak u Radićevom *Domu* koji je usmjeren protiv pokreta te kažu kako nijedan od kandidata nije sklon reformnom pokretu pa da stoga gradsko zastupstvo mora odbiti njihove molbe.²⁴⁰ Potom, videći da se Zagorca ne može spasiti, u istom broju objavljuju članak „Kandidati za župnika u Koprivnici“ kojim se zalažu za drugog kandidata, Stjepana Haberštoka.²⁴¹

Sljedeće nedjelje, čitatelji u novom broju novina mogu čitati Tomčev uvodnik „Naša javna sigurnost“ koji piše kako se u Koprivnici krade, kako je sjecište švercera, „poplavljena novim crvenim dvokrunašima“, na što otpada pola članka, a druga polovica posvećena je pitanjima upućenima Kraljiću, u kojima izvlače otkaz koji je Kraljić dao redarstvenom naredniku Česiju, smatrajući ga korumpiranim. U posljednjem pitanju/tvrdnji kaže kako je njegova dužnost da mu povрати nevinost, ako je nevin, odnosno da snosi posljedice ako je

²³⁷ <http://www.matica.hr/hr/345/ljudevit-kezman-radicev-diplomat-21032/>

²³⁸ *Demokrat*, broj 37, god. II, 12. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²³⁹ Isto, str. 3.

²⁴⁰ *Demokrat*, broj 38, god. II, 19. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴¹ Isto, str. 3.

kriv. Piše kako je on ionako načelnik odgovoran za sve što se događa te ga poziva da se ili probudi iz nehaja ili makne, ako je nesposoban.²⁴²

U 40. broju Kraljića ostavljaju na miru, u 41. broju pak objavljuju članak u kojem podsjećaju da su gradonačelniku postavili određena pitanja (u broju 26.) na koja nije odgovorio. Navode i da su protiv njega podnijeli kaznene prijave Kraljevskom državnom odvjetništvu u Bjelovaru, ali da ništa nije pokrenuto,²⁴³ a nakon toga sve se odjednom smiruje. Još uvijek nije izabran župnik, pa je moguće to razlog. Tek u 43. broju donose članak da nadbiskup zahtijeva ga gradsko zastupstvo izabere jednoga od njegovih kandidata, ali drže kako oni to neće učiniti. Kraljića spominju samo na kraju, i to pitanjem treba li tražiti župnika izvan Koprivnice, pored „domaćeg sina Kolarića“ ili „obljubljenog Haberstocka“.²⁴⁴

Nakon toga Kraljića posve puštaju na miru, unatoč tome što je to vrijeme odlaska Zagorca. Ne spominju ga čak ni u članku kojim opisuju župnikovu oprostajnu večeru i govore o gradu²⁴⁵, ili u članku „Prosvjedna skupština protiv imenovanja župnika“ u kojemu pišu protiv nadbiskupa i njegove očekivane odluke da ne podrži Kežmana. Kraljić im je jednostavno nestao s radara. Iako se bave skupštinom i spominju određene zastupnike, njega se ne dotiču, s izuzetkom malog članka, potpisanog pseudonimom, koji se bavi nekim novim nametom.²⁴⁶ Građani su se čak zatvorili u župni dvor kako ne bi pustili novog župnika, predavši ključeve načelniku.²⁴⁷ S druge strane, približavaju se novi izbori pa i to može biti razlog primirju. Konačno, nakon izbora i (možda zbog) njihovog naknadnog podržavanja HSS-a, u pretposljednem broju opet se nalazi oglas Gradskog poglavarstva, koji potpisuje Kraljić.²⁴⁸

Novine se inače snažno angažiraju oko izbora i sad otvoreno navijaju za Hrvatsku zajednicu. Osim što su bili protiv seljačke, bili su i protiv Demokratske stranke, a kako se izbori približavaju njihovo pisanje postaje izravno. Tako u 45. broju objavljuju članak „Iskrena riječ izbornicima“.²⁴⁹ Članak je to koji izgleda kao analiza političkih stranaka, a zapravo je riječ o kritici i manama svih te promoviranju Hrvatske zajednice. U uvodnom dijelu pišu o važnosti izbora i navode stranke, a potom detaljnije, u nekoliko redaka, opisuju svaku. Prva je dakako na redu Demokratska stranka, za koju navode kako jednim potezom

²⁴² *Demokrat*, broj 39, god. II, 26. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴³ *Demokrat*, broj 41, god. II, 10. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴⁴ *Demokrat*, broj 43, god. II, 24. listopada 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴⁵ *Demokrat*, broj 45, god. II, 7. studenoga 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴⁶ *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studenoga 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴⁷ Isto, str. 3.

²⁴⁸ *Demokrat*, broj 51, god. II, 19. prosinca 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁴⁹ *Demokrat*, broj 45, god. II, 7. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

pera želi s lica zemlje izbrisati sve Hrvate i sve što je hrvatsko te želi da preko noći postanemo Jugoslaveni. Ističu da smo čak i za „Austromonarhije“ imali sabor u Zagrebu, a oni sve žele prebaciti u Beograd. Sljedeća na redu je Seljačka stranka, koja je po njima jedna od najradikalnijih „jer traži hrvatsku konstituantu i republiku, pa bilo to upravo i sa same tri županije.“ Prigovaraju dakle da žele republiku i navode kako je to štetno te se time ruši Jugoslavija, koja još nije ni izgrađena. Pojednostavljeno, demokratima prigovaraju što su za Jugoslaviju, a seljacima što nisu. Stvar je dakako kompliciranija, i na njihovo pisanje vjerojatno utječe ideja kako bi čitatelji mogli nešto shvatiti. Za kraj o ovoj stranci pišu da bi svi do jednog bili u seljačkoj stranci, samo kad bi bila za federalistički uređaj države, jer se s ostatkom programa u potpunosti slažu. Pravaškom strankom se posebno ne bave. Stječe se dojam da ironično pišu kad kažu kako još nije pokazala svoj program, već kažu kako je njihov program volja naroda, a pošto znademo da je u našoj županiji veći dio seljačkog naroda za republiku, onda je ta stranka suglasna sa seljačkom strankom.

Potom dolaze do komunista koji su im u redu što se tiče ideje, ali ne i provedbe: „Komunizam znači zajedničarstvo. Znači, da u državi nesmije biti siromaka niti bogataša, da u državi ništa nije tvoje niti moje. Misao je sama po sebi lijepa ali neprovediva. Jer imade ljudi marljivih i štedljivih a naprotiv velikih ljenčina i pijandura, pa bi prema tome marljivi morali hraniti ljenčine.“²⁵⁰ Radikalnu stranku prikazuju kao omraženu čak i u Srbiji, iako nikoga ne priznaje za gospodara u Jugoslaviji osim Srbina. Konačno, na kraju na red dolazi Hrvatska zajednica. Za nju kažu kako želi autonomiju svih pokrajina, a ne centralnu upravu u Beogradu, kao demokrati, i ističu kako je obrtništvo odlučilo poduprijeti upravo njih, dijelom i zbog činjenice da je medičar i gradski zastupnik Stjepan Kovačić treći na njihovoj listi, a na listi je i „obljubljeni“ Kolarek iz Peteranca.²⁵¹

Pišu kako prilažu i njihov program, ali ga nema. Ili je bio umetnut kao zasebni list ili misle na članak koji će biti objavljen kao uvodnik u 46. broju, opet pod naslovom „Iskrena riječ urednicima“.²⁵² Ponavljaju prigovore Demokratskoj stranci (otprilike 2/3 članka), a što se tiče Hrvatske seljačke stranke i Hrvatske stranke prava kažu kako žale što već prije izbora nije došlo do sporazuma između triju stranaka (treća je Hrvatska zajednica), ali zaključuju kako će se nakon izbora ove tri grupe morati bezuvjetno sporazumjeti i zajednički raditi. Na kraju čitatelju poručuju da dobro razmisli o važnosti izbora i o tome za koga će glasati: „Zato

²⁵⁰ Isto.

²⁵¹ Isto, str. 1-2.

²⁵² *Demokrat*, broj 46, god. II, 14. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

si do toga doba braćo dobro promislite i svijestni si Vaše zadaće svi do jednoga k izbornoj žari pristupite, i listinu Hrv. zajednice poduprite.“²⁵³

Tjedan prije izbora, u 47. broju, nastavljaju s agitacijom. Osim izbora, zaoštava se i situacija s izborom župnika, pišu o zaključavanju župnog dvora, objavljuju pismo protiv Kraljića i pismo protiv Radića i, pomalo čudno, poziv na skupštinu Komunističke partije. Donose kandidacijsku listu za Bjelovarsko-križevački izborni okrug i objašnjavaju princip glasovanja (spuštanja kuglice u kutiju). Pišu: „Ponovno naglašujemo, da daleko leži od nas, da mi koga nagovaramo ili činimo budi kakav pritisak, da za gornju listu glasuje, već to prepuštamo svakom, da radi po vlastitoj volji i uvidjavnosti, držeći se one: 'Kako si tko prostre onako će i spavati'. Jedino primjećujemo, da poznamo g. Dr. Hanžeka sa njegovim javnim radom, [...] te smo duboko uvjereni, da je to čovjek podpuno na svome mjestu [...].“²⁵⁴ Potom se opet praveći naivni pišu kako ih nijedna stranka osim Hrvatske zajednice nije tražila potporu pa ih „već i sama dužnost veže, da se i mi Hrv. zajednici na taj način odužimo i listinu gornju složnima silama podupremo.“²⁵⁵ Kao da im je stranka učinila uslugu što ih je tražila potporu, oni dakle pišu za njih da im na tome zahvale?! Osim toga, na listi se nalazi i glavni urednik Mihovil Tomac, naveden kao urednik *Demokrata* i ravnatelj Hrvatske zanatske zadruge.²⁵⁶

Konačno, na dan izbora, 28. studenoga 1920., na prvoj stranici, prije uvodnika, velikim podebljanim slovima pišu: „IZBORNICI! Pazite! Izborna kutija Hrvatske Zajednice je PREDZADNJA sa imenom nosioca listine Dr. Lavoslava HANŽEKA. Tamo ispustite izborne kuglice.“²⁵⁷ Osim toga objavljuju članak „Što svaki Hrvat treba da zna i pamti“ u kojem hvale Hrvatsku zajednicu, pišući da onaj koji ne glasa za njih „podupire ili kakvu nemoguću sanjarsku politiku ili izdaje Hrvatstvo“, a da od svih stranaka ima jedna koju treba posebno žigosati. Riječ je o Hrvatskoj pučkoj stranci koja, pišu, pred seljacima nosi ime Seljačka demokracija. Ona se po njima ne bi smjela zvati hrvatskom, jer radi u interesu Slovenije.²⁵⁸ Tu je još i članak „Radikalima svih dlaka“ u kojemu ističu da se politički boj „vodi u znaku: Jugoslavija ili Velika Srbija.“²⁵⁹ Opet, osim što zagovaraju jednu stranku i pišu protiv radikala odnosno demokrata, pišu i protiv seljačke stranke. Tako donose članak

²⁵³ Isto, str. 1-2.

²⁵⁴ *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁵⁵ Isto.

²⁵⁶ Isto.

²⁵⁷ *Demokrat*, broj 48, god. II, 28. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁵⁸ Isto, str. 3.

²⁵⁹ Isto, str. 1.

„Rascijep u Radićevoj seljačkoj stranci“, koji kao da su jedva dočekali, navodeći da je vodstvo stranke, prema zastupniku Hrvoju, napustilo temeljna načela stranke.²⁶⁰

Njihova politička pozicija može se smatrati ambivalentom. Zagovaraju ideje HSS-a s jedne, ali i boljševizma s druge strane. Na mahove se čini (kad se maknu lokalne političke prepirke) da ne razumiju u potpunosti svjetsku politiku, ili da se traže, odnosno da u listu ima više političkih linija, koje su vidljive zbog slabe uređivačke politike. To je slučaj s Dušanom Ožegovićem, koji je u potpunosti mijenjao svoja politička uvjerenja, ali i s Mihovilom Tomcom, koji je prevalio put od pravaša do člana „jereze“.

5.1. Stjepan Radić u *Demokratu*

Zanimljiv je i odnos novina prema Stjepanu Radiću u tom razdoblju, promatran u kontekstu sukoba s gradonačelnikom i izbora za Ustavotvornu skupštinu koji su se u to vrijeme približavali te bili održani 28. studenoga 1920.

Njihov odnos prema Radiću i inače je bio ambivalentan, zavisno od odnosa s Kraljićem, ali i opće političke situacije. Primjerice, u listopadu 1919. koriste njegovo ime da napadnu Demokratsku stranku, pišući kako je imenovanje njihova člana na mjesto varaždinskog podžupana nagrada što je progonio i mrcvario Stjepana Radića, „koji je i danas protivnik, demokratske stranke kao nosilice najveće političke laži“²⁶¹, a u sljedećem broju pišu kako su u krivu oni političari koji misle da će dotući seljačku stranku time što su zatvorili Radića.²⁶² Dva broja kasnije, jer vrijeme je krize vlasti, pišu kako će Zagorac predložiti Kraljića (koji se nakon izbora skrasio na funkciji podnačelnika) za gradonačelnika, nakon što je Golubović odbio tu funkciju.²⁶³ To se i dogodilo, nakon čega u anonimnom članku žestoko napadaju Kraljića da se ne zna ni potpisati, a kažu da im je sve to ishodio Pišta Zagorec „takodjer čovjek vrlo lošeg političkog karaktera“.²⁶⁴ Kad su objavljivali njegove članke, Kraljić im je ipak bio pismen. Usput, Kraljić je u studenom 1918. izabran za potpredsjednika Narodne čitaonice u osnivanju (Strmečki 2010: 37).

U broju u kojem objavljuju članak o Kraljićevoj prisezi kralju, jedva spominju da idućeg tjedna počinje suđenje Stjepanu Radiću. Vijest je na 3. stranici, opsegom manja od one o sokolskom izletu u Sokolovac, a stil pokušava biti neutralan. Tako druga i posljednja rečenica glasi: „Mi se prije svršetka te rasprave nećemo izjaviti niti za, niti proti g. Radića

²⁶⁰ Isto, str. 3.

²⁶¹ *Demokrat*, broj 34, god. I, 5. listopada 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁶² *Demokrat*, broj 35, god. I, 12. listopada 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁶³ *Demokrat*, broj 37, god. I, 26. listopada 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁶⁴ *Demokrat*, broj 39, god. I, 9. studenoga 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

držeci se one, ako je kriv sudite ga ako je nedužan odrešite ga.“²⁶⁵ Opet, tako nisu postupali tijekom postupaka protiv Kraljića, upravo suprotno. Osim toga, fascinantno je kako u samom početku kažu kako neće pisati o temi koja je bila jedna od najaktualnijih. U tom trenutku moglo bi se razmišljati o strahu od cenzure, ali kasnije pisanje pokazat će da nije tako. Konačno, u sljedećim brojevima počinju objavljivati Kraljićeve oglase, a rasplamsava se i sukob oko starokatolika.

Tijekom suđenja zbilja ne pišu o procesu ni Radiću. Još zanimljivije, kad je Radić u kolovozu osuđen, u članku „Osuda S. Radića“, objavljenom na drugoj strani, a dugom deset redaka, pišu kako je nakon vrlo zanimljive sudske rasprave koju je čitava javnost pratila s osobitim interesom Radić osuđen na što će se zbog nedostatka prostora osvrnuti u sljedećem broju!²⁶⁶ Primjera radi, prostor na toj istoj strani zauzimaju članci „Šestinski tamburaši“ o zabavi u Tomčevu vinogradu, „Poraz Poljaka“, o Poljacima koji tijekom rata odbijaju ponudu boljševičke Rusije, koji piše Rakoš, „Samosvojna pripomoćna zadruga“ kojim se obrtnici pozivaju da se upišu jer mjesta više gotovo da i nema, objavljene su zaruke Micike Podravec i Ivica Horvata, a našlo se mjesta i za pismo jednog vojnika kojem je gazda povisio stanarinu (dugo 32 retka).²⁶⁷

Očito je da Radiću ne žele davati prostora. Zanimljivo je ipak da ga ni ne napadaju, kao da imaju poštovanja prema njemu, i/ili čekaju razvoj situacije da vide kako se postaviti. Tako o osudi, unatoč obećanju, ne pišu ni u sljedećem broju. Zahuktava se zato situacija sa starokatolicima i u narednim brojevima opet napadaju Kraljića, ali jednako tako i Radića. U 47. broju objavljuju poduže Tomčevo pismo Josipu Čižmekoviću, kandidatu seljačke stranke za Bjelovarsku županiju, u kojemu ovaj piše da ga je upozorio da je Radić za Jugoslaviju, te piše: „Vi ste to odlučno porekao sa dodatkom, ako bi g. Radić takovo stanovište zastupao, da će onda on prvi biti obješen na onome stupu, na kojem će te se Vi i Vaši drugovi dati za ideju republikanstva objesiti.“²⁶⁸

No, stvar se mijenja tjedan dana kasnije. Radiću prostor posvećuju i u 49. broju, nakon ustavotvornih izbora, u kojima je seljačka stranka pobijedila, a Hrvatska zajednica koju su podupirali podbacila, no u drugačijem tonu. Zasluge za pobjedu istina ne priznaju Radiću, već Svetozaru Pribičeviću, koji je „neispravnom politikom prema Hrvatskoj“ stvorio nezadovoljstvo i ogorčenje, no ipak pišu: „G. Radiću namijenjena je od hrvatskog naroda velika zadaća. U njega je uprto na hiljade očiju hrvatskih seljaka, koji u njem vide svoga

²⁶⁵ *Demokrat*, broj 24, god. II, 13. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁶⁶ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁶⁷ Isto.

²⁶⁸ *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studenoga 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

očekivanog 'Mesiju' koji ima, da iskupidanu riječ hrvatskom seljaku? [...] Poželjno bi bilo, da g. Radića sve ostale stranke kojima je zaista stalo, da se naše javne prilike konačno konsolidiraju, u njegovom opravdanome nastojanju i podupru. [...] Pošto je 'Seljačka stranka['] dobila natpolovičnu većinu, zato joj kao takovoj pripada pravo, da preuzme vladu u Hrvatskoj. – Seljačka stranka bi pogriješila, da ne primi vladu, i da se igra državotvorne politike, koja nebi donijela koristi hrvatskom narodu. Naše je uvjerenje, da Selj. Stranka ima da primi vladu i podje u Konstituantu, te tamo poradi za valjan ustav i za federalistički uredjaj naše države.“²⁶⁹ U istom broju, praveći se naivni, objavljuju članak „Stjepan Radić na slobodi“, iako je Radić pušten prije izbora, na kojima je i glasovao.²⁷⁰

Nakon toga, u nekoliko posljednjih brojeva prije nego će prestati izlaziti, postaju Radićevi zagovornici. U 50. broju objavljuju članak „Radiću zadovoljština“ u kojem mu pišu laude, dotičući se i boravka u tamnici. Kao najveći pobornici pišu: „Podrug decenija borio se Radić za seljačke pravice. Podrug decenija bio je na porugu našoj gospodi svih mogućih dlaka specialno demokratskih (prije koalicionaških) kaponja. Bio je ismijehivan, zatvaran, proganjan. A on nije sustao. On je držao, da mu kao borcu narodnom nije potrebno, da se obazire na tudjinačke sluge i slijedio je svojim putem. Naša gospoda podmetala mu noge sa svih strana, on se spoticao sad desno, sad lijevo ali uvijek je držao na umu, da valja pomoći našem seljačkom svijetu, koji je ostavljen na milost i nemilost našoj gospodi, koja su uvijek bila u tudjim službama.“²⁷¹ I tako dalje, još pola stupca, ovaj put na prvoj stranici, a zatim i na drugoj. U članku „Mutno obzorje“, u kojem pišu da je Radić zaigrao veliko kolo, i da njegove posljedice mogu biti korisne i sudbonosne za hrvatski narod.²⁷²

Radić je tema i u pretposljednem broju, a zanimljiv je odnos i tumačenje prisega kralju, dakle ono što su toliko zamjerali Kraljiću. Sad, nakon ustavotvornih izbora, u članku „Ozbiljna vremena“ pišu, udarajući i dalje hrabro po Pribićeviću, ističući kako mu na umu nikada nije hila Jugoslavija nego Velika Srbija, misleći baš na njega: „Računao je on u svojoj lukavosti ovako: 'Radićevci ne će htjeti kao republikanci položiti prisegu kralju, pa ćemo im poništiti mandate, te na izpražnjene mandate raspisati izbore. Pošto će se izbori obavljati samo za 50 Radićevskih mandata, kandidirati će opet sve stranke na izborima, a jasno je, da će demokrate opet kod tih izbora dobiti koji taj mandat, pa će biti Radićevci slabiji. [...] Poštujemo svačije uvjerenje, te ne ćemo da diramo u ičije, ali mimogred spomenuvši, mi ne uviđamo nikakav Eldorado ili Bogom blagoslovljenu zemlju u republici, koja je tolikima

²⁶⁹ *Demokrat*, broj 49, god. II, 5. prosinca 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷⁰ Isto, str. 3.

²⁷¹ *Demokrat*, broj 50, god. II, 12. prosinca 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷² Isto, str. 2.

zamaglila oči.²⁷³ Republika dakle, više nije nimalo važna, unatoč svemu što su pisali, i ovo je jedno od većih skakanja u vlastita usta i trenutaka u kojima novine pokazuju svoju nedemokratsku stranu, odnosno činjenicu da nisu pisali iskreno već prema političkoj situaciji koja im je odgovarala. Štoviše, u nastavku članka pišu kako je dobar i pravedan ustav važniji od tisuću republika.²⁷⁴

Odnos prema Stjepanu Radiću, koji se kreće od žestokih kritika do hvalospjeva, napose uspoređen s lokalnim političkim prilikama, ukazuje na njihovu nedosljednost i pisanje pod utjecajem osobnog animoziteta i interesa, suprotno svemu protiv čega su posebno isticali da će biti. Način na koji mijenjaju mišljenja kao i višekratno približavanje pa udaljavanje od stranke, dakle i od Radića koji joj je čitavo to vrijeme na čelu, ukazuju da su tekstovi često potaknuti pozicioniranjem novina s jedne strane (kad se nude da budu stranačko glasilo) i pokušaja zauzimanja što boljih političkih pozicija s druge strane, čime su iskliznuli s puta objektivnog novinarstva. Ukratko rečeno, način na koji pišu o Radiću, kao uostalom i o Kraljiću, ne čini ih boljim od tolikih stranačkih glasila od kojih su se htjeli razlikovati i to u početku isticali tekstem koji se može smatrati manifestom. Ovaj kompleksni odnos dodatno komplicira pitanjestarokatoličkog pokreta, što je zasebna tema.

²⁷³ *Demokrat*, broj 51, god. II, 19. prosinca 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷⁴ Isto.

6. Starokatolički pokret

Iste, 1919. godine, kad je počeo izlaziti *Demokrat*, dolazi do reformnog pokreta nižeg katoličkog klera, koji je trajao do 1923. Pokret je za cilj imao „provođenje reformi koje bi trebale demokratizirati katoličku crkvenu organizaciju i poboljšati materijalni i društveni položaj njenog nižeg klera. Svoj puni zamah reformni je pokret doživio u novonastaloj Kraljevini SHS. 'Savremene želje', odnosno zahtjevi katoličkih svećenika u Hrvatskoj, formulirani na tzv. 'Boljševičkoj sinodi', predstavljali su smjernicu u borbi za provođenje reformi u Katoličkoj crkvi. Značajno je da niti jedan zahtjev nije dirao u temeljna vjerska pitanja, tj. dogme, nego su se isključivo kretali na području crkvene discipline i organizacije. Katoličke crkvene vlasti u Hrvatskoj oštro su osudile reformni pokret i njegove zahtjeve“ (Patafta 2016: 6). U veljači 1919. nezadovoljni su se svećenici iz čitave Kraljevine SHS sastali u Zagrebu s ciljem da od crkvenih vlasti zatraže rješavanje socijalnih nepravdi koje pritišću kler. Donijeli su i u Bjelovaru tiskali rezoluciju „Savremene želje katoličkog nižeg klera države SHS“. Rezolucija se sastojala od četiri paragrafa. U prvom se traži regulacija odnosa između Kraljevine SHS i Svete Stolice te su predložili sljedeće odredbe:

- „1. zagarantovana suverena vlast u pitanjima vjere i ćudoređa, discipline i liturgije;
2. pripoznato pravo crkve katol. na stjecanje pokretnog, a na pravo posjedovanja nepokretnog imutka potrebnog kao minimum župnicima i kapelanima;
3. Konkordat imade kod određivanja nastavne osnove za biskupska sjemeništa te bogoslovne fakultete odrediti, da se sve teološke discipline uče s osobitim obzirom na nauke i ustanove anglikanske te srpsko-pravoslavne crkve...;
4. da se na čitavom teritoriju države SHS što više realizuje jedinstvo duhova, a da se po mogućnosti pospješi zbliženje istočne crkve sa zapadnom, predlaže niži kler;
5. da konkordat primi ustanovu, da svi biskupi, kanonici i svećenici mogu nositi brade;
6. da se uvede fakultativno moljenje časoslova ili ne bar pod smrtni grijeh;
7. da se za niži kler ukine disciplina celibata i s tim u savezu prepreka sv. reda;
8. da se uvede slavensko bogoslužje staroslavenskim jezikom, ali transkribirano ćirilovicom, dok se za obrede uvađa narodni jezik;
9. da se ukine obvezatno nošenje talara izvan službe, a u običnom životu, da se uvede civilno odijelo po volji;
10. da se dopusti svećenstvu baviti se javnim radom i svako pošteno zanimanje na profanom polju. U tom pogledu izuzima se svećenik ispod vlasti biskupove, pa nema mjesta cenzuri.

Sva odlikovanja, sastojec se u raznim titulama i u različitom odijelu, te insignijama ukidaju se izvan službe crkvene“ (Patafta 2016: 28-29).

U drugom paragrafu tražili su uključivanje laika na crkvene kongrese i skupštine, a kongres bi bio taj koji bi upravljao crkvenom imovinom te predlagao biskupe prema preporuci nižeg klera, odnosno sindikata! Štoviše, tražili su raspisivanje javnog natječaja za popunjavanje mjesta, čak i biskupskih. Znali su da će to naići na neodobranje crkvenih struktura, ističući da žele surađivati s biskupom, ali isto tako da su u slučaju nepostizanja dogovora spremni raditi mimo njega. Nadbiskup Bauer je brzo reagirao i osudio sastanak, osudivši ga jer je održan bez njegova znanja i dopuštenja (Patafta 2016: 27-30).

Tijekom 1919. godine pokret se širi čitavom Zagrebačkom nadbiskupijom i dobiva podršku određenih listova, među kojima i *Riječi SHS*, glasila Demokratske stranke, koju su u *Demokratu* toliko napadali. Pokret tijekom te godine prolazi kroz razne faze, a 1920. godine njegovim središtem postaje Koprivnica.

Za pokret se oduševljava i njegovo vođenje preuzima svećenik u Koprivnici Stjepan Zagorac, a prvi suradnici su mu Vidušić, Haberstock, Štemberger, Jiroušek i Žličar. Dana 13. lipnja 1920. u dvorani Domoljub održana je skupština „katolika svjetovnjaka, da se podapre 'žuti pokret reformnog svećenstva.'“²⁷⁵ Zagorac je na početku pročitao nacrt pravila Udruženja katolika svjetovnjaka, a na skupštini je izabran i upravni odbor od 20 članova koji se je sastao za dva dana i odabrao za predsjednika Ivana Stembergera, za potpredsjednika HSS-ovca Martina Zelenka, poljoprivrednika i gradskog zastupnika, za tajnika dr. Stjepana Vidušića, kapelana, a za odbornike, između ostalih Mihovila Tomca, urednika *Demokrata*, krojača i oglašivača u novinama Krunoslava Šavora, Zvonka Vargovića, kraljevskog sudbenog pristava i, ni manje ni više, Ivana Kraljića, gradonačelnika!²⁷⁶

Jedan od prvih Zagorčevih poteza pokretanje je časopisa *Preporod*, kojemu je i urednik, a tiska ga Vinko Vošicki. Zagorac je bio aktivan, i odmah u časopisu objavljuje Spomenicu pod naslovom „Presvijetli gospodine nadbiskupe!“ koji potpisuju 83 svećenika, a neposredno prije ide na audijenciju kod nadbiskupa Bauera i objašnjava mu što će sve njome tražiti. Nadbiskup je Zagorčeve stavove prenio papi Benediktu XV. koji je otklonio sve zathjeve, nakon čega Zagorac nezadovoljan traži da se osobno obrati Svetom Ocu. Nadbiskup Bauer na to je pristao, rekavši im da prestanu s agitacijom i zapute se u Rim. Delegacija koja je posjetila nadbiskupa (Stjepan Zagorac, Stjepan Sanić i Nikola Cerjak) uputila se kasnije podbanu Franku Potočnjaku i povjereniku za bogoštovlje i nastavu Albertu Bazali s molbom

²⁷⁵ *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷⁶ Isto.

da im vlada dogovori audijenciju u Vatikanu, koji su im obećali pomoći, ali tek kad se malo smire odnosi s Italijom.

No, do svibnja 1920. velik broj svećenika napustio je pokret pokorivši se biskupskoj konferenciji i nadbiskupu i pokret je bio oslabljen. Biskupi su, slijedeći primjer čeških kolega, od pripadnika pokreta tražili da potpišu „Izjavu“ kojom osuđuju svaki pokret protiv crkvenih uredbi, u pogledu kojih je od Svete Stolice već zabranjen svaki pokret, a napose onaj protiv celibata i za demokratizaciju crkve. Koprivnički župnik Zagorac odbio je potpisati izjavu, odrekao se svoje župe i suspendiran je „ab officio et beneficio“, a kapelan Stjepan Vidušić dobio je premještaj u Slavoniju (Patafta 2016: 85-95).

U ovom pitanju opet se pojavljuje odnos sa seljacima, odnosno seljačkom strankom i njenim vođom Stjepanom Radićom. Naime, iako su pretpostavljali da će ih narod slijediti, a u novinskim člancima nailazit ćemo i na visoke brojke o posjetu misama, prema pisanju Dragutina Tomca, istaknutog člana pokreta o kojemu će još biti govora, to se nije dogodilo već je „većina seljaka i nižih slojeva građanstva bila rezervirana prema pokretu i namjerama župnika Zagorca“. Tomac navodi kako je seljaštvo uglavnom odobravalalo ono što je odobrio Radić. Glavni tajnik stranke bio je tada dr. Kežman, koji je imao dosta jak utjecaj na Radića, a taj je utjecaj bio nepovoljan za reformni pokret, tako da Zagorac nije mogao računati na većinu svojih župljana, nego samo na inteligenciju. Ljudevit Kežman, svećenik i tajnik HRSS-a, u *Slobodnom domu* je osporio da reformni svećenici mogu biti radićevci jer su se obratili i središnjoj vladi u Beogradu, odnosno Pribićeviću (Patafta 2016: 97-98). *Katolički list* piše kako je upravo Pribićevićeva potpora bila važna za njegov prilično žestok čin oduzimanja ključeva župniku Špoljaru, za što je tražio pratnju šefa policije (Patafta 2016: 104). *Katolički list* ističe da je čudno da Zagorac, kao idejni pristaša Stjepana Radića, traži zaštitu „kod centralističkog ministra demokrate, a druga je da centralistički ministar obećaje pomoć sljedbeniku Radićevu“ (Patafta 2016: 104).

Inače, smjenjivanje Zagorca s mjesta koprivničkog župnika nije išlo lako i *Demokrat* ju je redovito pratio, zauzimajući dakako Zagorčevu stranu, a napadajući Kraljića. Kad je smijenjen, Zagorac je odbio napustiti župni dvor i pustiti nasljednika, koji je bio po nadbiskupovoj volji, da uđe.

„Postupak smjenjivanja Stjepana Zagorca išao je ovim tijekom: dana 14. svibnja 1920. u Koprivnicu je nadbiskup Bauer poslao pomoćnog biskupa dr. Dominika Premuša. On je od Zagorca, u ime nadbiskupa, zatražio da potpiše izjavu kojom osuđuje pokret nižeg klera za demokratizaciju Crkve i za dokinuće obvezatnog celibata. Franko Potočnjak na temelju izvornog zapisa donosi sljedeći tijek događaja: „Nakon što je biskup dr. Dominik Premuš g.

župniku Zagorcu saopćio, kakovu je odluku od preuzvišenog g. nadbiskupa donio, koju bi imao provesti, izjavljuje g. župnik Zagorac, da će rezignirati na župi Koprivnica, što ovime i čini u nazočnosti potpisanih svjedoka, koju rezignaciju g. dr. Premuš u ime preuzv. g. nadbiskupa prihvaća. Uslijed te izjave biskup Premuš odustaje od provedbe suspenzioni ab officiis naročito na daljnju izjavu g. Zagorca, da će na sastanku svećenika pristaša reformnog pokreta 17. o. m. položiti privremeno predsjedništvo Udruženja hrv. kat. klera koji je pristaša tog reformnog pokreta, da će istupiti iz odbora i samoga udruženja, da će obustaviti izdavanje koliko to o njemu ovisi i napustiti uredništvo *Preporoda*“ (Patafta 2016: 101).

Istog dana predstavnici pokreta posjetili su biskupa Premuša i prenijeli mu da se stanovništvo grada solidarizira sa župnikom i ne prihvaća nametnutog svećenika. Zagorac je svega nekoliko dana poslije pisao nadbiskupu Baueru najavljujući pravni postupak protiv eventualne suspenzije, na što je nadbiskup okarakterizirao taj postupak kao čin neposluha. U nastavku pisma Zagorcu nadbiskup Bauer kaže kako su „Udruženje kat. klera i *Preporod* konspiracija protiv zakonitih glavara, a takvo što ne može trpjeti nikoje društvo. Za to ti nisam smio pripustiti osnutak takova društva – niti izdavanje takvog časopisa, te sam s punim pravom izdao protiv vas gornja dva naloga, a kad ih nećete da izvršite, morao sam vas udariti censurom suspenzije ad officio et beneficio et administratione et bonorum beneficium – to sve ostaje na snazi, dok Sveta Stolica ne reče svoju. Izvolite priposlati dakle svoj utok, da ga proslijedim na Sv. Stolicu“ (Patafta 2016: 101).

U sve se aktivno uključilo i gradsko zastupstvo na čelu s Kraljićem koje je 23. svibnja održalo tematsku sjednicu „Zahvala župnika Zagorca na župi“, stajući bezrezervno na Zagorčevu stranu. „Gradonačelnik Kraljić pročitao je Zagorčevu izjavu prema kojoj je bio prisiljen odstupiti sa župničkog mjesta. Nakon toga je podnačelnik Žličar pročitao prijedlog koji je jednoglasno prihvatilo cijelo gradsko zastupstvo. Prema tom prijedlogu grad Koprivnica: „1. protestira proti postupku crkvenih oblasti prema župniku Stjepanu Zagorcu; 2. ono traži od župnika Stjepana Zagorca, kao patron župe, da povuče svoju zahvalu na župi; 3. izjavljuje se solidarnim sa čitavim reformnim pokretom hrvatskog nižeg klera jer ga smatra ne samo vjerskom nego i nacionalnom stvari. Na to je reagirao i Zagorac, koji je dotad tvrdio da se povukao sa službe jer mu nije bilo poznato raspoloženje naroda te je poslao nadbiskupu poruku u kojoj povlači svoju odreku i na želju župljana ostaje i dalje župnikom“ (Patafta 2016: 102).

Nadbiskup je Zagorca suspendirao, kapelana dr. Vidušića preselio u novu župu i raspisao natječaj za novog župnika. Kako je Vidušić odbio otići u novu župu, kao i napustiti pokret, nadbiskup je i njega suspendirao. Zagorac je potom „početkom srpnja došao u župni

ured i rekao upravitelju Špoljaru kako je on ovdje župnik, a on mu može biti samo kapelanom. Od sada mora slušati samo njega, a ako to neće, mora otići jer župa ne može imati dva župnika. Zagorac je nasilu istjerao Špoljara iz župnog ureda, a ovaj je cijeli slučaj prijavio nadbiskupu“ (Patafta 2016: 102). Zanimljivo je da se Špoljar prvo obratio Kraljiću da izbaci Zagorca, ali je ovaj to odbio i uputio ga da se obrati vladi (Patafta 2016: 108). Konačno, Bauer je sve prijavio vladi nakon čega slučaj dobiva preokret. Kraljić dobiva pismo od bana koji ga traži da Zagorca makne iz župnog ureda. Zagorac potom odlazi iz Koprivnice u Karlovac, a župu Špoljaru predaje Vidušić, uz pristunost gradonačelnika i umirovljenog župnika Levina Kollaya (Patafta 2016: 102).

Nadalje, Zagorac je držao mise držeći sebe župnikom, za razliku od Vidušića koji to nije činio, ali nije ni želio otići. Zagorac je odbijao primiti dekret o suspenziji Nadbiskupskog duhovnog stola, stvarajući probleme Špoljaru. On pak sredinom kolovoza opet piše nadbiskupu Baueru žaleći se da Zagorac kaže da nadbiskupov dekret za njega ne vrijedi. Situacija se komplicira i razbuktava pa reformni svećenici uz potporu gradskog poglavarstva krajem srpnja zauzimaju župni ured i crkvu, a izbačeni Špoljar odlazi u franjevački samostan. U zauzetoj župi mise služe Zagorac, Vidušić i Haberstock koji najavljuju misu na hrvatskom jeziku. Patafta piše da je ta akcija je izazvala velike podjele među vjernicima te su neki otvoreno nastupili protiv Zagorca i pokreta (Patafta 2016: 103-104). „Drugi dan, 21. srpnja, javljeno je upravitelju Špoljaru kako su kod državne vlade poduzeti koraci kako bi se Zagorac istjerao iz župnog ureda i vratilo zakonitog upravitelja.

Na gradskoj sjednici 19. rujna za župnika je izabran dr. Kežman, koji nikad nije preuzeo tu službu. Nakon toga je za župnika izabran Milutin Fržić, dotada župnik u Gradecu, ali je njegov izbor izazvao proteste građana Koprivnice koji su na dan njegova dolaska zatvorili crkvu i nisu mu dali pristup u župni ured, na što je gradonačelnik Kraljić morao raspisati novi natječaj. Početkom 1921. godine načelnik Kraljić šalje dopis nadbiskupu Baueru tražeći od njega da iz župe povuče Špoljara zbog nekih nekorektnih postupaka ili će u protivnom za župnika ponovno izabrati Zagorca ili bivšeg kapelana Vidušića.

Pitanje župnika u Koprivnici bit će riješeno tek 5. studenog 1923., kada će gradsko zastupstvo prihvatiti kandidaturu dotadašnjeg župnika u Vrbovcu Stjepana Pavunića. Juraj Špoljar otići će u Zagreb za katehetu u samostanu sestara milosrdnica sv. Vinka. Pavunić je kao istaknuti pravaš, što je bio i Zagorac, doveden u novu župu kako bi suzbijao ideje reformnog pokreta koji je već prešao u Hrvatsku starokatoličku crkvu“ (Patafta 2016: 103-104).

U međuvremenu još se u župni dvor uselio dr. Rudolf Cesarec, brat Augusta Cesarca, komunist čija je djela objavljivao Vošicki, zbog čega je Špoljar također protestirao protiv stanarskog ureda Grada Koprivnice. „Upravitelj župe Špoljar 31. listopada ponovno piše nadbiskupu, žaleći se da ne zna kako bi riješio pitanje nasilno useljenog stanara, pogotovo što gradske vlasti čine sve protiv toga i otvoreno podržavaju reformni pokret u Koprivnici. Nadbiskupski duhovni stol poslao je 5. studenog pismo dr. Stjepanu Markulinu, senioru i članu HPS-a, povjereniku za socijalnu skrb iz Zagreba, tražeći da vlada učini potrebne korake kako bi se neželjeni stanar u župnom dvoru u Koprivnici, koji je protuzakonito useljen, iselio odatle. Špoljar 27. studenog javlja u Zagreb kako je stanar napustio župni dvor“ (Patafta 2016: 103).

Vodeći ljudi pokreta razumjeli su da im je za uspjeh pokreta potrebna medijska prisutnost i vidljivost pomoću koje između ostaloga za pokret mogu pridobiti šire mase. „U posljednjoj ratnoj godini (1918.) pojedini katolički svećenici počeli su objavljivati svoje tekstove u tadašnjim liberalno orijentiranim publikacijama. Zbog straha da ih ne zadesi sudbina N. Petrića, nezadovoljni svećenici nisu potpisivali članke. Ipak, danas se pouzdano zna da je autor nekih članaka — Moj grijeh, Apostazije katoličkih svećenika — bio tadašnji riječki kapucin o. Jeronim (Dragutin) Tomac, koji će imati veliku ulogu u osnivanju Hrvatske starokatoličke crkve. Akcija usmjerena na to da se s pomoću liberalnog tiska upozna tadašnja hrvatska javnost s problemima i razmišljanjima dijela nižega katoličkoga klera bila je dogovorena u ljeto 1918. u župi Dekanovci u Međimurju. Svećenici Vilko Žganec, zaslužni muzikolog i kasniji član Jugoslavenske/Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Đuro Vilović, književnik, novinar i pripadnik četničkog pokreta Draže Mihailovića i J. Tomac raspravljali su o potrebi provedbi reformi u Katoličkoj crkvi. Rezultat njihovih razgovora bio je dogovor da svaki od njih nastoji objaviti što više članaka koji bi mogli pripremiti i svećenike i svjetovnjake za pokret usmjeren na reformu Crkve“. U toj pripremi u značajnoj je mjeri pomagao *Demokrat*, u kojem je objavljen velik broj članaka.

6.1. Starokatolički pokret u *Demokratu*

Pokret je više godina bio prvorazredno vjersko, ali također i političko, odnosno društveno pitanje, a jedna od uporišnih točaka pokreta bio je upravo *Demokrat* i pitanje starokatoličkog pokreta bilo je, kao što je već rečeno, jedna od tema koja obilježava ove novine. Suradnici novina kao što su Stjepan Zagorac ili Dragutin Tomac u razdoblju izlaženja

među najvažnijim su figurama pokreta, starokatolik je i glavni urednik Mihovil Tomac (Patafta 2016: 209), kao i tiskar Vinko Vošicki, koji je husitske vjere od rođenja.

Prvi članak o toj temi objavljuju u svibnju 1920., u 19. broju. U članku „Svećenički pokret“ pišu kako se isti sve više širi i kako ga nikakva sila neće moći zaustaviti te kako se nadbiskupija prijeti da će svi svećenici koji mu pristupe ili ne izađu iz njega biti suspendirani odnosno otpušteni.²⁷⁷

Članak je opsegom mali i osim ovih spomenutih činjenica ništa više ne govori. Osim toga, smješten je na dnu druge stranice i prelazi na treću, kao da ni sami ne vjeruju da će to postati važna tema. No, priča se počinje kotrljati i reformni je pokret tema i u sljedećim brojevima, a Zagorac glavni protagonist.

U idućem, 20. broju, u članku „Veleć. gosp. župnik Zagorac“ pišu kako je on prva žrtva svećeničkog pokreta. „Poznato nam je bilo da je svima onim svećenicima koji stoje uz svećenički pokret od strane nadbiskupa stigao ferman, da se imadu svojim svećeničkim poštenjem zakleti da neće sudjelovati ni kod koje svećeničke organizacije, koja ide za ukinućem celibata ili demokratizacijom Crkve. Pošto je naš župnik g. Z. – vodja i duša čitavog pokreta onda nije niti čudo ako se je pokušalo njega prvoga upokoriti. Pošto se g. Z. – nije htio gornjoj odredbi pokoriti, to mu nije ništa drugo preostalo već da se daje suspendirati ili da se sam na župi zahvali. Gosp. Z. – odlučio se je na ovo posljednje i zahvalio se je sam na župi, te je imenovan upraviteljem naše gradske župe gosp. kapelan Špoljar. Naravno da je g. Z. – bio prisiljen samo to usljed pritiska okolnosti učiniti, ali je sada naša dužnost da mi našeg župnika sada ne napustimo, jer pred nama ne stoji Zagorac kao političar, kao čovjek, već kao svećenik koji ide za time da se našoj vjeri ugled digne, nipošto da joj se na postojećim sadanjima temeljima sve više kinji i pada. Tko nije na čisto šta g. Z. – hoće i zastupa neka si kupi knjižicu u knjižari g Vošickia zvanu 'Katolički svećenici' pa će sigurno svaki zbaciti svaku eventualno osobnu mržnju proti g. Z. i poduprijeti ga u njegovoj pravednoj borbi.“²⁷⁸ Članak je opet objavljen na dnu druge stranice, ali ovdje već zauzimaju posve čvrstu poziciju i staju u Zagorčevu obranu.

Sljedeći, 21. broj, starokatoličko pitanje donosi u članku „O pokretu našeg naprednijeg svećenstva.“²⁷⁹ Ovaj put riječ je o prvoj strani, odnosno članak prelazi i na drugu stranicu, što ukazuje da pitanje pokreta postaje sve važnije vjersko, ali i društveno pitanje, jer o pitanjima župnika i župnog ureda, kao što smo vidjeli, odlučuje i grad, tj. politika. To potvrđuje i

²⁷⁷ *Demokrat*, broj 19, god. II, 9. svibnja 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷⁸ *Demokrat*, broj 20, god. II, 16. svibnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁷⁹ *Demokrat*, broj 21, god. II, 23. svibnja 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

uvodna rčenica članka koja kaže da je pitanje pokreta zainteresiralo čitavu javnost. Članak, potpisan pseudonimom, objašnjava genezu pokreta i njihove zahtjeve: služenje mise na narodnom jeziku, kako bi svi mogli razumjeti o čemu se govori, mogućnost zasnivanja obitelji (ukidanje celibata), izravno biranje svećenika od strane naroda, a biskupa od strane svećenika. Ističu kako se nijedan zahtjev ne kosi s biti crkve ni crkvenom dogmom.²⁸⁰ Potom izravno kritiziraju crkvenu vlast: „Crkveni autokrate ustali su oštro protiv ovoga pokreta, jer je time pogodjena ona njihova tiranska vlast. Ustali su protiv toga pokreta i zato što su prelijeni, da o tom misle da se maknu i da nešto urade. Koliko je njima (tim visokim autokratima) stalo do naroda našega najbolje svjedoči izjava biskupa Dr. D. Premuša, koju je pred deputacijom četrnajstorice naših uglednih građana u petak dne 14. o. mj. dao, a koja glasi: 'Makar otpalo 100.00%, makar otpala cijela Hrvatska i Slavonija itd.' [Misli se na to da Crkva neće odustati od toga da ih zaustavi ni ako svi postanu starokatolici, op. a.] Zanimljivo je kome bi g. biskup bio onda biskupom ?“²⁸¹

U 22. broju članak o pokretu zauzima dobar dio prve stranice (uz uvodni tekst i kolumnu na donjem dijelu stranice). Tekst je naslovljen „Odlučan istup grada Koprivnice za reformirani pokret hrvatskog nižeg klera.“²⁸² Donosi izvješće sa sjednice gradskog zastupstva, o kojemu je već bilo riječi. Nakon što je podnačelnik Žličar podnio zahtjev kojim od Zagorca traži da povuče ostavku i izjavljuje solidarnost s čitavim reformnim pokretom koji je za njega ne samo vjersko već i nacionalno pitanje, a za prijedlog su jednoglasno glasali svi zastupnici, neovisno o stranačkoj pripadnosti. U nastavku članka je razgovor sa Zagorcom u kojem on odgovara da se na župi zahvalio jer nije znao kakvo je raspoloženje među vjernicima te kako će udovoljiti njihovu zahtjevu povući zahvalu i ostati župnikom. Na kraju autor članka konstatira kako je cijela javnost pozdravila zaključak gradskog zastupstva s najvećim simpatijama.²⁸³

Pokretu daju prostor i u 23. broju. Na trećoj stranici objavljuju člančić „Reformni pokret nižega katoličkoga klera“ u kojem izvješćuju da pokret i njegovi vođe dobivaju pisma iz svih krajeva države kojima ih se bodri da ustraju u svome naumu. Članak završavaju rečenicom: „Pred cijelom javnosti se nećemo blamirati ni za cio kaptol.“ Ne dakle oni, kako bi se od jednih novina, kao neutralnog i objektivnog subjekta očekivalo, već mi, čime pokazuju da su kao novine dio pokreta.²⁸⁴

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ Isto, str. 2.

²⁸² *Demokrat*, broj 22, god. II, 30. svibnja 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ *Demokrat*, broj 23, god. II, 6. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

Zanimljiva situacija događa se u 24. broju. U spomenutom uvodniku „Republikanski – Lavovi?“ napadaju Kraljića zbog prisege kralju, poručujući mu da si je prepisao smrtnu presudu. S druge strane, u članku na drugoj strani, posvećenom starokatoličkom pokretu, opet potpisanim pseudonimom, pišu kako je Zagorac suspendiran i kako je za njegovo mjesto raspisan natječaj. Kažu kako se biskupi varaju ako misle da će ih uplašiti i kako misle da se vlast „ne će eksponirati, da nekome za volju uguši ovaj vrijedni i valjani pokret, s kojim se solidarišu svi oni, koji razumno i pošteno misle koji žele moral u Hristovoj crkvi, a ne farizejstinu najgore vrsti, nepoštenje i nemoral.“ Nastavljaju s napadom na biskupa Premuša, pišu da prihvaćaju njegovu borbu i njegovu rukavicu i da će se ponosno i snažno s njime uhvatiti pa se obraćaju kandidatima: „Raspisali ste natječaj! Možete još i više natječaja da raspisete za ovu župu. Željni smo samo da vidimo, da čujemo i da se divimo onome, koji će imati toliko odvažnosti i poštenja da se za ovo mjesto natječe. Vjerujemo, da ima i takovih. O da, onih koji u mutnome love bilo je uvijek. To poručujemo Vama prečasnna gospodo, a to ide i na adresu onih, koji će podnijeti molbe za to mjesto.“

Najzanimljiviji je ipak posljednji dio članka. Kao da uvodnik ne postoji, pozivaju se na gradonačelnika kao autoritet pred kojim će strepiti oni koji se jave na natječaj: „Rad bismo znali kakovim će obrazom stupiti pred gradskog načelnika i naše zastupstvo, koje je jednoglasnim svojim zaključkom zatražilo od župnika Zagorca, da ima ovdje ostati, voditi borbu dalje i povući svoju ostavku. Gradsko je zastupstvo potpuni izraz volje naših gradjana, te ono izvršava ono što gradjani hoće, dakle našu volju; a kakova je ona – vidjelo, se vidi se i vidjet će se!“²⁸⁵ Mogući odgovor na ova dva članka koji su u suprotnosti je da znaju da su izgubili gradonačelnikovu potporu ili da je gube pa rade pritisak.

Tome u prilog govori činjenica da u sljedećem, 25. broju, obustavljaju nastavak članka protiv Kraljića, kako bi se, kažu, konsolidirale političke prilike. Istina je da je nekoliko dana ranije Kraljić postao član odbora reformnog pokreta o čemu pišu u istom tom broju.²⁸⁶ Članak završavaju riječima: „Time stupa pokret reformnog svećenstva u novu fazu, a borba obećaje i sigurni uspjeh uoči li se živi interes laika sviju slojeva, koji se spontano izjaviše spremnim podaprijeti ovukulturnu borbu naših narodnih svećenika.“²⁸⁷ Također objavljuju članak u kojem Zagorac pobija teze dr. Kežmana, kojeg će Kraljić predstaviti kao potencijalnog župnika, iz članka objavljenog u Radićevu *Slobodnom Domu*, uglavnom o pitanju ženidbe, ali i služenja mise na narodnom jeziku, da bi se na kraju dotaknuo politike. „A Vi kao tajnik hrv.

²⁸⁵ *Demokrat*, broj 24, god. II, 13. lipnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁸⁶ *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁸⁷ Isto.

seljačke stranke morali bi znati, da se je i glavna skupština h. p. s. s. u mjesecu veljači g.1919. izjavila jednoglasno proti prisilnom bezženstvu kat. svećenika. Vama je poznalo, da medju svećenicima koji su potpisali naš program imade pristaša raznih političkih stranaka, a baš najmanje demokratske stranke. Vi to sve znate, pa ipak izbacujete u svijet, ovako neistinite tvrdnje. Vi znate, da je to nedostojan način borbe.²⁸⁸ Iz ovoga se, uz ostalo, može iščitati i problem imena *Demokrat*, zbog kojeg se, napose nakon Zagorčeva odlaska po potporu Svetozaru Pribičeviću, o čemu će biti riječi kasnije, novine povezivalo s Demokratskom strankom. U istom broju objavljuju i članak „Licemjeri“ u kojem pišu o tome da javnost nije dovoljno upoznata s pokretom, te da listovi *Narodna politika* i *Hrvatska Obrana* pišu protiv njih, rugajući se pokretu da je riječ o „borbi za ženu“.²⁸⁹

Ipak, kao što je ranije već spomenuto, u sljedećem broju objavljuju panegirik regentu Aleksandru, žaleći što je u Zagrebu boravio samo četiri dana i da su se svi natjecali da svome gostu ugrade, završavajući članak istaknuto otisnutim sloganom: „Kad se bratska srca slože/ Tu'j i olovo plivat može!“²⁹⁰ Ipak, ovaj članak treba gledati kao oportunistički i instrument za postizanje vlastitih ciljeva, ne i kao iskrenu potporu regentu i režimu, jednako kao i sam odlazak po potporu Pribičeviću, jer bilo im je jasno da bez snažne potpore reformni pokret nema izgleda uspjeti u svojim naumima. Također, u ovom broju ne objavljuju ništa o pokretu.

U 27. broju objavljuju članak „Svećenički žuti pokret“²⁹¹ u kojem pišu kako s najvećom simpatijom prate pokret naših narodnih svećenika, „pokret koji je radi svog velikog kulturnog i narodnog značenja svake potpore vrijedan. Zato smatramo svojom dužnošću g. gradonačelnika na sljedeću činjenicu upozoriti. O duhovima održana je izvanredna sjednica gr. zastupstva u kojoj je gr. zastupstvo jednoglasno izrazilo svoju solidarnost sa narodnim svećenstvom. U istoj sj[e]dnici stavio je gr. zastupnik g. Dušan Ožegović predlog, da se pozovu sva općinska i gradska zastupstva diljem domovine, da slijede primjer Koprivničkog zastupstva. Ovaj vrlo važni predlog g. D. Ožegovića – jednoglasno je zastupstvo prihvatilo i skrajne je vrijeme, da se pozovu sva zastupstva da odgovarajućim načinom podupru pokret naših narodnih svećenika.“²⁹²

²⁸⁸ *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁸⁹ Isto, str. 2.

²⁹⁰ *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. lipnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁹¹ Rezoluciju donesenu na tzv. boljševičkoj sinodi u veljači 1919. reformisti su objavili u knjižici *Savremene želje katoličkog nižeg klera države SHS* čije su korice bile žute boje, po čemu su dobili naziv žuti (Patafta 2016: 28).

²⁹² *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

S potporom pokretu nastavljaju i u sljedećim brojevima. Tako u 28. broju na naslovnoj stranici objavljuju članak „Reformni pokret“ podnaslovljen „Za hrvatski jezik u crkvi“.²⁹³ Članak započinju podsjećanjem kako će se za šest godina navršiti tisuću godina otkako je u Splitu održan crkveni sabor na kojem se raspravljalo o istom pitanju o kojem se raspravlja i danas, s tom razlikom što su tada Latini nastojali ukinuti narodnu službu Božju i zabraniti oženjenim svećenicima služenje mise, a „mi se danas naprotiv borimo da se svećenicima dopusti ženidba, koje im nije Bog ni Isus Hrist nikada i ničim zabranio i da se u našu hrvatsku crkvu, koju uzdržava hrvatski narod uvede današnji narodni, hrvatski jezik.“²⁹⁴ Ironično se pitaju zašto nam je Bog dao jezik ako ne da njime govorimo? „Zar samo zato, da njime kunemo, psujemo i grdimo? Ili možda Bog ne razumije hrvatski? [...] Zar smo mi tako malo Hrvati, da ćemo u svemu davati prednost drugim ljudima i jezicima, a stidit ćemo se svoga vlastitoga govora!? I s pravom bi onda pred tisuću godina govorili Latini da Hrvati laju kao psi i da grakću kao gavrani – takav naime da je naš jezik i da zato nije dostojan, da se njime služi misa i slavi Gospoda. Žalosno bi bilo, da upravo u ovakovim momentima volimo više drugima nego sebi.“²⁹⁵

Pišu kako se za svoj jezik u crkvi bore i Česi i Mađari te kako će se i oni boriti, u borbi koji su započeli njihovi pradjedovi na čelu s Grgurom Ninskim, uz kojega je stajao sav hrvatski narod i kralj Tomislav. Tu se posvećuju odnosu papa i kraljeva, odnosno crkve i politike: „Zato papa i nije potvrdio zaključke toga sabora, nego je odredio dvije godine poslije toga novi sabor. Vjerojatno je, da je papa sada učinio pritisak na kralja Tomislava, jer u ono su doba pape bili sunce a kraljevi mjeseci, koji su dobivali svoju svjetlost t. j. vlast i krunu od sunca t. j. od pape. Vjerojatno je dakle, da je papa učinio pritisak na kralja Tomislava, da od svoje strane uznastoji da u tom predmetu dođe do nagodbe. Papa je na taj sabor poslao i svoga poslanika, koji je gledao da umiri hrvatsku i latinsku stranku. Hrvati, da sačuvaju narodni svoj jezik moradoše se odreći svoga hrvatskog biskupa Grgura, kome su oduzeli ninsku biskupiju i ukinuli je, a Grgur je morao priznati vlast Latina, nadbiskupa spljetskoga. Tako je časni starac, Hrvat i borac za narodni jezik Grgur Ninski podlegao u toj borbi.“²⁹⁶ Zaključuju kako je i kralj Zvonimir plesao kako je svemožni papa htio, što je doprinijelo njegovoj tragičnoj smrti.

Jasno je da ovaj povijesni pregled i uporište u Grguru Ninskom služi učvršćivanju čitateljske svijesti o ispravnosti pokreta i njihovih ciljeva.

²⁹³ *Demokrat*, broj 28, god. II, 11. srpnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁹⁴ Isto.

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ Isto.

Uz služenje mise na hrvatskom jeziku, jedan od najvažnijih i vjerojatno najsporniji zahtjev, onaj je usmjeren protiv celibata. Upravo njemu posvećuju se u sljedećem, 29. broju. Članak „Ženitba u katoličkoj crkvi“²⁹⁷, potpisan pseudonimom Alfa, počinju time kako su se svećenici u grčko-istočnoj crkvi smjeli ženiti samo prije zaređenja, a oni koji bi postali udovci nakon što su postali svećenici, nisu se više smjeli ženiti. Pišu: „Medjutim je pravoslavno svećenstvo započelo voditi borbu za drugi brak, dokazujući sv. pismom i crkvenom predajom, da je to opravdano. Kad njihovi biskupi nisu htjeli na to dobrovoljno privoliti, počeli su se svećenici sami međusobno vjenčati. Biskupi su ih isprva stali proganjati i suspendirati od službe, ali svećenici su ustrajali i dalje u borbi. Sada se napokon predomisliše i biskupi, pa u sporazumu sa carigradskim patrijarhom i sa predstavništvom grčke crkve zaključiše, da će dozvoliti u cijeloj državi SHS svakom svećeniku udovcu, da se smije ženiti, koji to bude iz opravdanih razloga tražio.“²⁹⁸

Pišu, zapravo, o ciljevima vlastitog pokreta, ukazujući čitatelju da su njihovi zahtjevi u drugoj crkvi prihvaćeni, nakon što su biskupi promijenili mišljenje. U motivacijskom tonu nastavljaju kako je tako borba samo jednoga dijela pravoslavnoga svećenstva u „našoj državi urodila plodom, koji će biti od koristi čitavoj ogromnoj istočnoj crkvi. Iz ovoga primjera neka se uče i naši hrvatski svećenici, koji su započeli borbu za ženitbu svećenika u zapadnoj ili rimskokatoličkoj crkvi, da u toj borbi ne popuste, nego da ju vode do kraja, jer će ih na koncu blagosivljati čitava crkva. Narod naš kao razuman i prosvjetljen pomagati će ih svim silama u toj borbi.“²⁹⁹

Na istoj stranici, odmah ispod tog članka, potpisan pseudonimom „O“, objavljuju članak „Reformni pokret i natječaj za koprivničku župu“.³⁰⁰ U pamfletističkom stilu pišu kako je unatoč činjenici što je župa popunjena, što se gradsko zastupstvo solidariziralo sa župnikom (Zagorcom) i „upravo apodiktički od njega tražilo, da ima ostati na svome mjestu, što je on i učinio, što se cijela [K]oprivnica zauzela i za pokret i za župnika g. je nadbiskup raspisao natječaj.“ Pristrano, i ispod razine objektivnih novina kakvima su se prikazivali, prijeteći pišu kako se na natječaj za župnika javilo pet mudrijaša koji mogu biti uvjereni da tako „košto je Bog na nebu, da koprivnički župnik nijedan od njih, a ni ti od onih, koji bi možda još podnijeli molbu neće biti. Naprotiv će naš župnik ostati, pa ma se cijeli kaptol na glavu postavio.“³⁰¹ Nastavljaju kako su Koprivnica i njeni građani svjesni teške zadaće koju imaju,

²⁹⁷ *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

²⁹⁸ Isto.

²⁹⁹ Isto.

³⁰⁰ Isto.

³⁰¹ Isto.

ali da će ju uz Božju pomoć privedi kraju, jer je „Koprivnica za ovaj pošten pokret založila sav svoj ugled, sve svoje, te da ne će svoga ugleda okrnjiti nikome na svijetu za volju.“³⁰²

Podsjetimo, ovo je vrijeme u kojemu uredništvo obustavlja nastavak članka protiv načelnika Kraljića te u tom broju objavljuju pismo kojim čitatelj potpisan kao „Gradjanin“ pita što je s time. U narednom broju odgovara mu Tomac, koji piše da je stao s člankom dok se ne konsolidiraju društvene prilike pa u nastavku otkriva o čemu je zapravo riječ: „Odsudjujem svaku nepravdu ali čestitam gradskom zastupstvu na solidarnom istupu, šta se u našem gradu svećeničkog pokreta tiče. Ovdje je zastupstvo sa g. načelnikom shvatilo dostojno svoju zadaću pa zaista zaslužuje svako priznanje. Zato sam duboko uvjeren, da će naše gradsko zastupstvo ostati dosljedno i vjerno tadanjem zaključku na obdržavanoj sjednici o Duhovima, tičući se svećeničkog pokreta? Time držim, da će cij. pisac i g. Načelnik uviditi, da mene nije niti će me ikada voditi kakova osobna mržnja proti ikome i da bi naj sretniji bio da dodjem uvijek u položaj da se mogu i kod drugih stvari ovako povoljno izraziti o našem g. načelniku i zastupstvu kao kod ove zgođe o pitanju svećeničkog pokreta.“³⁰³

Ako se pogledaju članci iz 29. broja u kojem ističu čvrsti stav gradskog zastupstva i pohvale koje Tomac ovim člankom upućuje Kraljiću, može se postaviti pitanje nije li pismo dio pritiska da ne promijene stav pa čak i nisu li ga sami napisali? Svakako ostaje činjenica da su obustavili članak, pokušavajući zadržati Kraljića i zastupstvo na svojoj strani, a predosjećajući (ili znajući) da se situacija mijenja.

A do sljedećeg tjedna, kako možemo vidjeti u novinama, promijenila se u potpunosti. U 31. broju objavljuju članak „Demoralizacija u našem gradu“³⁰⁴, koji zauzima 2/3 prve i gotovo trećinu druge stranice i spada među najduže članke objavljene u novinama tijekom dvije godine izlaženja. Članak započinju isprikom da im je teško pisati o naslovljenoj temi, ali da su ih događaji koji su se zbili u proteklih tjedan dana na to primorali. Neobjektivno nastavljaju kako su kao list od samih početaka zauzeli posve ispravan stav prema reformnom pokretu, čije su ideje „uzvišene i lijepe“ i kako je „sveta dužnost svakoga pojedinca da se svim silama zauzme za ovaj plemeniti i domoljubni pokret“. Ponavljaju potom priču oko Zagorca, ističući kako je na početku „cio grad“ bio uz pokret, a kad je Zagorac predao ostavku „podigao se je čitav grad u obranu svog župnika ogorčen nad tiranskim i prostačkim ispadom gg. Biskupa, koji zacijelo drže da žive u eri 'presvete' španjolske inkvizicije, kad su u ime vjere spaljivali poštene i slobodoumne elemente.“ Nakon toga Zagorac povlači ostavku i

³⁰² Isto, str. 2.

³⁰³ *Demokrat*, broj 30, god. II, 25. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁰⁴ *Demokrat*, broj 31, god. II, 1. kolovoza 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

biva, pišu, suspendiran te ostavljen bez dohotka, skupa s kapelanom Vidušićem i gimnazijskim katehetom Haberštokom. Pišu kako se stvara udruženje katolika svjetovnjaka u kojem su većinom poljodjelci, „koji se izjaviše nepokolebivim pristašama reformnog pokreta.“ U trenutku kad je prikupljeno preko 4000 potpisa za hrvatsko bogoslužje, kako tvrde u *Demokrati*, i kad je u pripremi bilo prvo bogoslužje na hrvatskom jeziku koje je trebao uveličati zagrebački glazbeni klub Lisinski, počinju „putešestvije gradonačelnika Kraljića u Zagreb k nadbiskupu. Što se je tamo događalo neznamo, no pogovara se koješta (O urbem venalem! O. ur.) o tim audiencijama. Biskup Premuš govori, a o tom ima pismenih dolaza, da je gradonačelnik obrekao pokoriti se sudu nadbiskovu. Sve u svem pomalo se počinje opažati, da gosp. Kraljić premda odbornik i tobožnji propagator reforme reterira. Sazivlju se tajni sastanci glavnog odbora seljačke stranke, a indiskrecijom pojedinih pristaša saznajemo, da se Kraljić i njegovi 'vjernici' pomalo doista orijentiraju prema nadbiskupu Baueru.“³⁰⁵

Usputno se zatim dotiču zastupnika koji da su počeli „šarati“ te trećeretki predvođenih kapelanom Špoljarom koji „otvaraju bubnjarsku vatru.“ Optužuju, prebacujući se na kajkavski dijalekt pišući o narodu: „Smrdljive bombe eksplodiraju 'Zagorac je prodao farnu crkvu kralju Petru, oče nas povlašiti, ne idite krstiti djecu Zagorcu i Vidušiću, jer budu djecu na vlašku vjeru krstili[.] Zagorac hoće biti unijatski biskup kak i onaj v Križevcu' [...] dobismo mi u eri škupulara, bratovština i kongregacija novo izdanje ženske urote. Revne kongreganistice i slična čeljad udarila u talambase vičući: ne trebamo hrvatske mise, kaj bi saki pastir razmel kaj pop pri oltaru pripoveda, ak francuzi imaju latinsku mešu, zakaj ju mi ne bi imali, ne ćemo imati mešu kak Vlaha (kad bi slučajno Vaseljenski sabor istočne crkve zaključio uvesti za bogoslužje latinski jezik, gore spomenuto društvo kongregacija itd. jamačno bi tražili, da se u katoličku crkvu uvede kineski jezik 'samo da nas ne povlaše'), nećemo zdržavati popovske žene i decu (a 'sestre' —'tete' —'nećake' itd. kao što je danas?) i slične bombe padaju iz ove smradne kloake. Ženske se uzvrpoljiše: prednjače kongreganistice i trećoredke i viču po cijelom gradu, kao da je Koprivnica postala Stenjevac, a 'als stillen Kompagnione secundieren die Herren Kraljić, Vincek i slični'.“³⁰⁶ Živopisno i bez zadržke napadaju Kraljića, neposredno HSS, a sad evo i žene. Ističu kako isti oni koji su tražili opoziv Zagorčeve ostavke, sad viču „dolje Zagorac“ te kako je naravna stvar da s takvim pristašama reformni pokret teško dolazi do željenoga cilja. U nastavku kritička oštrica zahvaća čitav narod: „Ne hasne tu nikakvi prigovori, da je pokret prerano započeo, da su se nezgodne osobe ešofirale za taj pokret, jer

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ Isto.

ako sam narod ne shvaća ovakav plemeniti pokret, kojega ne treba tumačiti i za koji ne treba agitirati čovjeku, koji imama samo zeru mozga, onda nam dolaze na pamet riječi sv. Pisma 'Ne bacajte biserje pred' Priznajmo iskreno: reformni pokret u Koprivnici stradava zaslugom nekolicine ljudi u zastupstvu i besramne harangue pokvarenih elemenata, a to valja upamtiti.³⁰⁷ Dodaju kako će oni koji sad žele raspeti Zagorca uvidjeti svoju zabludu, ali će biti prekasno, pišući kako ga raspeti žele jer nisu dobili „koji komadić zemlje“.

Očito je uz vjerskopolitičke razloge i ovdje bilo određenih ekonomskih. Zagorac je, kako kažu u *Demokratu*, prodao 40 jutara (crkvene) zemlje za 210.000 kruna, uspoređujući ga s nekim ludbreškim župnikom koji je 17 jutara prodao za 375.000 kruna, čime da je poljodjelcima uštedio 507.353 krune. Nešto kasnije postaje jasno zašto to spominju: „Koprivnički poljodjelci pogazili su svoje potpise dane za hrvatsko bogoslužje. Koprivnički poljodjelci zastupnici spremaju se da pogaze svoj zaključak za reformni pokret. [...] Hrvatski narod, povede li se za primjerom koprivničkih poljodjelaca pokoravajući se u svemu želji talijanskog Rima spremat će si propast.“³⁰⁸

Zbog svega toga, u sljedećem, 32. broju ignoriraju osudu Stjepana Radića, na koju će se zbog pomanjkanja prostora osvrnuti drugi put (!). Ali zato imaju prostora za uvodnik „Mir i sloga“³⁰⁹ koji zauzima 5/6 naslovne stranice koji propagira pomirbu među Koprivničancima jer da su sve stranke prožete „jugoslavenskom idejom“ i sve stranke žele isto, samo svaka misli da će po „njezinom programu Jugoslaviji bolje sunce svijetliti“, a između ostaloga kaže: „Čitali smo, čuli, vidjeli ter najvećim ushićenjem i suznim očima od prevelike radosti jedan drugome pripovijedali kako je naš ljubljani Regent tolikim oduševljenjem primljen od čitavog naroda bez razlike vjerskih i političkih stranaka i to ne samo na jednome mjestu, već širom Slavonije, Hrvatske i Slovenije kako možda nikada nijedan vladar ni triumfator od svoga naroda nije primljen. Progovorio je dakle vox populi vox Dei.“³¹⁰

Dio tog prostora zauzima dakako i članak „Reformni pokret“³¹¹, objavljen na pola stupca na trećoj stranici. Ovaj put ton je optimističan i svakako ostaje pitanje koliko je to povezano s člankom potpore regentu i Zagorčevim odlaskom u Beograd te potporom Svetozara Pribičevića, o čemu su 22. srpnja 1920. (dakle petnaestak dana ranije prije ovog broja *Demokrata*) pisali *Katolički list*, odnosno *Narodna politika*, 20. srpnja 1920. (Patafta 2016: 104). Autor pod pseudonimom „Olf“ članak započinje tvrdnjom kako su posljednjih

³⁰⁷ Isto.

³⁰⁸ Isto, str. 2.

³⁰⁹ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³¹⁰ Isto.

³¹¹ *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

dana bili pesimistični glede pokreta, ali su se prevarili. Naime, „oduševljeni pristaše širokih gradskih masa u brzo su prozreli Špoljarovu propagandu uvidjevši, da je to bila borba što crnih konzervativnih elemenata, što osobnih neprijatelja nekih istaknutijih u vodstvu pokreta.“³¹² To pripisuje i članku u *Demokratu* koji da je otriježnio razjarene elemente! Ističe pogrešku što nisu ušli u široke mase vjernika, jer su bili previše uvjereni u uspjeh pa piše: „Vodstvo je ovdje zavelo uvjerenje, da je naš narod suviše zreo, a da bi kojekakovi harangueri, koji su od naroda uvijek daleko bili i naroda nikada ništa dobra učiniti mogli uspjeti proti istaknutih narodnih boraca. [...] Kako saznajemo pri zaključku članka naši će svijesni gradski zastupnici jednoglasno ustati na obranu pokreta i time zasvjedočiti pred cijelom javnosti Jugoslavije, da su dosljedni i vjerni svom prvom zaključku. U tom znaku ima, Koprivnica da ostane dalje kulom reformnoga pokreta.“³¹³

Kažu, dakle, kako je vodstvo vjerovalo da je narod zreo, kao da u prethodnom broju nisu napadali najbrojniji stalež, poljodjelce, koji je prema njima samima trebao biti temelj pokreta. Vidljiva je također velika promjena raspoloženja u odnosu na prethodni broj, u tjedan dana prošli su put od očajanja do euforije, što ide u prilog pisanju *Narodne politike* i *Katoličkog lista* o Pribičevićevoj potpori Zagorcu i pokretu, a kad se time pridoda činjenica da je gradonačelnik Kraljić u lipnju ušao u odbor pokreta unatoč žestokim napadima u *Demokratu* u kojima su mu između ostaloga prijetili da si je potpisao smrtnu presudu, a novine su potom u srpnju pisale i kako je gradonačelnik bio u Beogradu što će gradu donijeti razne koncesije³¹⁴, vidi se značajan zaokret. Izvjesno je da su se gradonačelnik i pokret našli na istoj liniji zbog oportunitizma. Prvi je to učinio Kraljić, položivši prisegu kralju bez ikakvih ograda, zbog čega su mu se u novinama izrugivali, a potom i pokret, odnosno Zagorac i Vidušić, koji su pristali prihvatiti potporu beogradskog režima, kako bi uspjeli u provedbi svojih ideja.

U 33. broju se opet može primijetiti zaokret. O pokretu je objavljen tek jedan člančić, opet pod naslovom „Reformni pokret“, koji tvrdi kako pokret nije pokojan kao što se po gradu neistinito tvrdi, već da će se tek sad početi razvijati, auz vodstvo agilnih ljudi i uspjeti.³¹⁵

Jedan od najvažnijih datuma za grad otvorenje je dvorane Domoljub koja je i danas jedina prava gradska kazališna dvorana, stoga ne čudi što su naslovna i polovica druge stranice već spomenuto 34. broja posvećene njenom otvorenju. Pritom u fokus neminovno dolazi Zagorac kao predsjednik društva Domoljub. Odbor društva kao prvu točku programa

³¹² Isto.

³¹³ Isto.

³¹⁴ *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³¹⁵ *Demokrat*, broj 33, god. II, 15. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

stavio je podoknicu Zagorcu, prikazujući je kao nešto normalno i uobičajeno, naglašavajući da su zbog tog čina neki otkazali sudjelovanje u proslavi. „Što više, to je društvo prisililo svoje članove, da istupe i iz opjevačkog zbora 'Domoljuba', što su ovi – njih desetorica po prilici – i učinili te time vrlo otežčali izvedbu pjevačkoga dijela programa. Nažalost moramo konstatirati, da je sve to izveo onaj 'popovski jal', gdje jedan nametnuti svećenik iz svojih nenarodnih furtimaških razloga rovari protiv drugoga svećenika“, pišu u članku.³¹⁶ Potom je tajnik društva u govoru pozdravio Zagorca, naglasivši njegove zasluge, nakon čega je, prema novinaru, nastalo burno odobravanje i pljesak svih slojeva stanovništva, jednodušna i impozantna ovacija koju se protivnici nisu usudili omesti zviždukom ili nekom upadicom.³¹⁷

Zanimljivije od razmišljanja kako bi zvižduk mogao nadglasati „impozantne ovacije“ je otvorenospominjanje neprijatelja, zapravo protivnika starokatoličkog pokreta, što također govori o žustrini sukoba. Članak se potom bavi čitavim danom otvorenja, održanog 15. kolovoza, u kojemu je s balkona gradske vijećnice okupljene pozdravio načelnik Kraljić, čudeći se što načelnik nije u govoru pozdravio Zagorca. Iza toga slijedi podnaslov „Triumf reform[n]oga pokreta kod proslave“ te autor piše da je potom na trgu ispred crkve održana misa koju je Zagorac odbio služiti kako ne bi dao povoda vlastima da je zabrane pa su pozvali svećenika iz Zagreba. No, dok su gosti iščekivali misu „u svojem milom narodnomu jeziku“ na podij je stupio Jeronim Tomac koji je održao govor o važnosti pokreta, koji je „bio često isprekidano burnim pljeskom i odobravanjem“. Zatim je održana misa, u kojoj je Zagorac asistirao. Također, u nastavku članka redaju se pohvale Zagorcu kao vođi starokatoličkog pokreta, a članak završava: „Već sada sve jugoslavenske novine donose izvještaj o lijepoj proslavi 'Domoljuba' te o velikom i znamenitom događaju, da se naime prigodom 'Domoljubove' proslave u Koprivnici prviput služila svečana Misa na hrvatskom jeziku, te nam ostali gradovi zavidažu na tome. To svakako služi na čast Koprivnici.“³¹⁸ Sigurno je da nije slučajno odabran ovako poseban dan za služenje mise na hrvatskom jeziku.

Potporna pokretu ne jenjava ni u 35. broju tjednika. Na naslovnoj strani članak je naslovljen „Krinka je pala“, o kojemu je već također bilo riječi (što ukazuje na povezanost politike i pokreta), a lice koje je skrivala ono je „lukavoga g. Kraljića, koji je u svoj svojoj perfidiji izrabljivao iskrenost nekih poštenih inteligenata, koji su ga unatoč naših opomena pomagali“.³¹⁹ Diskurs se radikalizira, a novine se postavljaju za mjeru stvari – ono su ti koji opominju, koji posjeduju istinu, a ostali tek nasamareni *intelligenti* koji nisu željeli slušati one

³¹⁶ *Demokrat*, broj 34, god. II, 22. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³¹⁷ Isto.

³¹⁸ Isto, str. 2.

³¹⁹ *Demokrat*, broj 35, god. II, 29. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

očito pametnije od sebe. Ističu nadalje kako je na sjednici gradskog zastupstva Žličar rekao kako se već nekoliko sjednica odgađa rješenje važnoga pitanja, unatoč zaključku koji su donijeli 23. svibnja 1920. što je čitava jugoslavenska javnost pozdravila s najvećim simpatijama, zahvaljujući *Riječi*, *Demokratu*, *Jutarnjem listu*[,] *Jugoslavenskoj misli*, *Obzoru*, *Demokratskom glasu* i desecima drugih javnih glasila, koja su prodičila Koprivnicu i njih, koji su u njeno ime stvorili „tako idealan, tako velik[,] tako važan zaključak.“³²⁰ U nastavku se redaju pohvale Zagorcu i pokude Kraljiću sa zaključkom da je nazvao bana moleći ga da Zagorcu zabrani misu, o čemu javlja i *Narodna politika* 20. kolovoza 1920.

I druga je strana ovog broja posvećena pokretu. Članak „Za hrvatsku službu Božju“ koji potpisuje Središnji odbor za reformu katoličke crkve obraća se građanima Koprivnice, istaknuvši da je od svih jugoslavenskih gradova upravo Koprivnica prva imala radost slušati misu na hrvatskom jeziku. Pitaju tko ne bi htio da se borba nastavi do konačne pobjede, skrećući pozornost da se dižu crne čete koji bi to htjele spriječiti. Na kraju vele da je uvođenje službe Božje povezano s troškovima pa apeliraju na domoljubnu velikodušnost, odnosno financijsku potporu pokretu.³²¹ Ispod toga slijedi napomena uredništva koje kaže da s veseljem objavljuje taj proglas koji su primili. Kažu da će stvar podupirati i ponavljaju da pokret treba sredstva pa stavljaju na srce svim čestitim građanima da im pomognu. Štoviše, dobrovoljne priloge prima upravo uredništvo *Demokrata* koje će, kažu, objavljivati imena donatora, s čime počinju odmah pa navode potpore Vilka Gjurina (300 kruna), F. Šempera (150 kruna), urednika Mihovila Tomca (50 kruna) i anonimno (50 kruna).

Na istoj stranici još su dva članka posvećena pokretu. Prvi poziva na predavanje o pokretu za reformu Crkve na kojemu će Vidušić govoriti o životu i položaju svećenstva s obzirom na celibat te završava pozivom da dođu svi koji ljube istinu i uvjere se o tužnom životu i položaju svećenika koji žive pod jarmom nečovječnog celibata.³²² Drugi članak obavijest je o pozivu koji je Središnji odbor pokreta za reformu Crkve dobio iz Križevaca da se tamo održi misa na hrvatskom jeziku, kojemu će se odazvati.³²³

U 36. broju objavljenom 5. rujna 1920. potpora koju tekstovima daju pokretu još se pojačava. Na drugoj stranici gotovo dva od tri stupca stranice zauzimaju tri teksta o starokatoličkom pokretu. „Pokret za reformu Crkve“ donosi detaljno izvješće o predavanju koje je održano u Križevcima. Prvi je govorio Dragutin Tomac čije je predavanje bilo saslušano s izvanrednim zanimanjem i popraćeno burnim odobravanjem, nakon čega je

³²⁰ Isto.

³²¹ Isto, str. 2.

³²² Isto.

³²³ Isto.

Vidušić opet govorio o celibatu, a Rudolf Žličar o dužnosti *laikata* da podupre pokret. Potom je riječ uzeo narodni poslanik dr. Hanžek da bi na koncu novoizabrani odbor uputio brzojav potpore velečasnom Zagorcu. Na kraju teksta pišu da je neki mladi grkokatolički svećenik rekao da bi bilo bolje da se ide legalnim putem, na što su mu predavači odgovorili da su sva legalna sredstva već iscrpljena, što je bio odgovor s kojim se mladi svećenik zadovoljio.³²⁴ Drugi tekst zove se „Pouzdana sastanak u Koprivnici“, koji nagovješćuje određenu skrovitost, ali i sigurnost. Predavanje o celibatu koje se trebalo održati bilo je odgođeno jer se predavač umoran vratio iz Križevaca, a osim toga predavanje nije bilo objavljeno pa se u Domoljubu sastala skupina odličnijih i ozbiljnih predstavnika građanstva. Oni su na prijedlog Dragutina Tomca prihvatili dvije rezolucije. Prvom „izjavljuju svoje potpuno i neograničeno pristajanje uz pokret kat. Svećenika za reformu kat. Crkve i uvođenje službe Božje na hrv. jeziku“, a drugom „pozivaju gradsko zastupstvo grada Koprivnice, da ostane u cijelosti kod svoga zaključka od 23. svibnja 1920. te omogući služiti sv. Misu u župnoj crkvi samo onome koji će ju služiti hrvatskim jezikom. Ako to ne bi bilo moguće, neka se pobrine gradsko zastupstvo za služenje hrvatske službe božje u kojoj drugoj pristojnoj prostoriji.“³²⁵

Autor teksta zatim piše da su se određeni ljudi javili da su spremni redovitim mjesečnim doznakama podupirati svećenika za što je skupljeno 1 000 kruna, dok su gradski zastupnici Žličar i Cupan preuzeli na sebe obavezu da na sljedećoj sjednici gradskog poglavarstva iznesu prijedloge u tome smjeru. Tekst završava optimističnim riječima: „Ipak se kreće!“³²⁶ Treći tekst naslovljen je „Skupština seljaštva u Rasinji“, selu blizu Koprivnice, a zapravo izvješćuje da su Tomac, Haberštok i Vidušić u tamošnjoj gostionici održali predavanje, odnosno skupštinu sa seljačkim narodom koja je njihova izlaganja pratila s burnim odobravanjem i usvojila zahtjeve reformnoga pokreta. I ovdje je osnovan odbor i prihvaćena rezolucija kojom se traži služenje mise na hrvatskom jeziku. Ovaj tekst potpisan je s „Odbor“, a u njemu se *Demokrat* naziva službenim glasilom pokreta, te se na kraju preporučuje da se na list pretplate svi koji se interesiraju za reformni pokret.³²⁷

Pokretu je prostor posvećen i na trećoj stranici novina. Tekst „Osnutak hrvat. katoličke župe“ ponavlja da je održan sastanak u Domoljubu, da je dogovoreno pokretanje župe te da će 50 odličnih građana mjesečnim iznosima podupirati pokret. Spominju opet i skupljeni iznos, no sad više nije 1000 već 600 kruna.³²⁸ Zanimljivo je i da u naslovu piše katolička župa, ne

³²⁴ *Demokrat*, broj 36, god. II, 5. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³²⁵ Isto.

³²⁶ Isto.

³²⁷ Isto.

³²⁸ Isto, str. 3.

župa pokreta za reformu Crkve, odnosno nije naglašeno da je riječ o pokretu za reformu. Drugi manji tekst na toj stranici zapravo je objava o potpori pokretu u iznosu od 100 kruna koji je dao Vilko Gjurin, odnosno objavljuju ime donatora, kao što su i obećali.³²⁹

„Suvišno ešofiranje“ naslov je teksta objavljenog na naslovnoj stranici 37. broja. U njemu stoji da se pokret polako širi, i da se nije ni moglo očekivati da će ići brže, jer s druge strane stoji Vatikan. Ešofira se, odnosno uzrujava ili bespotrebno žesti, list *Hrvatska obrana*, list đakovačkog kaptola pa u nastavku pišu da ne razumiju zašto su za Rim, koji je uvijek bio naš protivnik i zašto pišu protiv pokreta koji će na kraju pobijediti, a Rim će propasti, kao što sve propada.³³⁰

Pokretu prostor daju i na trećoj stranici. Tekst „Slavlje reformnog pokreta u Križevcima“ posvećen je misi koji je održana 8. rujna, na dan otvorenja gospodarske izložbe. Tu se navodi da je misi prisustvovalo „gotovo sve građanstvo i veliko mnoštvo naroda seljačkoga iz okolice. Iza propovijedi, koju je pod Misom izrekao g. D. Tomac oduševljenje je naroda bilo neopisivo. Još je poraslo oduševljenje, kad su na koncu Mise svi prisutni otpjevali 'Lijepu našu'.“³³¹ Za kraj pišu da se priprema osnivanje župa i da Koprivnica mora požuriti, ako ne želi da je Križevci preteknu, stvarajući time pritisak da se osnivanje župe požuri. Još je jedan omanji tekst na toj stranici, koji izvješćuje da je na proslavi imendana gimnazijskog ravnatelja Stembergera za pokret prikupljeno 402 kruna.³³² Pokreta se dohvaća i kolumnist Ex. Ćuk, koji u kolumni „Iz Ćukove košare“ pisane kajkavskim dijalektom piše: „Po celom gradu čujem govoriti, da se već i babe mobiliziraju i do oću ofenzivu na pope napraviti, kak se bu taj rat svršil to sem znatiželen samo će nebu i knam nekakva garda od crnih orlov dolelela.“³³³

Na naslovnici novog, 38. broja objavljen je poveći članak „Slavlje hrvatske Mise u Virju“ koji se proteže i na drugu stranicu. Narod, „ogromno mnoštvo“ koje se unatoč zabrani župnika iz Miholjanca okupilo u velikom broju, s vanrednim je ganućem prisustvovalo ovome činu i „oduševljeno pjevao“. Nakon mise, „u 2 sata poslije podne održao se pouzdani sastanak u dvorištu stare škole. Ali je došlo toliko naroda, da se sastanak pretvorio u pravu narodnu skupštinu. Tu su govornici Dr. Vidušić i D. Tomac u poduljem razlaganju prikazali narodu, za čim idu popovi reformaši, a za čim idu popovi klerikalci i latinaši. Narod je razlaganje pratio osobito živim zanimanjem i burnim odobravanjem davao oduška svome oduševljenju za ideje

³²⁹ Isto.

³³⁰ *Demokrat*, broj 37, god. II, 12. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³³¹ Isto, str. 3.

³³² Isto, str. 3.

³³³ Isto.

reformnoga pokreta i zgražanja nad klerikalcima, osobito kad je Tomac sa *Seljačkim Novinama* u ruci dokazivao laži i podlosti, kojim se klerikalci služe u borbi protiv reformaša.³³⁴ I ovdje je odabran odbor i donesene rezolucije kojima se, ovaj put od Vlade, traži da se pobrine za uređenje hrvatskoga bogoslužja u svim crkvama, ali i da će za zastupnika u konstituantu birati samo onog kandidata koji će podupirati pokret: „Gotovo svi su pristaše seljačke stranke pa odlučiše, da će od vodstva svoje stranke tražiti podupiranje reformnoga pokreta u konstituenti i kod izbora za konstituantu.“³³⁵ Za kraj ponavljaju da se svi istomišljenici pretplate na *Demokrat*.

Na toj istoj stranici još je jedan članak, koji zauzima gotovo čitav stupac, odnosno trećinu stranice. „Pitanje župnika u Koprivnici“ počinje time kako je grad već više mjeseci u grozničavom stanju zbog potrage za novim župnikom, a zapravo zbog smjene starog i želje da reformni pokret zauzme župu. Okomljuju se na gradonačelnika Kraljića koji je, prema njima, namjerno zavlačio s rješavanjem tog pitanja. Tvrde da je tvrdio da nije protiv pokreta nego protiv Zagorca, koji se u međuvremenu odrekao koprivničke župe. Donose Zagorčevu izjavu *Jutarnjem listu* u kojoj kaže: „Kad se je pako cjelokupno gradjanstvo, te čitavo gradsko zastupstvo izjavilo za naš reformni pokret i zaključilo, da se moja zahvala na župi smatra kao da nije učinjena i da ja imadem i nadalje ostati župnikom, — ja sam pisao g. nadbiskupu, da opozivljam svoju zahvalu i da ostajem dalje župnikom. Nadbiskup je odgovorio, da to ne samo ne uvaje, nego me radi nepokornosti suspendira 'ab officio'. Medjutim sam ja, bez obzira na to vršio i dalje sve funkcije i smatrao se župnikom. To je sve bilo poznato široj javnosti. Sada su počele intrige na sve strane [...]. Poznati zaključak gradskog zastupstva nije jošte ni danas opozvan jer-uz a sve intrige - većina grad. zastupstva stoji uz onaj zaključak.“³³⁶ Zagorac završava time da se ipak odrekao mjesta na župi i time riješio gradsko zastupstvo tog pitanja. Tekst završavaju podatkom da je Kežman u *Domu* pisao protiv pokreta, kao i da ostali kandidati za župnika nikada nisu ni bili za pokret, prema čemu gradsko zastupstvo mora odbiti njihove molbe za poziciju župnika.

S temom kandidata nastavlja na sljedećoj, trećoj stranici, u članku „Kandidati za župnika u Koprivnici“. Napominju da ima više kandidata koji su građanima posve nepoznati, s tim da je najgore što su to kandidati nadbiskupa Bauera. Ne skrivaju, dakle, da nisu u pitanju sami kandidati već to što su kandidati rimokatoličke Crkve za župu koja je rimokatolička. Vele da je građanstvu spontano iskrsla želja da se izabere Stjepan Haberštok, oduševljeni

³³⁴ *Demokrat*, broj 38, god. II, 19. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³³⁵ Isto, str. 2.

³³⁶ Isto.

pristaša reformnoga pokreta. „Doista, zgodnijega čovjeka za našega župnika ne bismo mogli naći, da sa svijecom po svijetu tražimo! Držimo, da bi g. Haberštok prihvatio kandidaturu, kad bi mu je gradsko zastupstvo i građanstvo ponudilo!“³³⁷ zaključuju tekst.

Na prvoj stranici 39. broja lista samo su dva teksta. Prvi je već spomenuti „Naša javna sigurnost“ u kojem se obaraju na gradonačelnika (potpisao ga je urednik Tomac), a drugi je posvećen izboru župnika, što je vjerojatno i povod ovom prvom. Obavješćuju čitatelje da je na sjednici gradskoga zastupstva 19. rujna izabran župnik te donose tijekom same sjednice. Predloženi su kandidati, pročitano Zagorčevo pismo da se odriče kandidature i mjesta župnika. Zastupnik Reš, kojem je Zagorac i predao pročitano pismo, kaže da gradsko zastupstvo time pitanje Zagorca smatra riješenim, a pod drugom točkom kaže: „Gradsko zastupstvo vjerno svom zaključku od 23. svibnja 1920. zaključuje, da će za župnika birati reformaša; da pak to uzmogne, traži da se raspiše ponovni natječaj za župu i da se molbe šalju izravno gradskom zastupstvu kao patronu župe.“³³⁸ Kraljić na to odgovara da gradsko zastupstvo nema pravo raspisivati natječaj za župu, a da nadbiskup na to neće pristati, jer su ga već više puta to zamolili. Pitanje je naravno govori li pritom Kraljić istinu. Zastupnik seljačke stranke Zelenko potom je predložio dr. Kežmana, kojeg većina zastupstva, koje pak čini ta ista seljačka stranka i izabere. Na to nastane rasprava jer se Kežman nije ni kandidirao za tu poziciju, a osim toga je političar, koji će pišu, podsticati klasnu borbu, što nikako ne žele!³³⁹

Sljedeća dva stupca zauzima osvrt na izbor župnika koji je potpisan inicijalima X. Y. Autor prigovara načinu izbora, ali pomirljivom tonom piše o Kežmanu, naglašavajući da u riječima načelnika vide jamstvo da će se mise služiti na hrvatskom, a načelniku također čestitaju što je odbacio nadbiskupove kandidate. Također, kažu da Kežmana čekaju bez predrasuda i bez ikakve pripreme na borbu s njim.³⁴⁰ Shvatili su da je ovo gotova stvar i pokušali zauzeti što bolju poziciju za naredno razdoblje, zadovoljni što ipak nije izdabran nadbiskupov kandidat. Kažu da neka služi misu na hrvatskom jeziku, a oni će stajati uz njega, ne dopuštajući nadbiskupu da ga radi toga progoni.

Tu se u slučaj preko lista uključuje i svećenik Levin Kollay. Šalje pismo uredništvu, koje ne objavljuju, ali se zato pojavljuje gotovo čitav stupac dugačak odgovor Dragutina Tomca, koji odgovara u ime lista. U uvodu piše da Kollay pita zašto u svakom broju napadaju poglavarstvo rimokatoličke Crkve i da postavlja tri duga pitanja, a oni nemaju prostora tiskati sva ta pitanja. Tomac u tekstu koji tonom odudara od većine tekstova koji se pišu oko pokreta,

³³⁷ Isto, str. 3.

³³⁸ *Demokrat*, broj 39, god. II, 26. rujna 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³³⁹ Isto, str. 1-2.

³⁴⁰ Isto, str. 2.

navodi protiv čega se bore, navodeći da vjeruju u sadržaj rimokatoličkog vjerovanja, ali ne i u dogme, odnosno sve što svećenstvo naučava, makar to bio i sam Papa, jer je povijest pokazala da i on može pogriješiti. Piše i da se neće pokoravati svim naredbama jer ih u njima ne vodi Duh Sveti nego politički i drugi interesi. Ponavlja ono što je već u listu pisano, da ne vjeruju u vječnost Rima, ali i da pokret nema ništa protiv da primatska stolica ostane u tom gradu, ako su svi narodi ravnomjerno zastupljeni u upravi Crkve.³⁴¹

Sljedeći, 41. broj također je u velikoj mjeri posvećen pokretu za reformu katoličke Crkve. Na dijelu prve i trećini druge stranice tekst je naslovljen „Pokret za reformu kat. Crkve“ koji zapravo donosi pregled novosti vezanih uz pokret. U uvodnom dijelu stoji da pokret krasno napreduje i da su se njegovi vođe, odbijeni od Pape i nadbiskupa Bauera, okrenuli narodu koji ih sam poziva među sebe. Zatim se govori o širenju pokreta u Podravini, da se pripremaju mise u Novigradu, Đurđevcu i Molvama, nekoj župi u Slavoniji, kao i u Đelekovcu gdje je održan i zbor prilikom kojeg je imenovan odbor i donesene rezolucije slične prethodnima. Posljednji dio teksta odnosi se na aktivnosti ali i prisutnost u novinama. Pišu da se u Zagrebu provodi anketa uglednih javnih radnika oko uvođenja hrvatskoga bogoslužja, da je dr. Vidušić služio misu na hrvatskom u Andrijaševcima gdje je održana skupština i također određeno da se osnuje župa. Navode da je u *Novostima* 26. rujna počeo izlaziti opis naših crkvenih i samostanskih prilika „Tajne riječkoga samostana“ koji piše Dragutin Tomac. Posljednji podnaslov je „Glasilo pokreta“, ispod kojega piše kako glasilo pokreta *Preporod* nije uspjelo izaći pa Središnji odbor pokreta za reformu sve važnije obavijesti objavljuje u *Demokratu* čime se zapravo list proglašava glasilom pokreta, što je bilo vidljivo i bez toga. Svi se pristaše pokreta potom pozivaju na pretplatu.³⁴²

Na istoj stranici objavljuju da je u svatovima za pokret skupljeno 500 kruna (jednako toliko za gimnaziju i 300 kruna za *Demokrat*), ali i tekst „Tajne riječkog samostana“ u kojem opširnije pišu o izlaženju Tomčevih uspomena, sa zaključkom da su klerikalci zbog toga bijesni te šalju prijeteća pisma, ali im to neće pomoći jer će biti „raskrinkani, kako i zaslužuju!“³⁴³

Idući broj na naslovnoj stranici donosi tekst „Narodna crkva“ koji se općenito obraća pristašama, bodreći ih da se priključe. Kažu da misle da je dosta onih koji su se pritajili i pozivaju ih da se bace na posao.³⁴⁴ Zanimljiviji tekst nalazi se na drugoj stranici. Naslovljen

³⁴¹ Isto.

³⁴² *Demokrat*, broj 40, god. II, 3. listopada 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁴³ Isto, str. 3.

³⁴⁴ *Demokrat*, broj 41, god. II, 10. listopada 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

„Klerikalci na djelu“ i posvećen je premještajima nekih profesora u gimnaziju zbog pokretanja VII i VIII razreda, a među njima i Rudolfa Cesarca, koji je za Koprivnicu zanimljiv kao brat književnika Augusta Cesarca. Naime, nekoliko godina kasnije, 1923. godine, u koprivničkoj nakladi Vinka Vošickog počinju izlaziti djela Miroslava Krleže, kao i časopis *Književna republika* koji Krleža radi zajedno s Cesarcom, s kojim je prijatelj od školskih dana. Vošicki također objavljuje i dva Cesarčeva romana, *Careva kraljevina* (1925.) i *Zlatni mladić i njegove žrtve* (1927). Moguće da je upravo Rudolf Cesarec bio poveznica što je Krleža, kao i njegov brat, počeo objavljivati u Koprivnici, u vremenu kad su bili zatvarani zbog pripadanja komunistima, u vremenu Obznane. Kako bilo, građanstvo se, pišu u *Demokratu*, obratilo na stanarski ured s molbom, ali dolazi do problema i Cesarec ne dobiva stan. Razlog je tome što je socijalist pa je predsjednik povjerenstva dr. Markulin navodno rekao da ne može opozvati naredbu kojom je Cesarec ovdje premješten, ali ga može spriječiti da dođe time što mu neće dozvoliti da si pronađe stan. Kažu kako nemaju riječi da opišu taj postupak, ali kako će se reformni pokret širiti još jačom snagom nego što je to bilo do sada. U ovom članku nema misa, dogmi, crkvenih ni vjerskih pitanja i zapravo je sve više-manje političko pitanje, gdje je teško povjerovati da nemaju interesa da Cesarec dođe u grad, kao što tvrde.³⁴⁵

Nisu baš demokratični, kao što se žele prikazati na trećoj stranici lista gdje u tekstu „Odgovor uredništva“ pišu kako im je opet pisao Levin Kollay, nezadovoljan što nisu uvrstili njegov članak. Pišu kako u listu nemaju mjesta za crkvene rasprave pa su oba njegova članka prosljedili uredništvu *Narodne politike* te misle da je time stvar dovršena.³⁴⁶

Gotovo nevjerojatnom čini se činjenica da u 42. broju nema nijednog teksta o pokretu. Kao da je došlo do nekih trzavica ili zastoja, ali je zato u 43. broju sve po starom, odnosno pokretu je posvećen znatan prostor. Na drugoj stranici, u tekstu „Naši klerikalci i – žene“ pišu o Katoličkom ženskom udruženju od kojega je rimokatolička crkva htjela napraviti „žensku bojovnu regimentu protiv katoličkoga reformnoga pokreta“.³⁴⁷ Bira se novi odbor, jer stari kako pišu nije bio osobito zagrijan za borbu protiv reformnoga pokreta, pa je iz Zagreba došla gospođa Bedeković „koja je već poznata furtimaško klerikalna pobornica“³⁴⁸, koja je žestoko napala pokret. Ipak je izabrana stara predsjednica, gospođa Sulimanović, na što je Špoljar izjavio da pristašama reformnoga pokreta nema mjesta u tom društvu pa je gospođa

³⁴⁵ Isto, str. 2.

³⁴⁶ Isto, str. 3.

³⁴⁷ *Demokrat*, broj 43, god. II, 24. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁴⁸ Isto.

Sulimanović na kraju odbila mjesto predsjednice. Pišu kako su i žene progledale i kako neće biti „slijepo oruđe rimsko-klerikalne latinaške klike“!³⁴⁹

Na istoj je stranici i tekst koji se pita što je s popunjavanjem župničkog mjesta? Naime, velečasni Kežman je otklonio tu mogućnost jer ga nadbiskup ne želi potvrditi. Pišu kako je nadbiskup vratio gradskom zastupstvu molbe svojih kandidata, ali kako misle da ih Grad neće prihvatiti, jer bi to bio sramotni završetak petomjesečne borbe. Kažu da je vrijeme da se prekinu pregovori s nadbiskupom i da se izabere netko tko će misu služiti na hrvatskom jeziku. Ispod slijedi opaska uredništva koje piše da se župnika ne treba tražiti izvan grada kad tu imaju domaćeg sina Kolarića, ili „u čitavom gradu obljubljenog g. Haberstocka. Gosp. načelni[č]e zamislite se malo u ovo pitanje?“³⁵⁰

Treća stranica donosi i vijest da je izašao *Preporod*, vjesnik za reformu Katoličke crkve u Kraljevstvu SHS. Riječ je o 4. broju koji je izašao u Koprivnici, 15. listopada 1920.³⁵¹

U 44. broju na drugoj je stranici objavljen članak „Organizacija reformnoga pokreta“ koji piše o sastanku pristaša u Domoljubu, a tema razgovora je reorganizacija pokreta. U ovom članku nema entuzijazma i borbenih rečenica što je nerijetko slučaj u ranijim člancima. Izvješćuju o novom odboru i pišu da organizacija lijepo napreduje. K tome, upisi članova primaju se i kod Dragutina Tomca u *Demokratu*.³⁵²

U to vrijeme grad napušta i velečasni Zagorac. Pišu kako odlazi na Dušni dan te da Pjevačko društvo „Domoljub“ priprema oproštajnu večeru i kućnu zabavu. Članak ima svega desetak redaka i informativnog je karaktera.³⁵³

No, Zagorčev oproštaj dobit će veći prostor u 45. broju novina. O svemu izvješćuje autor potpisan kao „Prisutnik“ koji prvo spominje sve koji su govorili u Zagorčevu čast pa citira govor profesora Kostinčera, koji je između ostaloga rekao da postoje dvije Koprivnice, a ona prava Koprivnica bez razlike među slojevima danas je ovdje i plače radi njegova odlaska. Potom je govorio sam Zagorac koji se zahvalio svim govornicima uz riječi da će ideje za koje se on morao žrtvovati prije ili kasnije pobijediti. Tekst završava rečenicom da je večera (na kojoj je bilo više od 170 ljudi) bila impozantna manifestacija svjesnoga dijela građanstva te će im ostati u trajnoj uspomeni. Već ispod potpisa piše da je na Žličarev prijedlog za pokret skupljeno 1 500 kruna.³⁵⁴

³⁴⁹ Isto.

³⁵⁰ Isto.

³⁵¹ Isto.

³⁵² *Demokrat*, broj 44, god. II, 31. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁵³ Isto, str. 3.

³⁵⁴ *Demokrat*, broj 45, god. II, 7. studenoga 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

Na drugoj stranici još je članak „Organizacija reformnoga pokreta u Koprivnici“ koji donosi izvješće sa sastanka pokreta na kojemu je između ostalog izabran svećenik, Dragutin Tomac, koji će skupa s odborom pripremati osnivanje starokatoličke župe, a osnovana je i ženska sekcija pokreta. Tekst završava tvrdnjom da je taj sastanak još jedan dokaz da pokret u Koprivnici napreduje.³⁵⁵

Pokretom se u većoj ili manjoj mjeri bave čak tri teksta na trećoj stranici. „Klerikalno huškanje s propovjedaonice“ usmjereno je protiv kapelana Špoljara koji je s propovjedaonice prigovarao gradonačelniku i gradskom zastupstvu što su dodijelili stan Rudolfu Cesarcu. I to ne bilo koji stan već župni. Navode kako je poznato da gradonačelniku nisu prijatelji, ali odlučno pristaju uz njega kad učini nešto što je u interesu grada. Pišu kako bi Špoljar najbolje učinio kad bi pokupio svoje halje i otišao dalje.³⁵⁶

Drugi tekst naslovljen je „Iza odlaska g. Zagorca“ i bavi se pitanjem novog župnika. Pišu da bi nakon što je Kežman otklonio izbor pa se pitaju ne bi li se mogao naći sporazum između gradskoga zastupstva koje se u većini izjašnjava za reformni pokret i samog pokreta pa da se izabere župnik koji je pristalica pokreta, a da pritom nije politički angažiran.³⁵⁷

Treći je članak okrenut uspjesima pokreta kako bi se djelovalo na čitatelje. Naslovljen „Novi uspjesi reformnog pokreta“ članak donosi vijest da je izašao peti broj *Preporoda*, da pokret zauzima sve veći značaj među širim slojevima ljudi pa navode da se misa na hrvatskom jeziku služila u Svetom Petru Orehovcu i već spomenutim Andrijaševcima, iz kojih se pokret širi po obližnjim selima, kao što su Ivankovo, Retkovci, Stari Mikanovci...³⁵⁸

Sljedeći, 46. broj ne donosi puno o pokretu. Tek je na trećoj strani objavljena pjesma potpore pokretu, naslovljena „Napred, braćo reformaši!“ i objava uredništva da se uredniku Tomcu prijeti smrću zbog tekstova protiv Špoljara. Dobili su dva pisma od istog autora, a zaključuju da bi se i sam Špoljar ogradio kad bi pročitao što u njima piše i kakvi ga ljudi zastupaju.³⁵⁹

U 47. broju u fokusu je, što se pokreta tiče, opet (ili: i dalje) izbor župnika. Članak „Prosvjedna skupština protiv imenovanja župnika“ našao je svoje mjesto na naslovnoj stranici, većinom popunjenoj kandidacijskim listama za izbore zastupnika za Ustavotvornu skupštinu. Podnaslovljen kao „Samovoljno imenovanje župnika“, tekst počinje rečenicom kako nisu mislili da će nadbiskup u „svojoj klerikalnoj tvrdoglavosti i nasilnosti ići toliko

³⁵⁵ Isto, str. 2.

³⁵⁶ Isto, str. 3.

³⁵⁷ Isto.

³⁵⁸ Isto.

³⁵⁹ *Demokrat*, broj 46, god. II, 14. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

daleko. A ipak!³⁶⁰ Otvoreno ga i dalje napadaju kao da su doista uvjereni u svoje ciljeve i da mogu utjecati ili čak donijeti odluku tko bi trebao biti župnik. Spominju opet Kežmana i nadbiskupovu samovolju, kao i ogorčenje građana pa prenose tijek skupštine koju su sazvali župljani, a održana je u gradskoj vijećnici. Prvi govornik, Kovačić, kaže da gradsko zastupstvo bira svećenika, a ne nadbiskup te da se ne smije titrati s pravima građana. Na tom tragu govorio je i učitelj Rudolf Žličar koji je izjavio da je sad trenutak da se bude složan protiv tog nasilja i da se nadbiskupu brzojavno pošalje izjava o ogorčenju građana. S prijedlogom se složio Gjuro Ožegović, a potom je riječ preuzeo Dragutin Tomac koji je između ostaloga rekao da se može i smije suprotstaviti biskupima i njihovim naredbama. Također je rekao da će podupirati Kežmana ako se prikloni pokretu, a ako neće osnovat će se nova župa u skladu s reformnim programom. Na kraju su pročitana dva brzojava – jedan za nadbiskupa, a drugi za njegova kandidata velečasnog Fržića koji će im se poslati, za što je odmah skupljeno 95 kruna. Na kraju još jednom kažu da župu, ako je Kežman odbije prihvatiti, treba barem privremeno povjeriti svećeniku koji će građanstvu biti po volji.³⁶¹

Na sljedećoj stranici objavljen je članak „Poštujmo volju naroda“ o dolasku Fržića u grad. To je izgleda razljutilo neke pristaše reformnoga pokreta i nastala je mala buna. Naime, više građana je došlo u župni dvor i zatvorilo župnu crkvu, a ključeve su predali načelniku. Na kraju pišu da će više o svemu biti u sljedećem broju, ali to se neće dogoditi.³⁶²

Štoviše, u sljedećem broju nema članka o pokretu, već se prvi tekst takve tematike nalazi u 49. broju. Možda su čekali da se vidi kako će se razvijati situacija s novim župnikom. Naslov članka koji zauzima malo više od trećine naslovne stranice je „Strahoviti poraz klerikalizma u Koprivnici“.³⁶³ Pobuna je, barem dijelom, uspjela. Pišu kako je delegacija otišla k podbanu izraziti ogorčenje građana i kako su odlučili predati crkvu hrvatskom bogoslužju, ali je od bana došao nalog „da u crkvi ostane sve kako je i bilo, dok se ne povede istraga“. Ton teksta jednak je onome od prije nekoliko brojeva kad se čini da je pokret bio na vrhuncu. Pišu kako je nadbiskup doživio poraz od naroda i kako će morati povući Fržićevo imenovanje te se pitaju hoće li iz toga štogod naučiti. Znaju samo to da je grad ovom aferom osvijetlao obraz, ali kažu kako stvar nije gotova jer župnika još uvijek nema niti će nadbiskup pristati na onakvog kakvog žele i kažu da odlazak na pregovore, na nadbiskupov poziv, više nema smisla.³⁶⁴ Ovim člankom definitivno opet zaoštravaju svoje pisanje i atmosferu oko

³⁶⁰ *Demokrat*, broj 47, god. II, 14. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁶¹ Isto, str. 1-2.

³⁶² Isto, str. 3.

³⁶³ *Demokrat*, broj 49, god. II, 5. prosinca 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁶⁴ Isto.

pokreta. Tekst je potpisao „Pristaša svećeničkog pokreta“, a ispod njega slijedi opaska uredništva u kojoj stoji: „Mi smo u cijelosti uvrstili gornji dopis i podpuno smo sigurni, da su pristaše svećenika reformatora uvjereni, da se većina gradskog zastupstva bori proti g-župniku Fržiću samo radi toga jer je on protivnik svećeničkog pokreta! Na temelju do sada stekloga si iskustva iz raznih činjenica ne dijelimo isto mnijenje sa pristašama pokreta, već držimo, da se većina gradskog zastupstva bori ne za reformatora župnika, već za župnika bezuvjetno vidjenijeg pristašu seljačke stranke.“ Njih ne zavarava što je i Fržić član te stranke jer je njihovo uvjerenje da je on to slučajno.³⁶⁵

Ovim tekstom zapravo i završava pisanje i potpora pokretu. Slučajno ili ne, dva broja kasnije, o čemu je već bilo riječi, u listu se pojavljuju Kraljićevi, odnosno gradski oglasi. U tom istom 51. broju objavljen je doduše tekst „Svećenici“ u kojem pišu da je župa u Peterancu dobila izvrsnog župnika, koji daje krasan primjer pa dodaju da bi im bilo mило ako bi poslanicu i evanđelje čitao na hrvatskom jeziku, ali nema nikakvih zaoštravanja ni teških riječi, čak ni protiv nadbiskupa.³⁶⁶

Zaključno, u posljednjem, 52. broju kojim *Demokrat* završava svoje izlaženje, na drugoj strani objavljen je članak „Hrvatska misa na Božićne blagdane“. U njemu pišu o ljepoti Božića i kako su se ljudi počeli odvrćati od crkve zbog klerikalne rimske propagande, slušanja tuđinske riječi stotinama godina što je ostatak rimskog imperijalizma, ali i stoga što se s propovjedaonice govori protiv onih koje se bore za materinsku riječ i reforme u Crkvi. Zato je odbor reformnoga pokreta odlučio za božićne blagdane prirediti mise na hrvatskom jeziku za sve one koji ne žele ići u latinaške crkve. Potom prenose odgovor gradskog zastupstva koje je na molbu odgovorilo da ne raspolaže s crkvama i kapelicama koje se nalaze na području župe te im kažu da se obrate upravi bolnice koja posjeduje kapelu sv. Florijana koju im može ustupiti. Odbor se i obratio upravi bolnice kojaje „pripravna da dođe u susret“ ako se riješe neke poteškoće.³⁶⁷

Ovo je kraj izlaženja lista pa samim time i njegova odnosa prema reformnom pokretu. Broj je, inače, objavljen na Božić, a od mise u bolnici nije bilo ništa. Pokret je pokušao organizirati misu u školi, ali je Gradsko poglavarstvo po naredbi koja je stigla iz Zagreba to zabranilo. Misa je na koncu održana u gradskoj vježbaoni, a bila je to posljednja misa koju je u gradu služio Dragutin Tomac, kojega je na mjestu župnika Starokatoličke župe zamijenio

³⁶⁵ Isto.

³⁶⁶ *Demokrat*, broj 51, god. II, 5. prosinca 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

³⁶⁷ *Demokrat*, broj 52, god. II, 25. prosinca 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

Haberstock. Početkom iduće godine, na sastanku Središnjeg odbora, Tomac je najavio kako se djelovanje odbora seli u Zagreb, a u Koprivnici se morao izabrati novi odbor.

Novi koprivnički rimokatolički župnik postat će Stjepan Pavunić, pravaš, koji je doveden kako bi suzbijao ideje pokreta koji je „već prešao u Hrvatsku starokatoličku crkvu“ (Patafta 2016: 104, 110-111).

Time je završena medijska priča oko pokreta, prepuna kontroverzi, koja je uvelike obilježila izlaženje lista, ali koja je pristrano uredništvo *Demokrata* često i kompromitirala.

7. Zaključak

Demokrat je pokrenut po završetku Prvog svjetskog rata, u turbulentim političkim vremenima i teškim gospodarskim uvjetima. Bez političke stranke iza sebe zavisio je od tržišta, a financirati se od prodaje, oglasa i donacija u gradu od svega 8000 stanovnika, s velikim brojem nepismenih, iznimno je teško i u tom svjetlu gotovo dvije godine izlaženja treba promatrati kao uspjeh. Mali je broj listova koji su prije njega izlazili u gradu, napose u odnosu prema obližnjim gradovima slične veličine Bjelovaru i Varaždinu, a prve su koprivničke novine pokrenute sa zakašnjenjem i u odnosu na Viroviticu i Čakovec. Već i to dovoljno govori o problemima s kojima se izdavanje lista povezuje. Analiza poslovanja pokazuje da je list bio teško financijski održiv, odnosno da nije bio financijski samodostatan. Ako je naklada od 1000 primjeraka i točna, kao što tvrdi Mihovil Tomac, pitanje neplaćanja vidljivo je kako iz riječi samog glavnog urednika, tako još više i iz molbi koje se opetovano ponavljaju, očito prilično neuspješno. Polemika koja se pojavljuje s braćom Scheyer sama po sebi govori da su bili u teškoj financijskoj situaciji i da im je pitanje naplate bilo izuzetno važno.

S druge strane, kod određenog broja građana vlada osjećaj zajedništva s novinama, entuzijazam koji je danas teško zamisliv, pa pomažu list donacijama, koje se skupljaju u najrazličitijim prilikama. Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi te su donacije najizglednije dobrim dijelom vezane uz simpatiziranje pokreta za reformu Crkve, kojima je stalo da se o pokretu piše kako bi se pomoglo ostvarivanje njegovih ciljeva.

Pritom treba istaknuti da je *Demokrat* ugašen, ali da najavljuju izlaženje novog lista, što znači da vjeruju da s drugim pristupom mogu i dalje djelovati. Drugim riječima, uredništvo kao da je postalo svjesno da je nastao jaz između onoga što su propagirali u prvom broju i sadržaja koji su objavili kroz te dvije godine, gubeći neutralnost čime su sličniji političkim nego informativnim listovima koji se u Hrvatskoj razvijaju od 1907. godine, kad su pokrenute zagrebačke *Novosti*. Osim što je sam naziv unosio zbrku zbog povezivanja s Demokratskom strankom, i sami su si nanosili štetu prejakim uplitanjem u politiku, odnosno korištenjem novina u političko-propagandne svrhe, još i s pravcem koji se često mijenjao.

Činjenica da iza njih ne stoji politička stranka imala je i barem jednu dobru stranu: bili su neovisni i mogli pisati slobodno, ili barem slobodnije, jer ipak je riječ o razdoblju izražene cenzure, vremenu koje neposredno prethodi zabranjivanju političkih stranaka i dominaciji beogradskog režima koja će vrhunac doseći šestosiječanjskom diktaturom 1929. godine.

U uvodniku prvog broja, poučeni iskustvom ranijepokrenutih listova, ističu da su ovi prestali brzo izlaziti pitajući se treba li krivnju svaliti na nemarno izvršavanje pretplate, sa zaključkom da je javno mnijenje krivnju pripisalo izdavačima, odnosno urednicima, iz razloga što su objavljivali članke koji su bili osobne prirode, dotičući se i osobnog života političkih protivnika, čak to nazivajući i „novinskim klanjem“.

Nažalost, dobrim dijelom kao da su pisali o sebi.

Odnos s Kraljićem, koji je uz reformni pokret pokret nižeg klera katoličke crkve, kojem su u jednom trenu i (polu)službeno glasilo, dominantna tema, nerijetko prelazi u osobne napade, gubeći objektivnost potrebnu novinskom tekstu.

Unatoč tomu, *Demokrat* označava novo razdoblje u povijesti koprivničkog novinarstva, u prvom redu iz razloga što nije pokrenut ni financiran od političke stranke. Druga je vrijednost novina, vezana uz činjenicu da iza njih ne stoji politička stranka, da su otvorene različitim stavovima i da objavljuju i one tekstove koji im ne idu na ruku, čime opravdavaju dio programa iznesenog u uvodniku prvog broja novina.

Također, i kad zauzimaju stranu, gubeći pritom objektivnost i prelazeći granice neutralnosti novinarskog diskursa, čine to iz uvjerenja u ispravnost ciljeva koje potpomažu. To ih dakako ne ekskulpira, ali nije posve nevažna činjenica da su iz granica poželjnog izvješćivanja iskakali zbog ideala, a ne financijske koristi, kao što je nerijetko slučaj sa suvremenim medijima. Štoviše, izglednije je da su u tako malom gradu, u kojem je za reformni pokret očito ipak bila manjima stanovništva, još i gubili čitatelje pa time i financijska sredstva.

O listu su, uglavnom zbog odnosa prema seljačkoj stranci i starokatoličkom pokretu pisali i relevantni zagrebački listovi, što listu daje dodatnu težinu, a pokazuje i da se list pratio izvan Koprivnice i imao određenu važnost, jer inače se na njega ne bi obazirali.

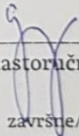
U Koprivnici 28. srpnja 2020.

Sveučilište
SjeverIZJAVA O AUTORSTVU
I
SUGLASNOST ZA JAVNU OBJAVU

Završni/diplomski rad isključivo je autorsko djelo studenta koji je isti izradio te student odgovara za istinitost, izvornost i ispravnost teksta rada. U radu se ne smiju koristiti dijelovi tuđih radova (knjiga, članaka, doktorskih disertacija, magistarskih radova, izvora s interneta, i drugih izvora) bez navođenja izvora i autora navedenih radova. Svi dijelovi tuđih radova moraju biti pravilno navedeni i citirani. Dijelovi tuđih radova koji nisu pravilno citirani, smatraju se plagijatom, odnosno nezakonitim prisvajanjem tuđeg znanstvenog ili stručnoga rada. Sukladno navedenom studenti su dužni potpisati izjavu o autorstvu rada.

Ja, MARCO GREGUR (ime i prezime) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog/diplomskog (obrisati nepotrebno) rada pod naslovom ТРЕДНИК ДЕМОКРАТ (1919.-1920.) - ПУЉА ЗАРА (КОПИЈА) ИЛИ ИЛИ (upisati naslov) te da u navedenom radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

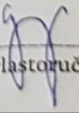
Student/ica:
(upisati ime i prezime)

(vlastoručni potpis)

Sukladno Zakonu o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju završne/diplomske radove sveučilišta su dužna trajno objaviti na javnoj internetskoj bazi sveučilišne knjižnice u sastavu sveučilišta te kopirati u javnu internetsku bazu završnih/diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Završni radovi istovrsnih umjetničkih studija koji se realiziraju kroz umjetnička ostvarenja objavljuju se na odgovarajući način.

Ja, MARCO GREGUR (ime i prezime) neopozivo izjavljujem da sam suglasan/na s javnom objavom završnog/diplomskog (obrisati nepotrebno) rada pod naslovom ТРЕДНИК ДЕМОКРАТ (1919.-1920.) - ПУЉА ЗАРА (КОПИЈА) ИЛИ ИЛИ (upisati naslov) čiji sam autor/ica.

Student/ica:
(upisati ime i prezime)

(vlastoručni potpis)

8. Literatura

1. Anić, Božica. 2011. Koprivničke novine u Zavičajnoj zbirci Muzeja grada Koprivnice (II). U *Podravski zbornik 2011*. 273-279.
2. Anić, Božica. 2018. Udžbenici, priručnici i školske knjižnice. U *Razvoj pučkog školstva u Koprivni i okolici* [katalog izložbe]. Muzej grada Koprivnice. Koprivnica. 20-29.
3. Bulić, Ivan. 2012. Vojna cenzura u Hrvatskoj za vrijeme Prvoga svjetskog rata. U *1918. u hrvatskoj povijesti*. Ur. Željko Holjevac. Matica hrvatska. Zagreb. 323-352.
4. Brešić, Vinko. 2005. *Čitanje časopisa*. Matica hrvatska. Zagreb.
5. Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Alfa. Zagreb.
6. Brešić, Vinko. 2014. *Praksa i teorija književnih časopisa*. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. Zagreb.
7. Burica, Nikolina i Ninčević, Marina. 2008. Pobuna omladine 1911.-1914. *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, Vol. 1, No. 1, 68-78.
8. Feletar, Dragutin. 1978. *Iz povijesti koprivničkog tiskarstva*. OOUR Koprivnička tiskara. Koprivnica.
9. Feletar, Dragutin. 1973. *Podravina. Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*. Podravka. Koprivnica.
10. Gostl, Igor i dr. 1997. *Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižarstva s adresarom*. Horizont press d.o.o. i Kratis. Zagreb.
11. <http://www.booksa.hr/vijesti/sve/ima-neka-tajna-veza-kor%C3%A1b-kor%C3%A1lov%C3%BD> (pristupljeno 30. travnja 2018. 21:15).
12. Jelušić, Srećko. 2012. *Ogledi o nakladništvu*. Naklada Ljevak. Zagreb.
13. Krizman, Bogdan. 1954. Osnivanje „Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu“ 1918. *Historijski zbornik*, god VIII, broj 1-4, 23-32.
14. Krušelj, Željko. 2001. *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*. Hrvatski zemljopis – Naklada Dr. Feletar. Koprivnica.
15. Ljevak, Petra. 2019. *Nakladnici na društvenim mrežama*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
16. Matičević, Ivica. 2010. *Iz povijesti hrvatskoga knjižarstva i nakladništva*. Ex libris. Zagreb.
17. Matijević, Zlatko. 2007. *Ljudevit Kežman – Radićev diplomat*. <http://www.matica.hr/hr/345/ljudevit-kezman-radicev-diplomat-21032/> (pristupljeno 19. ožujka 2019. 22:19.)

18. Matijević, Zlatko. 2001. „Otpali“ ili „odbačeni“ anđeli.
<http://www.matica.hr/hr/323/otpali-ili-odbaceni-aneli-20889/> (pristupljeno 2. svibnja 2019. 15:50.)
19. Najbar-Agičić, Magdalena. 2015. *Povijest novinarstva. Kratki pregled*. Ibis grafika. Sveučilište Sjever. Zagreb-Koprivnica.
20. Najbar-Agičić, Magdalena. 2018. *Varaždinske vijesti od 1945. do 1990. godine. Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 34. Vol. XVII. 171-186.
21. Natuknica Crna ruka. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12769>, (pristupljeno 30. lipnja 2020. 18:30)
22. Natuknica Demetrović, Eugen. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14489>, (pristupljeno 16. siječnja 2019. 16: 25.)
23. Novak, Božidar. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Golden marketing-Tehnička knjiga. Zagreb.
24. Patafta, Daniel. 2016. Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva. Doktorski rad. Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 6, 27-30,85-111.
25. Rauchensteiner, Manfred. 2019. *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške monarhije 1914-1918*. Matica hrvatska. Zagreb.
26. *Podravska hrvatska straža*, broj 6, god. III, 10. veljače 1912. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
27. Renić, Zorka i Gatalica Tina. 2016. *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb-Bjelovar.
28. Rukopis autobiografije Pavla Rakoša, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 1.1. Osobna i obiteljska dokumentacija, kutija br. 1.
29. Stipčević, Aleksandar. 2006. *Povijest knjige*. Matica hrvatska. Zagreb.
30. Stipčević, Aleksandar. 2008. *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Školska knjiga. Zagreb.
31. Strmečki, Josipa. 2010. Čitaonice i knjižnice u Koprivnici (1871.-1945.). *Knjižnice i čitaonice grada Koprivnice 1650.-2010*. Knjižnica i čitaonica „Fran Galović“. Koprivnica.30-42.
32. Stvaratelji. http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_14665 (pristupljeno 30. travnja 2018. 17:57.)
33. Šadek, Vladimir. 2009. *Političke stranke u Podravini 1918.-1941*. Meridijani. Koprivnica.

34. Šubic Kovačević, Ivana. 2016. Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927. *Politička misao*, god 53, broj 1, 103-128.
35. Šubic Kovačević, Ivana. 2016a. Kontrola i zabrana oporbenog zagrebačkog tiska 1921.-1929. *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 48, 329-351.
36. Tkalec, Gordana - Krušelj, Željko. 2019. *Uredništvo. Koncepti uređivanja u predigitalno i digitalno doba*. Centar za digitalno nakladništvo, Sveučilište Sjever. Koprivnica.
37. Tomašević, Nives i Horvat, Jasna. 2012. *Nevidljivo nakladništvo*. Naklada Ljevak. Zagreb.
38. Topić, Nada. 2017. *Knjižara Morpurgo u Splitu (1860.-1947.) i razvoj kulture čitanja*. Naklada Ljevak. Zagreb.
39. Velagić, Zoran. 2013. *Uvod u nakladništvo*. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Odsjek za informacijske znanosti. Osijek.

Izvorna građa

1. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu, nedatirano, Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
2. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 9. ožujka 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
3. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 31. travnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
4. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 9. svibnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
5. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 24. lipnja 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
6. Pismo Mihovila Tomca Pavlu Rakošu od 5. listopada 1919., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.
7. Pismo Vinka Vošickog Pavlu Rakošu od 8. veljače 1917., Državni arhiv u Osijeku, HR-DAOS-947/1, 2.1. Korespondencija, kutija br. 2.

Izvori

1. *Demokrat*, broj 1, god. I, 16. veljače 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
2. *Demokrat*, broj 2, god. I, 23. veljače 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
3. *Demokrat*, broj 3, god. I, 2. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

4. *Demokrat*, broj 4, god. I, 9. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
5. *Demokrat*, broj 5, god. I, 16. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
6. *Demokrat*, broj 6, god. I, 23. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
7. *Demokrat*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
8. *Demokrat, Prilog 7. broju Demokrata*, broj 7, god. I, 30. ožujka 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
9. *Demokrat*, broj 8, god. I, 6. travnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
10. *Demokrat*, broj 10, god. I, 20. travnja 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
11. *Demokrat*, broj 11, god. I, 27. travnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
12. *Demokrat*, broj 12, god. I, 4. svibnja 1919. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.
13. *Demokrat*, broj 13, god. I, 11. svibnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
14. *Demokrat*, broj 14, god. I, 18. svibnja 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
15. *Demokrat*, broj 15, god. I, 25. svibnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
16. *Demokrat*, broj 16, god. I, 1. lipnja 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
17. *Demokrat*, broj 17, god. I, 8. lipnja 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
18. *Demokrat*, broj 18, god. I, 15. lipnja 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
19. *Demokrat*, broj 19, god. I, 22. lipnja 1919. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
20. *Demokrat*, broj 20, god. I, 29. lipnja 1919. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
21. *Demokrat*, broj 22, god. I, 13. srpnja 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
22. *Demokrat*, broj 26, god. I, 10. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
23. *Demokrat*, broj 28, god. I, 24. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
24. *Demokrat*, broj 29, god. I, 31. kolovoza 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
25. *Demokrat*, broj 30, god. I, 7. rujna 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
26. *Demokrat*, broj 31, god. I, 14. rujna 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
27. *Demokrat*, broj 33, god. I, 28. rujna 1919. 3. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.
28. *Demokrat*, broj 34, god. I, 5. listopada 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
29. *Demokrat*, broj 35, god. I, 12. listopada 1919. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
30. *Demokrat*, broj 36, god. I, 19. listopada 1919. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
31. *Demokrat*, broj 37, god. I, 26. listopada 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
32. *Demokrat*, broj 40, god. I, 16. studenoga 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
33. *Demokrat*, broj 42, god. I, 30. studenoga 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
34. *Demokrat*, broj 44, god. I, 14. prosinca 1919. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
35. *Demokrat*, broj 46, god. I, 25. prosinca 1919. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
36. *Demokrat*, broj 1, god. II, 4. siječnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

37. *Demokrat*, broj 2, god. II, 11. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
38. *Demokrat*, broj 3, god. II, 18. siječnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
39. *Demokrat*, broj 4, god. II, *Prilog Demokratu*, 25. siječnja 1920. 5. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
40. *Demokrat*, broj 5, god. II, 1. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
41. *Demokrat*, broj 6, god. II, 8. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
42. *Demokrat*, broj 7, god. II, 15. veljače 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
43. *Demokrat*, broj 8, god. II, 22. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
44. *Demokrat*, broj 9, god. II, 29. veljače 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
45. *Demokrat*, broj 10, god. II, 7. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
46. *Demokrat*, broj 11, god. II, 14. ožujka 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
47. *Demokrat*, broj 12, god. II, 21. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
48. *Demokrat*, broj 13, god. II, 28. ožujka 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
49. *Demokrat*, broj 14, god. II, 4. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
50. *Demokrat*, broj 15, god. II, 11. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
51. *Demokrat*, broj 16, god. II, 18. travnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
52. *Demokrat*, broj 17, god. II, 25. travnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
53. *Demokrat*, broj 18, god. II, 2. svibnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
54. *Demokrat*, broj 19, god. II, 9. svibnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
55. *Demokrat*, broj 20, god. II, 16. svibnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
56. *Demokrat*, broj 21, god. II, 23. svibnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
57. *Demokrat*, broj 22, god. II, 30. svibnja 1920. 1-2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
58. *Demokrat*, broj 23, god. II, 6. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
59. *Demokrat*, broj 24, god. II, 13. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
60. *Demokrat*, broj 25, god. II, 20. lipnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
61. *Demokrat*, broj 26, god. II, 27. lipnja 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
62. *Demokrat*, broj 27, god. II, 4. srpnja 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
63. *Demokrat*, broj 28, god. II, 11. srpnja 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
64. *Demokrat*, broj 29, god. II, 18. srpnja 1920. 4. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
65. *Demokrat*, broj 30, god. II, 25. srpnja 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
66. *Demokrat*, broj 31, god. II, 1. kolovoza 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
67. *Demokrat*, broj 32, god. II, 8. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
68. *Demokrat*, broj 33, god. II, 15. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
69. *Demokrat*, broj 34, god. II, 22. kolovoza 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.

70. *Demokrat*, broj 35, god. II, 29. kolovoza 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
71. *Demokrat*, broj 36, god. II, 5. rujna 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
72. *Demokrat*, broj 37, god. II, 12. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
73. *Demokrat*, broj 38, god. II, 19. rujna 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
74. *Demokrat*, broj 39, god. II, 26. rujna 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
75. *Demokrat*, broj 40, god. II, 3. listopada 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
76. *Demokrat*, broj 41, god. II, 10. listopada 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
77. *Demokrat*, broj 43, god. II, 24. listopada 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
78. *Demokrat*, broj 44, god. II, 31. listopada 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
79. *Demokrat*, broj 45, god. II, 7. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
80. *Demokrat*, broj 46, god. II, 14. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
81. *Demokrat*, broj 47, god. II, 21. studenoga 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
82. *Demokrat*, broj 48, god. II, 28. studenoga 1920. 1. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
83. *Demokrat*, broj 49, god. II, 5. prosinca 1920. 2-3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
84. *Demokrat*, broj 50, god. II, 12. prosinca 1920. 2. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
85. *Demokrat*, broj 51, god. II, 19. prosinca 1920. 3. Arhiva Muzeja grada Koprivnice.
86. *Domaće ognjište*, broj 1, god. I, 20. studenoga 1926. Arhiv Muzeja grada Koprivnice.